ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE

WEST CROATIAN HISTORY JOURNAL

Uredila / Edited by

Andrea Roknić Bežanić

ISSN 1846 – 3223

2026 casopis zapandne hr.indd 1 15/04/2026 12:31:01

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske / West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Hrvatska

Za izdavača / On behalf of the publisher:

Barbara KALEBIĆ MAGLICA, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Uredništvo / Editorial board:

Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ (glavna urednica / editor in chief), Goran BILOGRIVIĆ (član), Julija LOZZI BARKOVIĆ (član), Vjeran PAVLAKOVIČ (član), Marko MEDVED (član), Bruno RAGUŽ (tajnik)

Međunarodni urednički kolegij / International editorial board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College, VA), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ĆUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Università di Napoli Federico II), Diego D'AMELIO (Istituto storico italo-germanico, Trento), Darko DAROVEC (Inštitut Nove Revije, Ljubljana), Franko DOTA (Sveučilište u Zagrebu), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, TN), Igor DUDA (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale), Ivan JELIČIĆ (Sveučilište u Rijeci), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper, European University Institute, Fiesole), Marino MANIN (Institut za povijest, Zagreb), Feđa MILIVOJEVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Tea PERINČIĆ (Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Barbara RIMAN (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Ludwig STEINDORFF (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel), Lucijana ŠEŠELJ (Sveučilište u Rijeci), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Jezična redakcija / Text revision:

Autorska

Grafička priprema / Graphic design:

Lea ČEČ

Klasifikacija znanstvenih članaka (UDK):

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, Rijeka

Tisak / Print:

Tiskara Pro print, Rijeka 2025.

Naklada / Copies:

100 primjeraka

Kontakti / Contacts:

Glavna urednica: doc.dr.sc. Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ (e-mail: aroknic@ffri.uniri.hr / tel: +385 (0)51 265-730) Tajnik: Bruno RAGUŽ (e-mail: brunoraguz@gmail.com)

Copyright © Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Odsjek za povijest, Sveučilišna avenija 4, Rijeka
Sva prava pridržana

UDK 94(497.5) ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE

WEST CROATIAN HISTORY JOURNAL

GODINA XX. RIJEKA, 2025. SVEZAK 20.

2026 casopis zapandne hr.indd 3 15/04/2026 12:31:01

2026 casopis zapandne hr.indd 4 15/04/2026 12:31:01

Sadržaj / Contents

Proslov 6
Foreword 8

A. Znanstveni radovi / Scholarly articles:

Nikola OSTOJČIĆ
Politički diskursi potresa: analiza regionalnog novinstva 1880. godine 13

Olja VIŠKOVIĆ
Uloga i iskustva žena Labinštine u Narodnooslobodilačkoj borbi 49

Tina FILIPOVIĆ
Partizanski veterani i izgradnja prekograničnog prijateljstva: SUBNOR i ANPI 61

Nikola PERKOVIĆ
Pravni segment poslovanja poduzeća u karlovačkom kotaru (1963.-1965.) 93

B. Prikazi i izvještaji / Reviews and Notes:

Između lokalnog, nacionalnog i globalnog: 80 godina od kraja Drugog svjetskog rata (Matea PLIŠIĆ) 138

Toni Buterin, Robert Doričić, Amir Muzur, Mali nepretenciozni povijesnomedicinski vodič Rijekom, Rijeka, Medicinski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, 2025., 211 str. (Siniša PEŠUT) 140

Upute budućim autorima 144
Guidelines for future submissions 146

2026 casopis zapandne hr.indd 5 15/04/2026 12:31:01

Proslov

Poštovane čitateljice i čitatelji,

pred Vama je dvadeseti broj *Časopisa za povijest Zapadne Hrvatske*. Okrugle obljetnice uvijek su prigoda za kratku inventuru. Dvadeset brojeva znači dvadeset koraka ustrajnog rada na afirmaciji tema iz regionalne povijesti kao ravnopravnog i relevantnog dijela nacionalne i europske historiografije.

Tematski raspon ovoga broja svjedoči o vitalnosti istraživanja zapadnohrvatskoga prostora, ali i o njegovoj otvorenosti prema širim nacionalnim i transnacionalnim kontekstima. Od kasnoga 19. stoljeća do kasnoga socijalizma, od lokalnih iskustava do prekograničnih mreža. Radovi okupljeni u ovom svesku pokazuju kako se povijesni procesi oblikuju na sjecištu prostora, ideologija i društvenih aktera.

Rad Nikole Ostojčića pokazuje kako je zagrebački potres 1880. godine u regionalnom tisku prerastao iz prirodne katastrofe u politički događaj. Analiza diskursa otkriva kako su novine oblikovale emocije, identitete i političke poruke, podsjećajući nas da mediji i u 19. stoljeću nisu bili tek neutralni promatrači.

Drugi svjetski rat i njegovo nasljeđe obrađeni su iz više kutova. Olja Višković, oslanjajući se na građu usmene povijesti, istražuje iskustva žena Labinštine u Narodnooslobodilačkoj borbi. Time se osvjetljava dimenzija koja je dugo ostajala na margini velikih narativa, ali je za razumijevanje lokalne zajednice ključna.

Tina Filipović analizira suradnju SUBNOR-a i talijanskog ANPI-ja kao primjer prekograničnog povezivanja temeljenog na zajedničkom iskustvu rata. U složenim političkim okolnostima Hladnoga rata, veteranske su organizacije pokazale da sjećanje može biti i most, a ne samo prijepor.

Nikola Perković u radu o gospodarskim prilikama u karlovačkom kotaru 1963. godine donosi uvid u lokalne refleksije saveznih reformskih procesa. Analiza pokazuje koliko su ambiciozne ustavne i razvojne koncepcije ovisile o konkretnim ekonomskim mogućnostima i ograničenjima na terenu.

U rubrici *Prikazi i izvještaji* donosimo Izvještaj o znanstvenom skupu održanom u Rijeci povodom 80. obljetnice završetka Drugoga svjetskog rata potvrđuje da su teme rata i poraća i dalje snažno prisutne u javnom i znanstvenom prostoru. Rasprave su pokazale potrebu za argumentiranim i višeperspektivnim pristupom prošlosti.

Slijedi i prikaz publikacije koja riječku medicinsku baštinu približava široj publici, pokazujući kako se znanstvena spoznaja može uspješno povezati s kulturnom i urbanom memorijom grada.

Vjerujemo da i ovaj broj potvrđuje kako regionalna povijest nije „mala“ povijest. Upravo na lokalnoj razini često se najjasnije očituju širi procesi – politički, društveni i kulturni. Naša je zadaća te procese istraživati temeljito i odgovorno.

2026 casopis zapandne hr.indd 6 15/04/2026 12:31:01

Zahvaljujem autorima, recenzentima i suradnicima na uloženom trudu te čitateljima na povjerenju. Nadamo se da će Vas i ovaj broj potaknuti na daljnje promišljanje, istraživanje i dijalog o prošlosti zapadne Hrvatske – prostoru koji je, povijesno i danas, mnogo više od geografske odrednice.

Doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić
glavna urednica

2026 casopis zapandne hr.indd 7 15/04/2026 12:31:01

Foreword

Dear Readers,

Before you is the twentieth issue of the *West Croatian History Journal*. Round anniversaries are always an opportunity for a brief inventory. Twenty issues represent twenty steps of persistent work aimed at affirming themes from regional history as an equal and relevant component of national and European historiography.

The thematic scope of this issue testifies to the vitality of research on the area of Western Croatia, as well as to its openness toward broader national and transnational contexts—from the late nineteenth century to late socialism, from local experiences to cross-border networks. The articles gathered in this volume demonstrate how historical processes are shaped at the intersection of space, ideologies, and social actors.

The article by Nikola Ostojčić shows how the 1880 Zagreb earthquake, in the regional press, evolved from a natural disaster into a political event. The discourse analysis reveals how newspapers shaped emotions, identities, and political messages, reminding us that even in the nineteenth century the media were far from being merely neutral observers.

The Second World War and its legacy are examined from several perspectives. Drawing on oral history sources, Olja Višković explores the experiences of women from the Labin region in the National Liberation Struggle. In doing so, the study illuminates a dimension that long remained on the margins of grand narratives but is crucial for understanding the local community.

Tina Filipović analyses the cooperation between SUBNOR and the Italian ANPI as an example of cross-border networking based on the shared experience of war. In the complex political circumstances of the Cold War, veterans' organisations demonstrated that memory can serve as a bridge, rather than solely as a source of contention.

In his article on the economic situation in the Karlovac district in 1963, Nikola Perković provides insight into local reflections of federal reform processes. The analysis shows how strongly ambitious constitutional and developmental concepts depended on concrete economic possibilities and constraints at the local level.

In the review section, we present the report on the scholarly conference held in Rijeka on the occasion of the 80th anniversary of the end of the Second World War confirms that the themes of war and the post-war period remain strongly present in both the public and scholarly spheres. The discussions highlighted the need for a well-argued and multi-perspectival approach to the past.

We also present a publication that brings Rijeka's medical heritage closer to a broader audience, demonstrating how scholarly knowledge can

2026 casopis zapandne hr.indd 8 15/04/2026 12:31:01

be successfully connected with the cultural and urban memory of the city.

We believe that this issue once again confirms that regional history is not "small" history. It is precisely at the local level that broader processes—political, social, and cultural—often become most clearly visible. Our task is to investigate these processes thoroughly and responsibly.

I would like to thank the authors, reviewers, and collaborators for their efforts, as well as our readers for their trust. We hope that this issue will encourage further reflection, research, and dialogue on the past of Western Croatia—a space which, historically and today, represents far more than a mere geographical designation.

Asst. Prof. Andrea Roknić Bežanić, PhD
Chief Editor

2026 casopis zapandne hr.indd 9 15/04/2026 12:31:01

2026 casopis zapandne hr.indd 10 15/04/2026 12:31:01

ZNANSTVENI RADOVI
SCHOLARLY ARTICLES

2026 casopis zapandne hr.indd 11 15/04/2026 12:31:01

2026 casopis zapandne hr.indd 12 15/04/2026 12:31:01

Politički diskursi potresa: analiza regionalnog novinstva 1880. godine

Nikola Ostojčić, student Doktorskog studija moderne i suvremene povijesti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

UDK: 94(497.521.2)"1880"
070(497.5)"18"

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper
Primljeno / Received: 12. 10. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 24. 10. 2025.

Rad analizira način na koji su regionalne novine u Zadru ('Narodni list'*), Vukovaru (*'Sriemski Hrvat'*) i Trstu (*'Naša sloga'*) interpretirale zagrebački potres 1880. godine te kako su prirodnu katastrofu pretvarale u politički i ideološki diskurs. Polazeći od koncepta medijatizacije katastrofe i komparativne diskurzivne analize, istraživanje pokazuje da novinski izvještaji nisu bili neutralni prijenosi informacija, već instrumenti emocionalne mobilizacije, nacionalne integracije i političke borbe. Uočavaju se tri konkurentna diskurzivna modela: hrvatsko-nacionalni i suverenistički u* 'Sriemskom Hrvatu'*, jugoslavenski i nadregionalni u* 'Narodnom listu' *te solidarističko-prosvjetiteljski u* 'Našoj slozi'*. Rad zaključuje da se zagrebački potres u regionalnom novinstvu oblikuje kao politički događaj koji sudjeluje u konstrukciji kolektivne memorije i nacionalnih identiteta.*

Ključne riječi: *zagrebački potres 1880., diskurzivna analiza, povijest medija, povijest 19. stoljeća, politički diskurs*

Uvod

Prijelomni događaji kroz povijest su budili interes mnoštva ljudi te su ostali zabilježeni u različitim vrstama izvora. Potresi kao prijelomni događaji koji su na neki način mijenjali tijek povijesnih događaja zasigurno spadaju u tu kategoriju. Zagrebačko područje nalazi se u seizmički aktivnom području te potres koji se dogodio na ovom području 1880. zasigurno je uz dubrovački iz 1667. najpoznatiji. Potres 1880. potaknuo je velik interes znanstvene i šire zajednice, zbog čega ne čude sve učestalije publikacije seizmoloških istraživanja

2026 casopis zapandne hr.indd 13 15/04/2026 12:31:01

i analiza na području Habsburške Monarhije. Od suvremenika potresa 1880. treba istaknuti radove Mije Kišpatića[1], Josipa Torbara[2], Maxa Hantkena von Prudnika[3] te Franza Wahnera.[4] Od suvremenih autora koji su se bavili ovom temom treba istaknuti Dragana Damjanovića koji je usporedio potrese iz 1880. i 2020. godine te Filipa i Nikolinu Šimetin Šegvić.[5] Kao što je rečeno, potres je ostao zabilježen u različitim izvorima, a primarni izvor kojim analizira ovaj rad su novine. Na temelju komparacije izvještaja iz novina koje izlaze u Zadru (*Narodni list*), Vukovaru (*Sriemski Hrvat*) i Istri (*Naša sloga*) ovaj će rad prikazati kako je potres prikazan na regionalnoj razini te kakva se politička interpretacija potresa očituje ovisno o stajalištu koje novine zastupaju.

Teorijsko-metodološki okvir rada

Analiza u ovom radu temelji se na konceptu medijatizacije katastrofe, tj. načinu na koji novine pretvaraju prirodnu katastrofu u društveni i politički konstrukt.[6] Mediji pritom ne preuzimaju ulogu pasivnih prenositelja činjenica, nego aktivnih proizvođača značenja koji selekcijom, emocionalnim naglascima, atribucijom odgovornosti i narativnim strukturama oblikuju razumijevanje samog događaja.[7] Novinski izvještaji stoga predstavljaju diskurzivni proizvod s artikuliranim emocionalnim naglascima, političkim interpretacijama i moralnim orijentacijama.[8] U tom je smislu analizirani materijal nužno promatrati kao politički diskurs – skup interpretativnih praksi kroz koje novine konstruiraju odnose moći, nacionalne interese, moralne vrednote i društvene identitete.[9] Posebno su važni mehanizmi politizacije empatije, gdje se prikazi žrtava, pozivi na solidarnost i emocionalni tonovi

1 Mijo KIŠPATIĆ, „Potresi u Hrvatskoj“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred*, 19 (1895): 1-94.

2 Josip TORBAR, *Izvješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.*, Zagreb: JAZU, 1882.

3 Max HANTKEN von PRUDNIK, *Das Erdbeben von Agram im Jahre 1880.*, Budapest: Gebrüder Légrády, 1882.

4 Franz WAHNER, *Das Erdbeben von Agram am 9. November 1880.*, Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1883.

5 Dragan DAMJANOVIĆ, *Veliki zagrebački potresi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2021.; Dragan DAMJANOVIĆ, „Zagreb nakon potresa od 9. studenoga 1880. – sanacija građevina i izgradnja grada 1881. godine“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 44/2 (2020): 9-28.; Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „“Veliki potres“ i potresi na početku 20. stoljeća Zagreba“, *Hrvatska revija* 2 (2020): 9-17.

6 Wesley WEHDE, Junghwa CHOI, Jae WON OH, „Politicizing Disaster: Examining the Effect of Ideology on Media Framing of the Itaewon Crowd Crush Disaster in South Korea“, *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy* 16 (2025): 1-21.

7 Ulrich BECK, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London; Newbury Park; New Delhi: SAGE Publications, 1992.

8 Niklas LUHMANN, *The Reality of the Mass Media*, Standford: Standford University Press, 2000.; Silva KALČIĆ, „Trauma i identitet u medijima, medijalizacija i konstrukt“ *In Medias Res: Časopis filozofije medija* 7/13 (2018): 1975-2017.

9 Norman FAIRCLOUGH, *Media Discourse*, London: Edward Arnold, 1995.; Teun van DIJK, *Discourse and Power*, London: Palgrave, 2008.; Martina PODBOJ, „Manipulacija u političkom diskursu – kritički pristup, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis* 5/5 (2011): 123-124.

2026 casopis zapandne hr.indd 14 15/04/2026 12:31:01

koriste za legitimiranje političkih pozicija ili delegitimiranje protivnika.[10] Novinski narativi o potresu pridonose stvaranju kolektivne memorije[11] i postaju referentna točka za kasnija tumačenja katastrofa – uključujući i zagrebački potres iz 2020. godine.[12]

Analiza se temelji na komparativnoj diskurzivnoj analizi triju novina (*Narodni list*, *Sriemski Hrvat*, *Naša sloga*). Jedinica analize je novinski tekst (vijest, komentar, dopis, podlistak i prilozi) u kojem je potres tematski središnji, pri čemu se usporedba temelji na ponavljajućim retoričkim i narativnim obrascima, a ne na kvantitativnoj učestalosti. Odabran je period 10. studenoga 1880. – veljača 1881. jer predstavlja vremenski okvir u kojem su novine najintenzivnije i najsustavnije izvještavale o potresu te u kojem se formiraju stabilni interpretativni obrasci. Interpretacija novina iz 19. stoljeća pritom zahtijeva uvažavanje povijesnog konteksta u kojem su djelovale – formalne cenzure, snažne političke instrumentalizacije i tržišne ovisnosti o pretplatnicima – što je dodatno utjecalo na način oblikovanja diskursa.[13]

Diskurzivna analiza operacionalizirana je kroz sljedeće kategorije:

1. ton izvještavanja (tragičan, mobilizacijski, moralizatorski) i emocionalne strategije (strah, empatija, solidarizacija, demonizacija)
2. ideološki okvir i metaforičke strukture (prorežimski, opozicijski, hrvatsko-nacionalni, jugoslavenski)
3. atribucija krivnje i herojskih uloga

Riječ je o kategorijama standardno korištenima u analizi novinskog diskursa o katastrofama, jer omogućuju razlikovanje emocionalnih, ideoloških i narativnih strategija izvještavanja.[14] Tekstovi su uključeni u analizu samo ako eksplicitno tematiziraju potres. Dodatno su obuhvaćeni samo oni članci koji se bave materijalnim posljedicama, političkim reakcijama ili društvenim

10 Lilie, CHOULIARAKI, *The Spectatorship of Suffering*, London: Sage Publications, 2006.; Luc BOLTANSKI, *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

11 Jan ASSMANN, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

12 Astrid ERLL, *Memory in Culture*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.; David E. ALEXANDER, „The L'Aquila Earthquake of 6 April 2009 and Italian Government Policy on Disaster Response", *Journal of Natural Resources Policy Research*, 2/4 (2010): 325–342.; Lotte JENSEN, Hanneke van ASPEREN, Adriaan DUIVEMAN, Marieke van EGERAAT, Fons MEIJER, Lilian NIJHUIS, „Appropriating disasters. A framework for cultural historical research on catastrophes in Europe, 1500–1900", *Journal of Historical Geography*, 76 (2022): 34-41.; Anamaria FRANCESCHI, „Antropocen, prekarijat, afektivne politike: potres na Baniji", Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2023.; https://www.matica.hr/vijenac/681/potres-2020-i-zagrebacka-bastina-19-stoljeca-kako-dalje-30208/ (pristup 1. 12. 2025.); https://blog.zagrebnet.mgz.hr/2022/12/22/potres/ (pristup 1. 12. 2025.); https://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/izvjesće-o-zagrebačkom-potresu,5057.html (pristup 1. 12. 2025.); https://www.index.hr/vijesti/clanak/dan-kada-je-zagreb-pogodio-razoran-potres-najjaci-u-140-godina/2653856.aspx (pristup 1. 12. 2025.)

13 Asa BRIGGS, Peter BURKE, *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*, Cambridge: Polity Press, 2005., 101–128.

14 Mervi PANTTI, Karin WAHL-JORGENSEN, Simon COTTLE, *Disasters and the Media*. New York: Peter Lang, 2012.; Mervi PANTTI, "Journalism and Witnessing: Forms, Practices, and Social Functions", u *The Handbook of Journalism Studies*, ur. Karin WAHL-JORGENSEN - Thomas HANITZSCH, New York: Routledge, 2019., 175–190.; Vidi i: Teun van DIJK, *Discourse and Power*, London: Palgrave, 2008.

2026 casopis zapandne hr.indd 15 15/04/2026 12:31:01

interpretacijama potresa, dok su usputne i marginalne napomene isključene kako bi se osigurala analitička konzistentnost. Premda se listovi razlikuju u učestalosti izlaženja, komparacija se temelji na stabilnim diskurzivnim elementima, a ne kvantitativnoj ekvivalenciji broja članaka. Budući da je cilj rada kvalitativna analiza diskurzivnih obrazaca, a ne statistička reprezentativnost, razlike u broju članaka među listovima ne narušavaju mogućnost usporedbe. Sve navedene kategorije međusobno se prožimaju te čine cjelinu koja pruža uvid u sustavno praćenje načina na koje novine proizvode političke i emocionalne interpretacije katastrofe. Analiza je pritom ograničena dostupnošću izvornog materijala i diskurzivnim specifičnostima pojedinih listova, no upravo razlike u ritmu izlaženja i političkom profilu omogućuju uvid u širinu medijskih interpretacija istog događaja.

O potresu i reakciji stanovništva

Potresi na hrvatskom povijesnom prostoru daleko su od nepoznanice. Često se kao prvi zabilježeni potres na ovim prostorima uzima onaj iz 4. stoljeća, točnije 361. godine na otoku Pagu u kojem je navodno „potonula" Cissa.[15] Što se Zagreba tiče, grad se u prošlosti često susretao s potresima pa tako u izvorima prvi potres pronalazimo još 1502. godine gdje su najviše pretrpjeli Gornji grad i crkva sv. Marka („1502. Velik potres v Horvatskom orsagu je bil, od koga se jesu mnoge hiše porušile, a i v Zagrebu turen svetoga Marka").[16] Potresi u 19. stoljeću koji su prethodili onom najvećem zabilježeni su 1837., 1839., 1840., 1843., 1848., 1853., 1854., 1857., 1861., 1868., 1869., 1870., 1871., 1872., 1876., 1877. i 1879. godine.[17] Potres koji je 9. studenog 1880. pogodio Zagreb bio je magnitude 6.3 po Richteru (IX u stupnjevima MCS). Epicentar se nalazio između Kraljeva vrha, Zeline i Kašine. Potres koji je trajao 10-ak sekundi prouzročio je u tadašnjem novcu, ovisno o procjenama, višemilijunsku štetu. Dani koji su uslijedili izazivali su različite reakcije, od paranoje, bunila i panike do iskaza solidarnosti i empatije. Pjevačka i umjetnička društva organizirala su plesne i druge aktivnosti ne bi li oraspoložili sugrađane te prikupili novac. Dio ljudi otišao je u panici iz grada. Neki od izvora govore kako je neposredno nakon potresa oko tisuću obitelji napustilo grad, a u sljedećim mjesecima oko 10.000 ljudi.

15 Iskra Alexandra NOLA, Jagoda DOKO JELINIĆ, Eugenija ŽUŠKIN, Mladen KRATOHVIL, "Potresi – povijesni pregled, okolišni i zdravstveni učinci i mjere zdravstvene skrbi", *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 64 (2013): 330.; Boris ILAKOVAC, „Limitacija agera rimske Kiše (*Cissa*) na otoku Pagu", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 30-31 (1997): 69.; Mate SUIĆ, „CISSA PULLARIA - BAPHIUM CISSEiNSE - EPISCOPUS CESSENSIS" *Arheološki radovi i rasprave* 10/1 (1987): 188.; Stanko Josip ŠKUNCA, „Problem Cisse i njezine biskupije" *Časopis instituta za crkvenu povijest* 27 (1991): 1-20.; Stanko Josip ŠKUNCA, „Enigma biskupije Cisse/Cesse" *Vjesnik istarskog arhiva* 18 (2011): 331-344.; Josip FARIČIĆ, „Otok Pag na starim kartografskim prikazima", *Geoadria*, 8/10, (2003): 47-126.

16 „Zemljotres od 28. oktobra", *Zastava*, Novi Sad, 16. 11. 1880., 3.

17 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „"Veliki potres", 9-17.

2026 casopis zapandne hr.indd 16 15/04/2026 12:31:01

Vlakovi koji su na dan potresa napuštali grad navodno su bili prepuni.[18] Ipak, ove brojke kao i one o urušenim zgradama treba uzimati s oprezom jer je pretjerivanje i senzacionalizam bio itekako prisutan. S obzirom na to da se radilo o studenom, hladni dani već su započeli te se brojno stanovništvo na ulicama nije imalo kako grijati jer su peći i dimnjaci bili urušeni, a plin je zbog oštećenja gradske plinare bio isključen. Stoga seobe tih dana ne čude toliko, kao ni brzina kojom se prionulo na sanaciju štete kako se stanje ne bi pogoršalo. Zbog manjka stručnjaka nužnih za obnovu, ban je 13. 11. donio odredbu o suspendiranju dijela postojećih odredbi vezanih za izdavanje dozvola za rad u Hrvatskoj kako bi privukao što veći broj stručnih ljudi. U pomoć su pritekle i središnje institucije iz središta Monarhije.[19] Seobama su pridonosila povremena podrhtavanja tla koja su uzrokovala panične reakcije, ali i novinski senzacionalizam i neprovjerene teorije od samoprozvanih stručnjaka upitne ekspertize.[20] Velik broj ljudi koji je ostao bez smještaja, danju je sjedio na stolcima ili tepisima, a noći pod šatorima i barakama, u omnibusima ili fijakerima. Veći, otvoreni prostori poput Trga bana Jelačića ili Zrinjevca, ulijevali su građanima najviše sigurnosti zbog čega su danima nakon potresa bili prepuni. Koliko je građanstvo teško podnosilo iskustvo potresa svjedoče pojedinačni slučajevi poput primjerice gostiju u kavanama i gostionicama koji su pri blagim podrhtavanjima tla, koje bi prouzročio prolazeći fijaker ili pad stolca, panično jurili prema izlazima i na ceste. Gradsko poglavarstvo ubrzo je izdalo i proglas koji je upozoravao da se bogohuljenje i kletve kažnjava zatvorom od 6 sati do 14 dana. Kaptol je po pogođenosti prednjačio (katedrala, crkva sv. Marka, franjevačka i crkva sv. Katarine). Tadašnji izvori govore o velikim štetama krovova, fasada, dimnjaka i crjepova na više tisuća zgrada. Što se žrtava tiče, navode se 2 do 3 žrtve, dok je ozlijeđenih bilo više desetina.[21]

18 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „"Veliki potres", 9-17.

19 Dragan DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba nakon potresa 9. 11. 1880. godine", *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 28/2 (2020): 268-283.

20 U prvom izvješću iz 1883. Kišpatić navodi kako je Zagreb imao najviše potresnih dana, njih 16 te svi izvorište imaju na istoj potresnoj pukotini kao i onaj veliki potres od 9. studenoga 1880. (Mijo KIŠPATIĆ, "Prvo izviešće odbora za godinu 1883.", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred*, 4 (1884): 249.); Franjo BUNTAK, „*Prije sto godina (1880) zadesio je Zagreb snažan potres* – Pretisak iz časopisa Kaj br. 4 (1980)", *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 53 (2020): 70.

21 *Syrmier Zeitung*, 14., 21., 28. 11. 1880., *Narodni list*, 13. 11. 1880.; *Naša sloga*, 17. 11. 1880.; ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „"Veliki potres", 9-17.

2026 casopis zapandne hr.indd 17 15/04/2026 12:31:01

Slika 1. Prikaz „Medičarnice“ u Vlaškoj ulici za vrijeme potresa 1880. s katedralom u pozadini.[22]

Politički kontekst događaja: dihotomija Vlade i Gradskog poglavarstva

Politički vrh reagirao je vrlo brzo na potres. Ban Ladislav Pejačević je državne inženjere stavio gradu na raspolaganje, obavještava Franju Josipa I., te ubrzo kreće u obilazak grada i razmišlja o strategiji obnove. Potpora u obliku donacija i subvencija dolazila je u idućim mjesecima s brojnih domaćih (Kraljevina Ugarska, plemstvo, gradovi i općine) i stranih adresa (Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Vatikan, Švicarska, Danska, Poljska, Osmansko i Rusko Carstvo) te od strana austrijskih, ugarskih, čeških, poljskih i drugih listova.[23] Osim donacije Sabora, među prvima je reagirao Franjo Josip I. koji je navodno trebao doći u Zagreb te je od bana tražio da mu ukaže na najhitniju pomoć siromašnim građanima te je

22 Stjepan ŠKREB, „Zagrebački potresi“, *Narodna starina* 8/20 (1929): 210.

23 Važno je spomenuti i album *Krakow Zagrzebiowi* (*Krakov Zagrebu*) koji su 1881. priredili krakovski umjetnici kako bi prihod prodaje donirali žrtvama potresa. (*Krakov Zagrebu – Krakow Zagrzebiowi*, prir. Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ - Maciej CZERWINSKI, Zagreb: Srednja Europa, 2011.); Reakcija Poljske spominje se u novinama često što je moguće zbog jačanja slavenskog osjećaja pa se tako spominju različite informcije poput dolaska poljskih inženjera (Ivana Szezpniaka) u Zagreb. (*Narodni list*, 8. 1. 1881.)

2026 casopis zapandne hr.indd 18 15/04/2026 12:31:02

iz privatne blagajne donirao 10.000 forinti.[24] Osim ove donacije, Franjo Josip je dao još 2000 na nagovor Strossmayera za obnovu zgrade JAZU-a. Donacija sveukupno je bilo gotovo 250 000 forinti.[25]

Na čelu Vlade Trojedne Kraljevine u tom se trenu nalazio ban Ladislav Pejačević i unionistička Narodna stranka. Prioritet u redu sanacije bile su državne, javne nekretnine (uključujući crkve i župne dvorove) tj. zgrade Vlade, a popravak je nadzirao „Odbor za isplatu prešnih gradjevnih popravkoh na potresom oštećenih zemaljskih i županijskih sgradah" kako bi sanirao zgrade do mjere da se izbjegnu daljnja urušavanja i štete. Sanacija je išla iznimno brzo, izuzev crkve sv. Katarine i zgrade kraljevskog plemićkog konvikta. Sveukupni trošak javnih zgrada iznosio je oko 160000 forinti koje je vlada pokrila zajmom. Osim Vlade za Trojednu Kraljevinu, u Zagrebu je stolovala i ona za Vojnu krajinu na čelu s Franjom Filipovićem. Uz njih, važnu ulogu imala su tijela Zagrebačke županije te ministarstva i institucije sa sjedištima u Budimpešti i Beču. Vojnokrajiške vlasti su preglede svojih zgrada organizirale u suradnji s vlastima Trojedne Kraljevine što svjedoči već tada o naznakama procesa pripajanja Vojne krajine Hrvatskoj o čemu svjedoči i tadašnji tisak.[26] Počeci otvaranja ovog pitanja sežu u 1867. kada se uvodi opća vojna dužnost na području cijele Monarhije, a 1881. hrvatsko-slavonska Krajina bit će pod banskom upravom.[27]

Važnu ulogu imalo je i Gradsko poglavarstvo. Ono je isti dan potresa grad podijelilo na 12 kotara te u svaki šalje jednog do dva inženjera za pregled, a za crkve, javne zavode, tvornice te gradsku plinaru bila su zadužena posebna povjerenstva. Koliko je mogao, Grad je deložirane obitelji zbrinuo u stanove u svom vlasništvu. Poglavarstvo dan nakon potresa donosi odredbu o ograničenju cijena građevinskog materijala i radova što naravno nije moglo spriječiti špekulante. Dana 11. studenog formiran je Građevno-eksekutivni odbor koji je zaprimao molbe i raspoređivao povjerenstva za uviđaje i vodio računa o osiguravanju materijala za radove. Na sjednicama Gradskog poglavarstva, prisustvovao je Vladin povjerenik za Zagreb, Maksimilijan Mihalić s predstojnikom vladina Građevnog odsjeka Jurjem Augustinom. Poglavarstvo je brzo shvatilo da ima premalo osoblja za nadzor i sanaciju grada pa mole Graz, Ljubljanu, Brežice i Celje da pošalju poduzetnike, a Zemaljsku i Vojnokrajišku vladu za tehničku pomoć te one ubrzo šalju svoje inženjere.[28] Privatne kućevlasnike posebno se nadziralo u obnovi ne bi li bili sigurni u poštivanje procedure zbog čega se grad podijelio u 7 kotara koje su nadgledali inženjeri. Radi ubrzanog rada, nadbiskupija je odobrila rad nedjeljom i

24 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „"Veliki potres", 9-17.

25 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba", 270-280.

26 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba", 270-280.; *Narodni list*, 11. 12., 1880., 18. 12. 1880., 22. 12. 1880., 29. 12. 1880.

27 Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb: Školska knjiga, 1968., 80.

28 Franjo BUČAR, „Izvještaj o velikom potresu u Zagrebu dne 9. studenoga 1880.", *Revija društva Zagrebčana* 11/7 (1939): 379-383.

2026 casopis zapandne hr.indd 19 15/04/2026 12:31:02

praznicima nakon što se odsluša jutarnja misa. Obnova je bila brza i uspješna, uz iznimke kritika Račkog i Strossmayera, a o tome svjedoči i tisak, ovisno je li za ili protiv režima.[29]

Ukupna procjena šteta potresa u Zagrebu i okolici bila je oko 3.200.000 forinti (2.100.0000 štete samo u gradu Zagrebu). Proračun grada za godinu je iznosio malo manje od 600.000 forinti. Procjena je bila ovisno o zaradi koju je zgrada donosila pa je tako 845 zgrada bilo oštećeno više od godišnjeg dohotka, više od 400 preko 40% dohotka, a oko 400 kuća je imalo manje štete. Ban je gradu dodijelio 20000 interventnih sredstava za one koji su najviše stradali. Gradska blagajna tada je praktički prazna te gradonačelnik Matija Mrazović traži zajam od 100000 forinti što je odbijeno uz ispravnu argumentaciju bana kako grad neće moći vraćati kredite. Ban je iz zemaljskih naklada dodijelio 50000 forinti za zajmove stradalnicima, a 50000 forinti je stiglo kao beskamatni zajam iz Budimpešte prema odluci Istvana Tisze. Izabran je i odbor koji bi dijelio taj zajam, a u njemu su bili: Stjepan Bošnjaković, Ivan Buratti, Adalbert Šauf, Jakob Weiss, Andrija Jakčin i Franjo Gašparić, dok su ispred vlade odabrani Makso Mihalić i Josip Kneisel.[30] Vlada se konačno odlučila i za podizanje velikog zajma što je naišlo na kritiku oporbenog tiska gdje se ovaj potez tumačio kao potez da se zasluge za obnovu pripišu Vladi zbog čega je pod udar došao Jovan Živković, predstojnik Unutrašnjeg odjela Zemaljske vlade.[31] Gradom je u tom trenu upravljala oporbena Neodvisna narodna stranka. Predvodnik ove stranke te tadašnji gradonačelnik Matija Mrazović, oštro je kritizirao Zemaljsku vladu i bana jer je organiziranje i raspodjela pomoći povjerena podbanu Jovanu Živkoviću. Uz to, smatrao je da se financiranjem sanacija štete s pomoću zajmova kojima upravlja vlada dokida lokalnu autonomiju, budući da gradsko poglavarstvo ne sudjeluje u određivanju potpora.[32] Veći zajam preuzela je na sebe Vlada te ga u ožujku 1881. i dobila. Ubrzo se formira odbor za dodjelu zajmova na čelu s Maksimilijanom Mihalićem. Opozicija će takvu pomoć nastaviti napadati jer je Segedinu 1879. bilo odobreno 8 milijuna forinti kredita i pomoći. Oporba je ovo vidjela kao loš odnos Budimpešte prema Hrvatskoj, dok su unionisti odobravali kredite.[33] Narodna stranka u ovim godinama ne uspijeva sačuvati jedinstvo te se upravo 1880. osniva Neodvisna narodna stranka koja je tražila reviziju nagodbe, bila protiv mađarizacije te osudila uplitanje ugarske vlade u autonomne poslove. Uz Mrazovića članstvo su predvodili Kosta Vojnović, Fran Vrbanić te Franjo Rački. Stranka je okupljala štrosmajerovski usmjerenu inteligenciju i svećenstvo te se nije povezivala s najširim slojevima u borbi protiv mađarizacije kao što je to radila primjerice Stranka prava.[34]

29 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba“, 270-280.

30 BUČAR, „Izvještaj o velikom potresu“, 379-383.

31 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba“, 270-280.; Veselin SIMOVIĆ, „Potresi na zagrebačkom području“, *Građevinar* 52/11 (2000): 645.

32 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „“Veliki potres“, 9-17.

33 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba“, 270-280.

34 ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 98-99.

2026 casopis zapandne hr.indd 20 15/04/2026 12:31:02

O tadašnjim novinama

Zagrebački potres bio je možda i najaktualnija tema u Monarhiji u tom trenu te stoga ne čudi da su brojni domaći i strani novinari pohrlili na mjesto događaja.[35] Većina analiziranih izvještaja prenosi informacije o potresu s kojima raspolažu, ali je dio zadaće izvještavanja i pisanja bio poziv na empatiju i zajedništvo građana. Brojnim se primjerima, pjesmama i prilozima podizao moral, pozivalo na potporu i junaštvo, pokušavalo se građanstvu pružiti utjehu i nadu. U isto vrijeme, neke novine su kroz izvještaje o potresu propagirale vladajuće ili oporbene stranke. Novine tada ovise o sporim i fragmentarnim informacijama koje su pristizale putem dopisnika, telegrafa ili preuzimanja vijesti iz drugih listova zbog čega je dolazilo do kontradikcija, uljepšavanja i iskrivljavanja podataka, što je vidljivo i u reakcijama suvremenika poput Šenoe[36] i Harambašića[37]. Želja za informacijama o potresu 1880. bila je velika, vijesti su trebale stizati brzo, a sve je najviše zanimalo hoće li biti još potresa. Tako se stvorio procijep između brzih i valjanih informacija, želje za pomoći u iznošenju točnih podataka i brojnih situacija koje nisu bile predvidljive ili su nedostajale konkretne informacije pa novinske obavijesti nisu mogle biti nužno precizne ili su ostajale nedorečene, pa čak i kontradiktorne. Oni drugi pak pišu ili općenite informacije o potresu ili se teme povijesti i analize potresa sve češće javljaju u novinama. Tako u nekim novinama nalazimo članke koji opisuju i analiziraju ljudsko ponašanje u nedaćama (reakcije čovjeka u prvim sekundama potresa, o čemu ljudi misle, zašto djeca ili žene vrište opisujući pritom i tijek zagrebačkog potresa). Novinski tekstovi nisu utjecali međutim samo u pozitivnom smislu. Brojni su prilozi širili paniku ili krive informacije te poticali posve neuvjerljive teorije (kako govori Gjuro Pilar: (...) „već su teorije o potresu nicale poput gljiva iz tla“).[38]

Bez obzira na to, one predstavljaju ključni instrument oblikovanja javnosti i političke mobilizacije, što je presudno za razumijevanje načina na koji su interpretirale potres. Hrvatski listovi nisu iznimka: kao i bečki, budimpeštanski ili tršćanski tisak, oni oblikuju vijest o potresu u skladu s

35 *Mährisches Tagblatt*, 13. 11. 1880.; *Klagenfurter Zeitung*, 12. 11. 1880.; *Grazer Volksblatt*, 11. 11. 1880.

36 „K zdvojnosti pridruži se glad novinarski. Ta pisarčićima su potresni prizori, romantički iskićeni, najdraža hrana. Čitao sam te razne vijesti i članke. Kraj teške žalosti svoje nasmijah se grohotom na sve te gluposti i laži. Mišljah, da čitam mitologiju. Zagreb da je samo ruševina, pet crkvi da treba porušiti do temelja, 500 kuća da se srušilo, siromasi da su preseljeni iz uboške kuće, kod Resnika da se pokazaše vulkani, vrela voda da je štrcala 30 metara visoko. (Taj piskar valjda nije znao, što je metar, nit je imao u rukama compendium geologije.) A sve je to laž, sušta laž, to sam vidio na svoje oči. No općinstvo je sve to čitalo, novine gutalo, povjerovalo i prestravilo se. Ludost novinarska učinila je toliko zla, koliko i potres. Nesreća je velika, jer je šteta ogromna“ (August ŠENOA, „Zagrebulje“, *Vienac*, Zagreb, 47, (1880): 771-772.)

37 August Harambašić piše mužu Ivane Brlić-Mažuranić, Vatroslavu Brliću: „Noćas ne idem spavati a i prijašnju noć probdih,ne od straha pred potresom po dru Falbu za ovu i prošlu noć proročenom, nego jer se kroz cijelo to vrijeme prilično zabavljam... Ovdje je dr. Falb, kojega sam danas vidio. (...) Nosi kratke hlače da ih valjda ne upali stupajući po vulkanima, zatim neku kalabresku modru kabanicu i šubaru na glavi. Još da mu kakove dude u rukama, bio bi pravi neapolitanski dudaš. (...) sjaji kao kakav Bajazzo (op. a. pajac). Neuki svijet ovdje priča o sudnjem danu.“ (Franjo BUČAR, „Harambašič o velikom zagrebačkom potresu“, *Revija društva Zagrebčana* 10/2 (1934): 317.)

38 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „“Veliki potres“, 9-17.

2026 casopis zapandne hr.indd 21 15/04/2026 12:31:02

vlastitom političkom misijom.[39] U tom smislu politički diskurs potresa iz 1880. svjedoči o bliskom odnosu medija i politike u razdoblju kad novine nisu bile neutralni prenositelji informacija, nego aktivni sudionici u nacionalnom i ideološkom nadmetanju. Ovaj rad stoga zauzima kritičku poziciju prema novinskim izvorima: oni ne odražavaju „stvarnost potresa", nego konstruiraju konkurentne slike – kao odane hrvatstvu ili jugoslavenstvu ili kao prosvjetiteljske zajednice solidarnosti.

Narodne novine i *Agramer Zeitung* predstavljaju provladine novine, dok *Obzor* opozicijske. Opozicijski listovi napadali su vrh Zemaljske vlade, Pejačevića i Živkovića, dok su zasluge Franje Filipovića ocjenjivali pozitivno. Opozicijski *Obzor* javio je kako *Wiener Allgemeine Zeitung* objavljuje da Monarhija neće mirovati dok ne podigne ljepši Zagreb dok u *Pester Journalu* potres viđen kao božja kazna Hrvatima („opomena bogomrskim narodom"). Listovi su detaljno izvještavali o iznosima pojedinaca, gradova, vladara i drugih u svrhu obnove grada.[40] *Obzor* od 1871. izlazi u Zagrebu te je službeni list Narodne stranke. Za vrijeme banovanja Mažuranića *Obzor* ne djeluje potpuno opozicijski zbog čega dolazi do sukoba Strossmayera i urednika časopisa (Mrazović, Rački, Vončina). Nakon Mažuranićeve ostavke 21. 2. 1880. počinje novi val mađarizacije te dolazi do raskola gdje Mrazović osniva Nezavisnu narodnu stranku koju se nazivalo i „obzoraškom". List *Sloboda* protežirao je Stranku prava, a Narodna stranka oglašava se preko lista *Ustav*, no zbog sudjelovanja u vladi s unionistima list ima vrlo malo pretplatnika nakon čega se stranka oglašava putem *Narodnih novina*.[41] Ono što možemo reći je da se niti jedan od analiziranih listova ne može nazvati prorežimskim poput *Narodnih novina* koje su izvještavale i o najmanjim popravcima.[42] Usporedba s europskim novinstvom pokazuje da hrvatski primjeri dijele šire obrasce politizacije katastrofe. Austrijski i mađarski listovi potrese često interpretiraju kroz administrativne, moralne ili nacionalno-političke okvire, pri čemu se naglašava učinkovitost države ili krivnja lokalnih vlasti. Talijanski listovi, osobito nakon potresa u Basilicati (1857.) i Casamiccioli (1883.), koriste katastrofu za mobilizaciju nacionalne solidarnosti i moralnih pouka. U tom se kontekstu hrvatski listovi uklapaju u srednjoeuropsku tradiciju u kojoj prirodne nepogode postaju sredstva političke argumentacije. Razlikuju se, međutim, u tome što su hrvatski diskursi snažnije strukturirani kroz nacionalno pitanje, odnos prema Ugarskoj i jugoslavensku ideju.

39 Usporedive strategije izvještavanja o katastrofama mogu se vidjeti u austrijskim, mađarskim i talijanskim listovima istog razdoblja, gdje su potresi (npr. Perzijski potres 1872., talijanski potres 1857.) često iskorištavani za političko nadmetanje, moralnu obnovu ili potvrdu nacionalne energije. (Anthony OLIVER-SMITH, "Anthropological Research on Hazards and Disasters" *Annual Review of Anthropology* 25 (1996): 303–328.; Mark PLATT, "Disasters and the Making of Modern Italy" u *The Routledge History of Disasters*, ur. Jason P. THERIOT - David A. MCBRIDE, New York: Routledge, 2020., 115–132.)

40 DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba", 270-280.

41 Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske: 1771.-1939.* Zagreb:Stvarnost, 2003., 231.

42 DAMJANOVIĆ, „Zagreb nakon potresa", 20.

2026 casopis zapandne hr.indd 22 15/04/2026 12:31:02

Sriemski Hrvat – Vukovar / Slavonija i Srijem

Tjednik *Sriemski Hrvat* izlazio je u Vukovaru od 1878. do 1887. godine. Odgovorni urednik bio je Pavo Žetić. Izlazio je kao list za politiku, pouku i zabavu, a nakladnik je bilo Katoličko hrvatsko dioničarsko tiskarsko društvo. Iste godine svećenici đakovačke biskupije pokreću Katoličko hrvatsko dioničko tiskarsko društvo u Vukovaru.[43] U korespondenciji Račkoga i Strossmayera, Rački govori o ovom tjedniku sljedeće: „takav list imao bi lijepu zadaću da ublaži i poravna opreku između Hrvatstva i Srpstva u Srijemu, gdje se ova dva življa ističu; ali on ovu opreku još izoštrava".[44] Kao što je vidljivo u nazivu, tjednik je izražavao hrvatski identitet u Srijemu, dok je Rački kao pobornik jugoslavenske ideje vidio jednakost srpskog i hrvatskog identiteta tamo. Hrvatsko pitanje vidi se kao krucijalno. Nakon gašenja 1887., sljedeće godine u istoj nakladi izlaze prorežimske *Sriemske novine*.[45] Važno je napomenuti kako je list, između ostalih, podupirao Hinko Hladaček, svećenik i skladatelj koji je upravo 1880. bio dirigent Hrvatskoga pjevačkog i glazbenog društva „Dunav" koji nekoliko puta pronalazimo u novinama.[46] Urednik brojeva iz 1880. je Fran Večerina.[47] Ovi biografski i institucionalni elementi važni su jer oblikuju diskurzivni profil lista: *Sriemski Hrvat* se od samog početka pozicionira kao glasnik hrvatskog identiteta u multietničkom prostoru Srijema, što će snažno utjecati na interpretaciju zagrebačkog potresa

Ton izvještavanja u *Sriemskom Hrvatu* karakterizira mješavina tragičnog, utješnog i moralizatorskog registra. Dramatični opisi potresa služe naglašavanju ozbiljnosti situacije, ali prvenstveno kao uvod u pozive na jedinstvo i kao emocionalna strategija mobilizacije čitateljstva. Moralizatorski ton najjasnije je izražen u raspravama o odlasku stanovništva, gdje se potres interpretira kao test patriotizma, a ostanak u gradu kao moralna obveza. Utješne formulacije ublažavaju strah te potiču emocionalnu vezu zajednice. Sveukupno, ton nije neutralan: on je usmjeren na emocionalnu mobilizaciju čitatelja i čuva izrazitu pedagoško-moralnu dimenziju diskursa. Navedeno je vidljivo već u prvom broju koji izlazi nakon potresa 11. studenog. Na naslovnoj strani nalazi se članak o sakupljanju priloga za stradale[48], dok se o samom potresu izvještava daleko od prve stranice.[49] Na ovaj način istaknut je prioritet

43 Krešimir PAVIĆ, „Đakovačke tiskare prije 1. svj. rata", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1 (1978): 91-97.

44 *Korespondencija Rački=Strossmayer II, knjiga druga*, ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: JAZU, 1929., 188.

45 Mario TURKALJ, *Antisemitizam u Hrvatskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, Diplomski rad, Zagreb: FFZG, 2020., 47-49.

46 *„Hinko Hladaček", Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 22. 1. 2025. https://hbl.lzmk.hr/clanak/hladacek-hinko.

47 Zanimljivo, u Srijemu izlaze tada i novine *Syrmier Zeitung*. Nalazimo tek nekoliko članaka koji su uglavnom apolitični, na primjer „Die Katastrophe in Agram" gdje se navode opći podaci o potresu, ali zanimljivo, detaljna šteta i ozljede zaposlenika prorežimskih Narodnih novina. Generalno se ne ulazi u politički problem potresa, već se zadržava samo na općim podacima o potresu i razmišljanjima i istraživanjima o potresima. (*Syrmier Zeitung*, 14. 11., 21. 11., 28. 11., 5. 12., 12. 12. 1880.)

48 „Vladina naredba i stradanje pučanstva", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 361.

49 „Domaće viesti (Potres u Zagrebu)", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 365-366.

2026 casopis zapandne hr.indd 23 15/04/2026 12:31:02

emocionalne veze zajednice, a isto se naglašava i pri dramatičnim opisima potresa upotrebom sintagmi poput „seoba naroda“.[50] Naslov od 18. 11. jasno ukazuje na istu poruku jedinstva – „Ne zdvojimo u nesreći“.[51] Emocionalnoj strategiji izazivanja straha možemo pripisati vijest o smrti „katekizirajućeg svećenika i nekoliko djece“ u Granešini te spomen „posljednjega suda“.[52] S obzirom na to da u listu pišu i uređuju ga crkveni predstavnici, kada se piše o štetama prednjače opisi sakralnih objekata, a pri uzroku može se uočiti i motiv predestinacije, božje intervencije. O tragediji se govori utješnim tonom („neka ga tješi saućešće cieloga naroda“), a kao najveći problem ističe se potencijalno napuštanje grada („najveća bi nesreća po narod bila da nam se Zagreb izseli...“).[53] Problem odlaska prati i snažna kritika te ton koji djeluje pomalo emocionalno ucjenjivački interpretirajući potres kao test patriotizma i ostanak u gradu kao moralnu obvezu („Domoljublje nije kad se ostavlja domaće ognjište samo zato, jer nam potres njim uzdrmao...“). Osim snažne moralizatorske retorike pri pisanju o odlasku i ostanku, povlače se povijesne paralele iz „težkih dnevih svoje povjesti“.[54] Korištenje ovih formulacija upotpunjuju epiteti poput malodušnosti „pred jednom nevoljom“.[55] U istu svrhu se citira *Wiener Allgemeine Zeitung* u kojem se proživljavanje patnje opisuj kao „muževno“, „žilavo“ i sl.[56] U istom broju nalazimo tekst naslovljen „Potres u Zagrebu“ u kojem se uz oštećenja zgrada kao najveći problem ističe odlazak ljudi („već je 5.000 stanovnika ostavilo Zagreb“).[57] Ovakva moralizatorska retorika koja odlazak iz grada pogođenog potresom vidi kao nedostatak domoljublja i povezuje ju s periodom sukoba s Osmanlijama potres pretvara u test nacionalne lojalnosti. Za razliku od drugih listova, prilikom problematike odlaska u više tekstova koristi se povijesna antiturska retorika. Ovom retorikom povezuje se povijesnom pozadinom te antiturskom retorikom „hrvatstvo“ u glavnom gradu i regiji koja je bila pod osmanskom upravom u prošlosti, ali i u svrhu otpora ugarskoj pretenziji što se uočava u drugim brojevima ovih novina.[58] Spomen Rijeke koja je u tom trenutku bila pod ugarskom upravom potencijalno označava prisutnost straha od potencijalnog pripojenja Srijema i/

50 „Liepi Zrinjski trg predstavlja seobu naroda, na njem se u dan i čas potresa strčalo skoro cielo zagrebačko gradjanstvo, koje gradi stanove od prostih dasaka da ondje obitava“ („Domaće viesti (Potres u Zagrebu)“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 365-366.)

51 „Ne zdvojimo u nesreći“; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-370.

52 „Domaće viesti (Potres u Zagrebu)“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 365-366.

53 „Ne zdvojimo u nesreći“; „Opozicija naspram izbornoj noveli“; „Potres u Zagrebu“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-372.

54 „Da je naš narod u težkih dnevih svoje povjesti ostavljao ognjište svoje svagda kad ga je nevolja stigla ikad mu biesni čopori turski kopitom gazili livade i polja, rušili kuće i otimali sve što se oteti moglo: tko bi danas obitavao u Hrvatskoj?“ („Ne zdvojimo u nesreći“; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-370.)

55 „Ne zdvojimo u nesreći“; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-370.

56 „Ne zdvojimo u nesreći“; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-370.

57 „Ne zdvojimo u nesreći“; „Opozicija naspram izbornoj noveli“; „Potres u Zagrebu“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 369-372.

58 Dalmatinske će novine tako se pozivati na prošlost Dubrovnika i njegova iskustva s potresom dok se ovdje koristi retorika „pogodna“ za regiju.

2026 casopis zapandne hr.indd 24 15/04/2026 12:31:02

ili Slavonije o čemu se i piše u novinama.[59] Metaforičke strukture u izvještajima djeluju kao kondenzirani ideološki signali: one pretvaraju prirodnu katastrofu u narativ o kontinuitetu nacionalnih prijetnji i povijesnih kušnji gdje potres predstavlja „test", Zagreb „srce naroda", odlazak „izdaja ognjišta", a obnova „nacionalno uskrsnuće".

Ideološki horizont *Sriemskog Hrvata* jasno je artikuliran: list se pozicionira kao hrvatsko-nacionalni i suverenistički, s povremenim opozicijskim refleksima. Konstantno naglašavanje hrvatsko-srpskih političkih napetosti te kritika pravaških i srpskih listova (*Sloboda*, *Zastava*[60]) otkrivaju obrambeni nacionalni identitet koji se gradi kroz diferencijaciju od „drugih". Uključivanje vijesti o „Hrvatima u Budimpešti" funkcionira kao dokaz šire nacionalne zajednice i legitimizira ideju kulturno-političkog jedinstva.[61] Ovaj ideološki okvir potres tumači ne samo kao prirodnu katastrofu nego kao priliku za reafirmaciju hrvatskog identiteta i kritiku političkih aktera koji se percipiraju kao prijetnja tome identitetu (npr. Živković, Nagodba, srpske liste). Jedan od najboljih primjera koji pruža uvid u ideološki okvir *Sriemskog Hrvata* jest tekst „Opozicija naspram izbornoj noveli". U njemu se implicitno uočava anti-srpska kritikom saborskih predstavnika koji su „grčko-iztočnjaci".[62] Slična retorika, samo u opreci s jugoslavenskom idejom uočljiva je u tekstu „Prosvjeta predteča slobodi" koji se referira na osvještavanju masa o pitanju slobode i Strossmayerovu izjavu „Prosvjetom k slobodi" te se kritizira i pravaška *Slobode*.[63] Iako novine iskazuju zahvalnost kralju, pa i Ugarskoj kao političkom centru, kada se piše o ugarskim predstavnicima u Saboru, diskurs je sličan kao i kod pisanja o političkim predstavnicima iz srpskih redova. Kada se piše o Antalu Davidu[64] vrlo se jasno vidi medijatizacija katastrofe u riječima „kano da se sprema pripraviti našemu narodu posvud onakovu božićnicu, koju će zapamtiti morati kano i potres od 9. studena".[65] Hrvatsko-srpski politički odnosi ubrzo će zasjeniti posljedice potresa što potvrđuje i naslovna *Sriemskog Hrvata* 2. 12. 1880. godine. Prozivaju se zbog „kukavštine" stranke koje surađuju sa srpskim predstavnicima pod optužbom da „žrtvuju općenit interes naroda i zemlje".[66] Shodno tome, u istom broju nalazimo tvrdnje koje se nadovezuju na prethodne i potvrđuju ideološki okvir *Sriemskog Hrvata*. Prva je kako Zagreb „nije grad u kom počiva pretežna sila ikoje stranke", a druga goruć

59 „o Slavoniju, da i nju kao i hrvatski grad Rieku, pripoje neposrednoj svojoj vrhovnoj vlasti." („Politički pregled", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 3. 2. 1881., 36-37.)

60 *Zastava*, 14. 11. 1880.

61 „Politički pregled"; „Javna zahvala", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 6. 1. 1881., 3.; 5.

62 „kao katolici i Hrvatski nas bi stid obio, kad nebi bili u stanju ni sa jednim katolikom kod saborskih izbora prodrieti, i a bi sriemske izborne kotare sami i to izključivo grčko-iztočnjaci zastupali" („Opozicija naspram izbornoj noveli"; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 18. 11. 1880., 371-372.)

63 „Prosvjeta predteča slobodi"; „Spojenje Krajine – božićnica narodu", *Sriemski Hrvat*, 9. 12. 1880., 393-395.

64 Ravnatelj financijskog ureda za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, kojeg je Obzor nazivao „apoštolem državne ideje i propagotorom mađarskog jezika" („David Antal", „Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 1.12.2025. https://hbl.lzmk.hr/clanak/david-antal.)

65 „Kud prinosi tud ovrha"; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 25. 11. 1880., 377-378.

66 „Dualizam narodnosti u Hrvatskoj" *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 2. 12. 1880., 385-386.

2026 casopis zapandne hr.indd 25 15/04/2026 12:31:02

sukob vlade i gradskog poglavarstva može biti riješen da poslovi raspodjele potpore „budu predani u ruke još boljeg Hrvata no što je g. Živković“, što je u ovom slučaju bio Ladislav Pejačević.[67] U narednim brojevima nalazimo kritike istog tona poput teksta „Narod sve više strada“: „bilo bi već skrajno vrieme da razmišljaju u Zagrebu, i da se glas hrvatskih zastupnika malko jače čuje na hrvatskom saboru kano i na zajedničkom u Budimpešti“.[68] Pejačević se prometnuo u glavnog junaka *Sriemskog Hrvata* (čak se prenosi vijest kako je postao „začastnim gradjanom“ Zagreba)[69], njegove zasluge u obnovi spominju se uz primjere iz prošlosti („kao što naš narod nisu izbrisala sa svieta tolika haračenja i pustošenja turska“).[70] Ideološki okvir *Sriemskog Hrvata* još će biti jasniji nakon analize atribucije protagonista i antagonista. Atribucija krivnje tako funkcionira kao završna točka diskurzivnog procesa: emocionalni ton stvara okvir, metafore ga učvršćuju, a konstrukcija heroja i krivaca daje mu političku funkciju.

U diskursu *Sriemskog Hrvata* jasno se razabire dualna konstrukcija protagonist–antagonist. Ban Pejačević dosljedno se heroizira i prikazuje kao simbol političke kompetencije i rodoljublja. Suprotno tome, Antal David i Jovan Živković redovno se pojavljuju u negativnom svjetlu — kao predstavnici neučinkovite, nelegitimne ili nametnute vlasti. Ovakva atribucija krivnje uklapa potres u opozicijski politički narativ, u kojem se prirodna nesreća koristi kao „dokaz“ slabosti određenih političkih aktera. Čak i humanitarne vijesti služe legitimiziranju heroja (ban, kralj, sabor) i delegitimizaciji protivnika (Živković, David). Riječ je o tipičnoj diskurzivnoj strategiji u kojoj se katastrofa pretvara u retorički kapital, a kroz nju se redistribuira politička legitimnost. Konstrukcija protagonistâ i antagonistâ u *Sriemskom Hrvatu* nije slučajna: ona reproducira binarnu logiku nacionalne borbe. Potres postaje sredstvo redistribucije političke legitimnosti – heroiziraju se akteri koji utjelovljuju hrvatski državni kontinuitet (Pejačević), dok se krivnja prenosi na političke figure povezane s Nagodbom ili mađarskom dominacijom (Živković, David). Već u prvom broju nakon potresa spominju se ban Pejačević te Sabor koji 10. 11. donosi mjere o uklanjanju i popravku prijetnji od ruševina.[71] U prvim brojevima svaka pomoć se pozitivno vrednuje pa tako još uvijek nitko ne „preuzima“ ulogu glavnog heroja/spasitelja i u utješnom tonu se iskazuje zahvalnost predstavnicima gradske i državne vlasti, kralju pa čak i Ugarskoj jer cilj (da u obnovljenom Zagrebu „lebdi opet miran i blažen genij hrvatskoga naroda“) u tom trenutku

67 „Dogradnja Zagreba“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 2. 12. 1880., 385-386.

68 „Narod sve više strada“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 27. 1. 1881., 25.

69 „Politički pregled“; *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 6. 1. 1881., 3.

70 „sjegurni smo da neima političke stranke u zemlji, koja bi rodoljubnu nakanu i ondje zatajiti smjela,gdje ju djela više od svega na vidik iznašaju (...) nu banu Pejačeviću mora se priznati netrudivo nastojanje i pravo iskreno rodoljublje“. („Domaće viesti“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 16. 12. 1880., 404.)

71 „Vladina naredba i stradanje pučanstva“ i „Domaće viesti (Potres u Zagrebu)“, *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 361; 365-366.

2026 casopis zapandne hr.indd 26 15/04/2026 12:31:02

prevladava kritike.[72] Već u narednim brojevima dolazi do medijatizacije potresa te se spominje „razkol med tamošnjim gradskim poglavarstvom i vis. zemaljskom vladom" oko raspodjele potpore. Iako *Sriemski Hrvat* ne odaje simpatije prema Mrazoviću, njegov sukob sa Živkovićem („umješanje vlade u svoj djelokrug") oko raspodjele potpore iskorišten je kako bi se gradila negativna slika Živkovića. Tu sliku argumentiraju navođenjem *Obzora* i *Ustava* te zaključuje kako je uplitanje Živkovića u obnovu negativno ocijenjeno od „ciele hrvatske štampe".[73] Rješavanje ovog sukoba prema *Sriemskom Hrvatu* leži u tome da raspodjela potpore i pomoći „bude predana u ruke još boljeg Hrvata no što je g. Živković"[74], a prema izvještavanju ovih novina to je ban Pejačević („banu Pejačeviću mora se priznati netrudivo nastojanje i pravo iskreno rodoljublje"[75]; „pokazao pravo domoljublje, dostojnu odvažnost i uztrajnost glavara zemlje"[76]). Zasluge Pejačevića se dodatno materijaliziraju navođenjem podatka o dobivenom zajmu.[77] Uz Živkovića, jedan od krivaca portretira se Antal David koji u tom trenu predstavlja simbol mađarizacije kao što Živković simbolizira Nagodbu. Portretizacija Davida ne gradi se isticanjem njegove uloge u mađarizaciji, već se „materijalizira" putem problema oporezivanja.[78] Živković je trpio velike kritike praktički svih novina, a razlog osim izrečenih i njegovoj funkciji podbana i predstojnika Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade, zasigurno leži u zaslugama sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. S obzirom na to da bi se moglo zaključiti kako je „hrvatsko pitanje" u fokusu ovih novina, negativan stav prema nagodbi i Živkoviću ne čudi, kao ni čest spomen ugarskih političkih predstavnika poput Istvana Tisze i Antala Davida.[79] Možda tim više čudi izostanak spomena Mrazovića u ovim novinama s obzirom na to da je tadašnji gradonačelnik Zagreba bio baš protiv Davida u aferi „Davidove škole" i „Davidove okružnice".[80]

72 „kralj dobrotvornim svojim prinosom"; „sabor i vlada, a poglavarstvo Zagreba otčinski i dično nastoji oko pomaganja stradalnikom"; „posestrime kraljevine Ugarske" („Vladina naredba i stradanje pučanstva" i „Domaće viesti (Potres u Zagrebu)", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 11. 11. 1880., 361; 365-366.)

73 „Dualizam narodnosti u Hrvatskoj"; O potresih", „Dogradnja Zagreba", „Kletve i psovke", „Domaće viesti", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 2. 12. 1880., 385-387.; 389.

74 „Dogradnja Zagreba", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 2. 12. 1880., 385-386.

75 „Domaće viesti", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 16. 12. 1880., 404.

76 „Potres u Zagrebu", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 25. 11. 1880., 381-382.

77 Radilo se o zajmu od od 100.000 forinti bez kamata, i 900.000 uz 4% kamata od kojih se prva godina nije morala otplaćivati. („Prosvjeta predteča slobodi"; „Spojenje Krajine – božićnica narodu", *Sriemski Hrvat*, 9. 12. 1880., 393-395.)

78 „Narod sve više strada", *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 27. 1. 1881., 25.

79 Ladislav HEKA, „Nastanak Hrvatsko-ugarske nagodbe", *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 9 (2017): 54-55.

80 ŠIDAK, GROSS, KARAMAN; ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 98-99.

2026 casopis zapandne hr.indd 27 15/04/2026 12:31:02

Narodni list – Zadar / Dalmacija

Narodni list, najutjecajnije zadarske novine 19. stoljeća, u periodu 1871-1892. i 1905-1918. predstavljaju glasilo najjače dalmatinske stranke, Narodne, kasnije Hrvatske stranke. Počinju izlaziti 1862. godine na talijanskom jeziku (pod nazivom *Il Nazionale)*, dok na hrvatskom izlazi *Prilog k Narodnom listu*. Prvi urednik bio je Natko Nodilo, a od 1871. pa sve do sloma austrougarske vlasti urednik je Juraj Biankini, važan politički predstavnik iz Dalmacije koji je u periodu kada se događa potres, privržen narodnjačkoj struji te je bio zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču.[81] Časopis je okupljao liberalne političare i ugledne osobe iz javnog života koji su zastupali hrvatsku ideju, a polemizira s autonomašima.[82] Važan suradnik časopisa bio je Mihovil Pavlinović, jedan od najzapaženijih nositelja preporodnog pokreta u Dalmaciji uz Mihu Klaića. Ideje koje su zastupali snažno su povezane uz jugoslavenstvo.[83] Ovaj ideološki okvir bitno određuje način na koji Narodni list interpretira zagrebački potres 1880. godine.

Ton izvještavanja u *Narodnom listu* bitno se razlikuje od retorike *Sriemskog Hrvata*. Iako se također oslanja na emocionalne strategije, njegov diskurzivni profil obilježava prije svega kombinacija tugaljivog, solidarnog i mobilizacijskog tona, oblikujući emocionalni okvir koji potres pretvara u priliku za jačanje nadregionalne povezanosti. Posljedice potresa koriste se kao temelj jedinstva i solidarnosti ne samo Hrvata kao u srijemskom listu, već Hrvata i Dalmatinaca, ali i Hrvata i Srba. Prvi tekst o potresu 13. 11. prenosi tragične opise razaranja i prenapučenih bolnica („u bolnicah nije više mjesta“),[84] ali se tragični ton ubrzo pretvara u poziv na solidarnost,[85] a već u siječnju 1881. ton je u potpunosti složen.[86] Motiv odlaska istaknut je i u ovim novinama („Dalmatinci već na putu da se doma povrate“)[87], ali ni približno kao što je to slučaj u *Sriemskom Hrvatu*. Uz opise svakodnevnih teškoća ističe se mobilizacijski emocionalni okvir („nesreća sjedinjuje, ohrabruje, zaoštrava sile, kod životnog i ponosnog naroda“)[88] u svrhu emocionalnog jačanja čitateljstva, karakterističnoj za preporodni i jugoslavenski tiskarski krug kojem list pripada. Strah i kaos tek su početni motivi u izvještajima koji je ubrzo ublažen slikama hrabrosti i solidarnosti. U nadregionalnom duhu koji

81 Antun BRALIĆ, „Zadarsko novinstvo prema Istri i Rijeci pred Prvi svjetski rat“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 44 (2002): 188.

82 „Narodni list“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2025. Pristupljeno 22. 1. 2025. https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodni-list-1862-1920.

83 ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 107.;109.

84 „Potres u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 13. 11. 1880., 1.

85 U broju od 20. 11. se primjerice prenosi vijest o osnivanju odbora koji bi pomogao siromašnijem dijelu stanovništva. „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 20. 11. 1880., 1-2.

86 „sve što se dakle govorilo o stagnaciji pučanstva našega glavnog grada od malo ne deset godina, sve su bile bajke.“ („Naši dopisi osobiti“, *Narodni list*, Zadar, 19. 1. 1881., 2.)

87 „pučanstvo bježi, a znamo da su svi Dalmatinci već na putu da se doma povrate“ („Potres u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 13. 11. 1880., 1.)

88 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 17. 11. 1880., 1-2.

2026 casopis zapandne hr.indd 28 15/04/2026 12:31:02

njeguje *Narodni list* piše se o dužnosti Dalmacije da pomogne Zagrebu („što da mi stojimo prekrštenih ruka?“) gradeći emocionalni most preko Velebita („prekovelebitska braća“) i osjećaj zajedničke povijesne sudbine.[89] Posebnu emocionalnu funkciju imaju paralele s Dubrovnikom i potresom 1667. godine u svrhu emocionalne stabilizacije i ohrabrivanja: ako se Dubrovnik obnovio, obnovit će se i Zagreb.[90] Uz to, Dubrovnik se već u prvim izvještajima prikazuje kao „slika pitome izobraženosti zapadnih Jugoslavena“ u čemu pronalazimo i ideološku motivaciju spomena Grada.[91] Emocionalna strategija kako bijeg ne umanjuje nečije domoljublje (u opreci sa *Sriemskim Hrvatom*) ističe se obrana pojedinaca optuženih za „nedostatak domoljublja“. Konkretno, radi se o obitelji Vranyczany[92] i Koste Vojnovića.[93] Sveukupno, ton *Narodnog lista* oblikuje se kao kombinacija empatije, ponosa i politički motivirane smirenosti, s ciljem jačanja jugoslavenskog identiteta, nadregionalne solidarnosti i povjerenja u gradske i narodne predstavnike.

Metafore u *Narodnom listu* imaju jasnu političko-identitetsku funkciju i pretvaraju potres u simbolički događaj čiji se smisao proteže izvan Zagreba. Najčešća je metafora Zagreba kao „uresa jugoslavenskih zemalja“, čime glavni grad Hrvatske poprima nadregionalnu ulogu središta kulturne i političke zajednice Južnih Slavena.[94] U paru sa Zagrebom iz istog razloga često stoji Dubrovnik kao simbol jugoslavenskog civilizacijskog kontinuiteta, pa se potres uklapa u narativ povijesne izdržljivosti i jugoslavenske kohezije.[95] Solidarnost između Dalmacije i Zagreba konstruira se na temelju zajedničke povijesti. Ovakve metafore istodobno mobiliziraju i učvršćuju jugoslavensku ideološku paradigmu: potres se ne interpretira samo kao tragedija, nego kao prilika za potvrdu nadregionalne zajednice. Ideološki horizont *Narodnog lista* određen je pripadnošću Narodnoj stranci i dalmatinskom preporodnom krugu, snažno sklonog jugoslavenskoj ideji, suradnji Hrvata i Srba te otporu mađarskom političkom utjecaju. Za razliku od *Sriemskog Hrvata*, koji operira primarno

89 „Da Dalmacija ne pokaže svoje čovjekoljublje u ovoj prigodi; pa još više nego čovjekoljublje, onaj moralni i narodni već koji ju spaja s prekovelebitskom braćom, koji ju spaja Zagrebom?“ („Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 24. 11. 1880., 1-2.)

90 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 17. 11. 1880., 1-2.; „Ruski listovi o Zagrebu“; „Jedan dokument o dubrovačkom potresu“, *Narodni list*, Zadar, 15. 12. 1880., 1.

91 Postoji mogućnost da su spomen i paralele s Dubrovnikom motivirane postojanjem tamošnjeg snažnog projugoslavenskog pokreta koji je zastupao list Slovinac (*Slovinac*, 1. 12. 1880.)

92 „bilo kako mu drago, baruni Vranicani, potomci Ambroza i Nikole Vranicana neće svoju domovinu u nijednoj nesgodi ostaviti; to mogu učiniti ljudi, koji su došli u Zagreb da si natrpaju žepe, a Hrvatska im je deveta briga“. („Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 27. 11. 1880., 1-2.)

93 „Službenici i podgonci Markova trga i okolo njega prihvaćajuć svaku prigodu nebi pred narodom ocrnili njim nepoćudne rodoljube, prigrlište i zagrebačku trešnju kao dobrodošlu pomoćnicu“, („Polutanstvo“; „Poljaci prama Hrvatom povodom potresa“, *Narodni list*, Zadar, 8. 1. 1881., 1.); „ime d.ra Vojnovića po sebi znači toliko zasluga, borba i rada za rvatsku misao te u nastavku slijedi kako nam je prosvjedovati i ograditi se proti onomu što je rekao, pa uvjeriti Dalmatince, koji bi dočuli za Vončinov govor, da ovaj nije ni najmanje izraz nazora i čustva vladajućih u Posavini. Posavina, ko ciela Hrvatska, štuje d.ra Vojnovića, a Dalmaciju svi tamo smatraju udom jedne domovine, ko što su to za razrpave višeput iztaknuli razni govornici svijuh stranaka“ (K položaju u Hrvatskoj“, *Narodni list*, Zadar, 23. 2. 1881., 1.)

94 „Potresi u Zagrebu“, Narodni list, Zadar, 24. 11. 1880., 1-2.

95 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 17. 11. 1880., 1-2.

2026 casopis zapandne hr.indd 29 15/04/2026 12:31:02

u okviru hrvatsko-nacionalne (i često antisrpske) paradigme, *Narodni list* ustrajno promovira širu nadnacionalnu ideju jugoslavenskog jedinstva, kao i političke aspiracije Narodne stranke. Ovaj ideološki horizont, znatno širi i nadnacionalno strukturiran u odnosu na onaj Sriemskog Hrvata, omogućuje da se potres interpretira u okviru kulturnog i političkog jedinstva jugoslavenskog prostora, a ne samo hrvatskog nacionalnog pitanja. Jugoslavenstvo kao snažna odrednica uočava se u brojnim izvještajima o potresu gdje se nerijetko ističe povezanost Hrvata i Srba poput sintagmi „naša je budućnost!“.[96] Slične primjere nalazimo u drugim tekstovima o potresu.[97] U istu kategoriju možemo svrstati prenošenje „Okružnice biskupa Strossmayera“ upućene svećenstvu povodom zagrebačkom potresa.[98] Antimađarsko pozicioniranje lista uočavaju se u isticanju problema mađarske dominacije i Nagodbe te kritikom Jovana Živkovića. Primjerice, dopisnik iz Zagreba piše kako „je zatekla naš toli izkušani stolni grad veća nesreća od potresa, ako je osudjeno da predstojnik Živković ima voditi brigu njegovog preporoda“.[99] Ako se ne ističe Živković kao simbol antimađarske pozicije novina, onda to simboliziraju primjeri iz zajedničkog sabora.[100] Najuočljivija u pisanju *Narodnog lista* je naklonost Mrazoviću te kritika prorežimskih novina.[101] Već u prvim izvještajima piše se o dobrom radu gradskog poglavarstva[102] i hvali se Mrazovićev rad.[103] Gradska vlast planirala je zajam od 100.000 forinti za pomoć građanima pri obnovi te 1.000.000 od zajedničke vlade. Argument kako bi grad teško vratio taj zajam izostaje u članku zbog čega ga ban nije ni odobrio.[104] Iako u pozitivnoj ulozi prednjači Mrazović, zasluge se pripisuje banu Pejačeviću te „zapovjedajućem

96 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 24. 11. 1880., 1-2.; „to je jedan narod i ako je povjestnica dala dva imena. Srbi i Hrvati imaju svoje diferencije, al to ih nesmije razdvojiti“ („Potres u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 13. 11. 1880., 1.)

97 Brojni su članci koji osuđuju pravaštvo Ante Starčevića te stih u pjesmi „Živila Hrvatska“ koji glasi: „Udri, udri, nemoj stat- srbadiji stan' za vrat“ koje osuđuju te govore kako je „Srpski list“ nametnik“, te kako unatoč tome što su podržali autonmašku listu u ovom periodu treba pjevati s „našim zastupnikom Pavlinovićem: živili i Srbi hrvatski državljani!“. („Naši dopisi osobiti“, *Narodni list*, Zadar, 27. 2. 1882., 2.; Nikša STANČIĆ, „Narodni preporod u Dalmaciji“ u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana GROSS, (Zagreb: *Liber*, 1981.), 246.)

98 „Okružnica biskupa Strossmayera“; *Narodni list*, Zadar, 4. 12. 1880., 1.; Možda u jugoslavenski kontekst možemo staviti i prenošenje čeških i ruskih medija o potresu. („Ruski listovi o Zagrebu“; *Narodni list*, Zadar, 15. 12. 1880., 1.)

99 „Naši dopisi osobiti“ *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 2.

100 „zastupnik Stražimir u zajedničkom saboru pri razpravljanju one stavke proračuna koja se tiče izdatka za upravu Hrvatske uzeo rieč da obrazloži povriede nagode od strane Magjara, svak će ga pohvaliti. Znamenitost te izjave sastoji se ne samo od u tome što je proiztekla iz krila vladine stranke (prem da je Stražimir sudeći po „Ustavu“ na svoju ruku govorio) i tim potvrdila pritužbe sadržane u Mrazovićevom predlogu o Davidovoj školi.“ („Potresi u Zagrebu“; „O potresih“; *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 1-2.)

101 „Tacent arma“, to jest ona nepristojna hajka, koju su bili digli službeni i poluslužbeni organi protiv načelnika, obustavljena je poslije odriešitog uzluka „Obzora“ valjda po naputku visoke stojeće osobe“ („Naši dopisi osobiti“, *Narodni list*, Zadar, 18. 12. 1880., 2.); „varaju se oni, koji misle prostčkimi članci u „Agramerici“, ili napadanjem u „Narodnih novinah“, podkapati Mrazoviću pouzdanje grada Zagreba“, u istom broju u rubrici „Domaćih viesti“ nalaze se sintagme „Slava Zagrebačnom! Živio Mrazović!“ („Okružnica biskupa Strossmayera“; „Dr. R. Falb o potresu u Zagrebu“; „Naši dopisi osobiti“, „Domaće viesti“, *Narodni list*, Zadar, 4. 12. 1880., 1.; 2.; 2.; 3.)

102 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 17. 11. 1880., 1-2.

103 „Potresi u Zagrebu“, *Narodni list*, Zadar, 17. 11. 1880., 1-2.

104 „vlada posegnuv u autonomiju grada Zagreba, hoće mu oteti iz ruku posao njegvo pregradnjenja“ („Naši dopisi osobiti“ *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 2.)

2026 casopis zapandne hr.indd 30 15/04/2026 12:31:02

generalu Krajine Filipoviću", a za njihovu eventualnu manjkavost u radu krivi se Živković.[105] Upravo u sukobu gradske vlasti i Zemaljske vlade metaforičke strukture dobivaju snažno političko značenje: Zagrebu se priznaje pravo na samostalno upravljanje obnovom, dok se uplitanje državnih organa prikazuje kao prijetnja autonomiji. U tekstu godinu dana nakon potresa *Narodni list* piše o obnovi te tada, s obzirom na to da potres kao tema gubi politički potencijal, piše kako su za obnovu zaslužni svi građani, no izostaje pohvala banske, državne i druge pomoći.[106]

Narodni list jasno diferencira političke aktere u dvije proturječne skupine — heroje i antagoniste — pri čemu atribucija ima snažnu političku funkciju i simboliku. U skupinu heroja ulaze Mrazović, Pejačević, Vojnović, obitelj Vranyczany. Kao antagonisti ističu se Jovan Živković, mađarski politički krugovi te „organi Markova trga". Matija Mrazović prikazan je kao sposoban, razborit i predan vođenju grada kroz krizu. Prikazuje se kao simbol lokalne autonomije i građanske hrabrosti. Već je prikazano koliko pozitivno je portretiran u ovim novinama, a ovdje možemo komplementarno prikazati kako ga novine brane od napada. Osim napada proreživimskih novina, u svrhu izgradnje pozitivne slike Mrazovića novine koriste negativno portretiranje Živkovića. O Živkoviću se stvara slika kao o nesposobnoj osobi[107] i nekom tko narušava pokušaje obnove čime se ujedno stvara i pozitivna slika o banu Pejačeviću.[108] Pejačević je prikazan pozitivno, ali bez hiperboličke heroizacije kakvu nalazimo i *Sriemskom Hrvatu*. S druge strane Mrazoviću, osim Živkovića, prema *Narodnom listu* stoje „presvjetla gospoda na Markovom trgu" koje se krivi zbog Živkovićevog preuzimanja raspodjele potpore i pomoći, a to se prema *Narodnom listu* kompenziralo „u vanjskih novinah obsipavaju uvriedam gradskog načelnika Mrazovića".[109] Slučaj obrane Vojnovića i Vranyczanyja već je spomenut. Ugled Vojnovića postaje simbol otpora manipulaciji proreživimskih novina, a obitelj Vranyczany je idealizirana kao oličenje patriotizma i kulturne elite koja ne napušta narod. Štoviše, kod obrane Vojnovića ponovno se spominju „službenici i podgonci Markova trga i okolo njega" i *Narodne novine*.[110] Za Vojnovića je jasno da je jedan od istaknutih pripadnika Neodvisne narodne stranke zbog čega se spominje u pozitivnom

105 „do one nesretne naredbe ban Pejačević, zapovjedajući general Krajine Filipović i načelnik Mrazović nepumoćenom harmonijom i podpunim uspjehom su radili ob odstranjenju strašnih posljedica potresa" („Potresi u Zagrebu"; „O potresih"; „Naši dopisi osobiti" *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 1-2.; 1-2.; 2.)

106 „Neka se taj preporod glavnog našeg grada neupiše stranački u zasluge Petra ili Pavla. Svi su gradjani Zagrebački, od kardinala, bana, prvostolnog kaptola, i od bivšeg načelnika grada Mrazovića, do najnižeka kućevlastnika, tomu brzome i uspješnome oporavljenju Zagreba doprinieli" („Naši dopisi osobiti", *Narodni list*, Zadar, 16. 11. 1881., 2.)

107 „ali žalibože nije mogla ova pasti u nespretnije ruke od predstojnika Živkovića, nesposobnost upravna kojega u redovitih okolnosti"; „Valja novi dokaz nesposobnosti, kojega će predstojnik pri izvedenju naredbe od 17 t.m. dati, osloboditi će nas njegova rukovodjenja pri spojitbi Krajine" („Potresi u Zagrebu"; („O potresih"; „Naši dopisi osobiti" *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 1-2.; 1-2.; 2.)

108 „da ostavi posao komu nije dorastao, ali Živković se zaklanja za banom u „Narodnih Novinah" – za banom, kojemu on nehotice podkapa te tle uspješnog djelovanja" („Potresi u Zagrebu"; „O potresih"; „Naši dopisi osobiti" *Narodni list*, Zadar, 1. 12. 1880., 1-2.; 1-2.; 2.)

109 „Naši dopisi osobiti", „Domaće viesti", *Narodni list*, Zadar, 4. 12. 1880., 2.; 3.

110 „Polutanstvo", *Narodni list*, Zadar, 8. 1. 1881., 1.

2026 casopis zapandne hr.indd 31 15/04/2026 12:31:02

kontekstu u novinama. U obrani o manjku domoljublja zbog odlaska Vojnovića iz Zagreba nadovezuje odgovor Ivanu Vončini koji ga iz istog razloga napada, a *Narodni list* zaključuje „da ovaj nije ni najmanje izraz nazora i čustva vladajućih u Posavini. Posavina, ko ciela Hrvatska, štuje d.ra Vojnovića, a Dalmaciju svi tamo smatraju udom jedne domovine".[111] Što se pak Vranyczanyja tiče, razlog je sličan s obzirom na to da se radi o obitelji koja je bila privržena preporodnim idejama, a pojedinci iz obitelji poput Ljudevita Vranyczanyja (poznatog kao „patriotični barun") bili su u dobrim odnosima sa Strossmayerom.[112] Vidljivo iz svega jest kako se potres koristi u svrhu heroizacije aktera koji simboliziraju autonomiju, jugoslavenstvo i građansku solidarnost, a delegitimiraju se akteri koji predstavljaju mađarski utjecaj, birokratizaciju i centralizaciju. Za razliku od *Sriemskog Hrvata* koji potres politizira kroz nacionalnu borbu, *Narodni list* politizaciju strukturira prema obrani autonomije Zagreba, kritike mađarskih struktura, afirmaciji jugoslavenskog identiteta i obrani figura povezanih s Narodnom strankom. Rezultat je narativ u kojem se potres interpretira kao politička i moralna kušnja u kojoj se razotkrivaju istinski i lažni rodoljubi — ali u okviru šire, nadregionalne, jugoslavenske ideološke paradigme. Nakon novina izašlih 4. prosinca, potres će u listu postati „stara vijest" te će ustupiti mjesto temi razvojačenja i pripajanja Vojne krajine i proračuna.[113]

Naša Sloga – Trst / Istra

Okupljanje preporoditelja, narodnjaka na području Hrvatske odvijalo se kroz više institucija. Na sjeveru se politički život predstavljao kroz Hrvatski sabor, u Dalmaciji kroz Dalmatinski sabor i čitaonice, a u Istri uz čitaonice treba spomenuti i glasilo *Naša sloga*.[114] *Naša sloga* najstariji je list na hrvatskom jeziku u Istri. U vrijeme potresa izlazi u Trstu, a idejni pokretači lista bili su Juraj Dobrila i Mate Bastian s ciljem prosvjećenja istarskih Hrvata i Slovenaca.[115] Pomoć tisku davao je i Strossmayer.[116] *Naša sloga* osim što izlazi rjeđe (dva puta mjesečno) od *Sriemskog Hrvata* i *Narodnog lista*, primarno se bavi pitanjima Hrvata u Istri. Tako je važnije pitanje koje se obrađuje primjerice popis stanovništva u kojem se poziva „da se narod sjeti kako ima kod popisa neustrašivo istinu govorit te nereći, da govori talijanski, jer ima pred očima komisiju talijansku". U istom broju govori se i o prilikama u Dalmaciji koja se uzima kao primjer „da Dalmacija nije talijanska, nego hrvatska".[117]

111 K položaju u Hrvatskoj", *Narodni list*, Zadar, 23. 2. 1881., 1.

112 U ovom listu prenosi se i Strossamyerova reakcija na potres koji se u tom periodu sve rjeđe javno javlja. (*Narodni list*, 4. 12. 1880.)

113 *Narodni list*, 11. 12., 1880., 18. 12. 1880., 22. 12. 1880., 29. 12. 1880.

114 Igor KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2000., 107.

115 „Naša sloga", *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 22. 1. 2025. https://www.enciklopedija.hr/clanak/nasa-sloga.

116 ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda*, 112.

117 „Popis pučanstva koncem 1880."; „Dogadjaji u Spljetu", *Naša sloga*, Trst, 16. 12. 1880., 1.; 2.

2026 casopis zapandne hr.indd 32 15/04/2026 12:31:02

Ton izvještavanja u *Našoj slozi* kombinira tragični, solidarizirajući i moralno-mobilizacijski ton, ali s posebnim naglaskom na interregionalnu narodnu solidarnost i „braću po krvi i jeziku".[118] Emocionalni registar strogo je usmjeren prema jačanju kohezije hrvatskog korpusa Istre sa Zagrebom. Već u prvom izvještaju 17. 11. naglašeno je „Tko je pak stradao? Hrvatska! Glavni grad Zagreb bio je na rubu propasti!".[119] Ovim retoričkim potezom potres se emocionalno prevodi iz urbanog u nacionalni okvir, čime Zagreb postaje simbol cjelokupnog hrvatskog stradanja. Dramatične procjene i materijalizacija štete („500 zidovah i do 1500 dimjakah")[120] služe kao emocionalni uvod u mobilizaciju istarskih čitatelja. Kao i u drugim novinama, s obzirom na to da su urednici i autori iz crkvenih krugova, ne čudi da se prilikom opisivanja šteta ističe ona na crkvama i sakralnim objektima. U prvim izvještajima o potresu nalazimo višeslojne emocionalne strategije: strah i tugu, empatiju, solidarnost i emocionalno osnaživanje. Strah i tuga izazivaju se naglaskom na razmjere razaranja („nema kuće u Zagrebu koja nebi bila poštećena") i dramatične prizore o prenapučenim bolnicama.[121] Empatija naglašavanjem zajedničke nevolje sintagmama „braće po krvi" i „njihova nevolja je naša nevolja".[122] Pozivi na prikupljanje pomoći funkcioniraju slično kao i u *Sriemskom Hrvatu* i *Narodnom listu* – kao klasični primjeru poziva na solidarnost, a u svrhu emocionalnog osnaživanja koriste se epiteti o herojstvu zagrebačkih građana i gradske vlasti („ciel sviet divi se postojanosti, prisutnosti duha i hladnokrvnosti zagrebačkoga gradjanstva osobito gradskoga poglavarstva koji je na obće zadovoljstvo u težkih časovih svoju zadaću najbolje vršilo").[123] I u ovim novinama motiv odlaska stanovništva igra važnu ulogu („pučanstvo je na hrpe ostavljalo grad")[124], ali nema moraliziranja kao u *Sriemskom Hrvatu* već je ton neutralno-deskriptivan, dok je moralni ton rezerviran za apele u pomoć.[125] Kao i u slučaju *Narodnog lista*, i *Naša sloga* paternalističkom i toplom retoričkom strukturom oblikuje most između Istre i Zagreba u svrhu učvršćivanja nacionalnog tkiva. Generalno, ton *Naše sloge* je dominantno solidaran, s umjerenom tragičnom dramatizacijom i izrazitom emocionalnom mobilizacijom hrvatskog korpusa u Istri.

Metaforičke strukture u *Našoj slozi* manje su povijesno razvedene nego u *Narodnom listu* (dubrovački motiv) i *Sriemskom Hrvatu* (protuturska retorika), ali su snažno ideološki usmjerene jer potres prevodi u okvir nacionalne solidarnosti, narodnog jedinstva i antitalijanskog otpora. Metonimijom (Zagreb

118 „Potres", *Naša sloga*, Trst, 17. 11. 1880., 84.

119 *Isto*.

120 *Isto.*

121 *Isto.*

122 *Isto.*

123 „Potres u Zagrebu", *Naša sloga*, Trst, 1. 12. 1880., 87.

124 „Potres u Zagrebu", *Naša sloga*, Trst, 1. 12. 1880., 87.

125 „Braćo istarska! Nevolja je velika, slavni i cvatući glavni grad kraljevine Hrvatske poštećen je silno, valja ga uzpostavit u prijašnje stanje. Tudjinci se dive ljepoti i ukusnosti grada, bio nakon popravka još ugodniji. Sabirajte prinose, i najmanji se darak prima, pokažite ljubav do braće svoje" („Potres u Zagrebu", *Naša sloga*, Trst, 1. 12. 1880., 87.)

2026 casopis zapandne hr.indd 33 15/04/2026 12:31:02

= Hrvatska) se postiže interpretacija potresa kao udara na cjelokupni hrvatski narod, a njegova obnova dostiže općenarodni značaj te postaje moralno-nacionalna zadaća. Vrlo česta upotreba sintagme „braće po krvi“ postiže se metaforička etničko-kulturna povezanost tj. povezivanje Istre i Zagreba u ideološki okvir jedinstva unatoč političkoj i administrativnoj fragmentiranosti. U izvještavanju se uočava ideološki okvir *Naše sloge* koji je hrvatsko-nacionalni (implicitno anti-talijanski), preporodni, umjereno pozitivan prema državnim institucijama, a snažno pozitivan prema gradskoj upravi/Mrazoviću.[126] Kulturno-etičko jedinstvo Hrvata u Istri s ostatkom Hrvatske uočava se u brojnim sintagmama jedinstva po krvi, jeziku i sl. Preporodni okvir očituje se u stvaranju nacionalne svijesti i borbi protiv talijanizacije. List ne koristi jugoslavenski ideološki okvir kao *Narodni list*, ali koristi nadregionalni hrvatski okvir – Zagreb je centar naroda, a Istra dio tog istog kulturnog nacionalnog prostora. Potres tako postaje medij stvaranja hrvatskog nacionalnog jedinstva mnogo više nego političke borbe (koja se primjećuje u drugim dijelovima lista za teme talijanizacije, popisa stanovništva i sl.).

Za razliku od dva prethodna lista, *Naša sloga* vrlo ograničeno politizira atribuciju krivnje jer se potres ne koristi za borbu protiv pojedinaca, već je fokus na afirmaciji poželjnih karaktera. Eventualna atribucija krivnje mogla bi se iščitati u neizgovorenom tj. u akterima koji se ne spominju. Antagoniste možemo pronaći van teme potresa tj. u temama koje se bave talijanskim institucijama i politikom. Što se tiče atribucije herojstva, slika je dosta jasnija. Prioritetno kao pozitivni akteri su prikazani zagrebački građani i zagrebačko poglavarstvo, prije svega Mrazović.[127] Slijedi Dinko Vitezić kao „lokalni“ predstavnik heroja i simbol hrvatske uzajamnosti Istre i Dalmacije. Radi se o preporoditelju iz Istre te zastupniku istarskih Hrvata u Bečkom parlamentu koji je za vrijeme službovanja u Zadru bio u krugu dalmatinskih preporoditelja Mihovila Pavlinovića i Mihe Klaića, usko vezanih uz *Narodni list*.[128] Kao najširi simbol povezanosti s hrvatskim prostorom možemo spomenuti i cara Franju Josipa koji je istaknut kroz čin donacije.

Prilozi pronađeni u analiziranim novinama

Potres kao motiv u književnim djelima pronalazimo gotovo neposredno nakon što se dogodio. Časopis *Napredak* nakon zagrebačkog potresa gotovo u svakom broju piše o potresima. U *Smilju* je izašla i pjesma „Potres u Zagrebu“ Josipa Kirina.[129] Vrijedi napomenuti kako u ovom časopisu izlaze prilozi Mirka

126 „Potres u Zagrebu“, *Naša sloga*, Trst, 1. 12. 1880., 87.

127 „Potres u Zagrebu“, *Naša sloga*, Trst, 1. 12. 1880., 87.

128 „Dinko Vitezić“, *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28. 1 .2025. https://www.enciklopedija.hr/clanak/vitezic-dinko.; Dragovan ŠEPIĆ, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri“ u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana GROSS, Zagreb: *Liber*, 1981., 246.

129 *Napredak*, 20. 12. 1880.; *Smilje*, 1. 12. 1880.

2026 casopis zapandne hr.indd 34 15/04/2026 12:31:02

Tkalca o potresu kroz seriju tekstova.[130] U kalendaru *Danica* pronalazimo i „Pjesmu o potresu“ Ivana Tkalčića.[131] *Zagrebulje* Augusta Šenoe u „Viencu“ predstavljaju zasebnu temu za obradu. Istaknuti pojedinci toga vremena poput Mirka Bogovića[132], Franje Račkog[133], Mijata Stojanovića[134], Milana Šenoe[135], Ćire Truhelke[136] pišu svoje doživljaju o potresu u nekoj od književnih formi.

U „Podlistku“ *Narodnog lista* 9. studenog 1881. nalazimo „Poslanicu prijatelju Kažimiru: o godovno užasnog potresa Zagrebačkog“ autora F. I. Despota:[137]

„Kobnog dana, evo mojih struna,
Žalozuj se još razliega svietom,
Još je, još je, moja duša puna
Onog strašnog bogovskoga gnjeva;
Kad iz puklih paklenih dubina
S kraja na kraj moje zemlje puste,
Stravični se rušitelji bozi
Zagrozili tužnom rodu mome:
A ja čajnik grdna snovidjenja
Kobnijega danas gledam dana;
Jer kud vesnem na desno na lievo,
Kud god zirnem pustijeh po stranah,
Svuda magla pritisnula gusta,
Crna pustoš svuda mi se peči,
Grob do groba crnji do crnjega,
Glotnim brdom i dolovom tamnim
Vječne sudbe nemil glas se vlači:
Hrvat dakle rob na vieke vieka!
Prijatelju! Srdca žalostnoga
Ti jedini, vjerni tješioče,
Iz nizina mračnoga obzorja
Tebe tražim, kako mornar plahi
Svietlu zviezdu po nebu mrkome;
Nebi l' trudnu naslonio glavu
Na to tvoje mekano njedarje;
Nebi l' jadno srdce protrnulo
Ogrijao na tvojem žeravlju!...
Majko tužna, što si nas rodila,
Kad nas tvojim nezadajaš mliekom?
Crni sviete, što si zabielio,
Nama sliepcem tvoje noći gluhe?...
Kad kroz pramen krvavih viekova,
Zublju tražim vieka hrvatskoga;
Kad klicajem vojska pobjednica,
Krstaš slavan, na pomole sievne
Svetih naših svionih barjaka:
Oj, ja tada pred stupovlje gordo
Kličem Pravde stravičnoga hrama,
Da mi duhu sahrvanu dahne
Vedra gospa s vedrijeh visina !....
Vaj, ko da me u po vieka moga,
S Parnaskijeh zelenih rudina,
Vihorina zaugnala nagla,
Da čajniku na vilinskom gorju
Te nebeske neprovedre strane!...
Morana je pretisla Hrvatsku,

130 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „“Veliki potres“, 9-17.

131 *Danica – koledar i ljetopis društva svetojereonimskoga za prostu godinu 1882*.

132 Gjuro SZABO, *Stari Zagreb,* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

133 *Obzor*, 15. 11. 1880.

134 Mijat STOJANOVIĆ, *Sgode i nesgode moga života*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015., 269.

135 Milan ŠENOA, *Moj otac*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933., 93–94.

136 Ćiro TRUHELKA, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb: Izdanje hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, 1942., 16–17.

137 Radi se o Ivanu Despotu, hrvatskom književniku koji piše u duhu nacionalno-romantičarskog nadahnutog prosvjetiteljstva i kršćanske misli. Pjesništvo mu je u znaku hrvatske kasne romantike, a obilježeno je utjecajima fra Grge Martića i kasnoromantičkom pjesničkom poetikom kakva se njegovala u „Viencu“. („Ivan Despot“, *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28. 1. 2025. https://www.enciklopedija.hr/clanak/despot-ivan.)

2026 casopis zapandne hr.indd 35 15/04/2026 12:31:02

Smrtonosnim svojim mrkim plaštem
I drznula kobljenica kruta
U svetište pjesnikove duše!....
Vjetrić duha, ali zore nema,
Zora rudi, ali danka nema,
Danak sviće, al negrije sunce,
Sunce grije, al života nije,
Život žije, ali smrt ga krije,
Smrt nagrdja kojoj smrti nije!
Rosa rosi, nenatapa sada...
Slavulj cvieli, srdca neveseli,
Ruža cvate, plačući mirluha,
Tamjan dimi, ali k nebu neće,
Prognanik je pjesnik hude sreće,
Vrtoglav se tamnom tminom šeće
I upada u prodolje muklo,
Pod svodovlje tajna manastira!
Oj pjesniče, neimao mira!
Izpod drevnih užasnijeh mira
Glas razlieće iznad glusieh groba!....
Žižak žmiri sveštenoga hrama,
Pjesnikova puna duša plama
Razabire sgode davnih doba,
Tudjih varka i tudjijeh zloba,
Te na mrazno. ničice mramorje,
Pjesnik pao, vapaj nebu dao,
Što molio, ni sam nije znao!....
U to, čuda! U pol noći gluhe,
Krst prosino mrakom stravičnijem,
Pred pjesnikom okrunjena glava !...
'Kud se topiš u dubine misli,
'Pred otajstvom, otajstvo si samo,
'Kö i cieli rodi i vjekovi !....
'Tvoja miso, lje, otajstvo nije,
'S neizmjernim kad u cjelov spline
'I u žaru nebesnijeh visa,
'Razabira dese i udese!....
'Ljubavi ti, s koje krunu zlatnu,
'Kralj Hrvata, ja na glavu vrgoh,
'Oj, pjesniče, što je od Hrvatske?!
'Ti oružja nemaš nikakvoga,
'Nit ga treba pjesnik-vileniku,
'A svačije olomilo zube
'O grebene gora hrvatskijeh....
'Nego gdje li nebesnice striele
'Na zlotvore praga otčinskoga?
'Nego gdje ti knjiga neumrla
'Da napišeš rodu u vjekove
'Crne duše, crnijih mu dana!?'
- Veličajnim tad izčeznu mukom,
A ja prolih suze niz obraze,
Pod suzama tanko pero sinu,
A iz pera rieč krvava, prijo!
'Oj, Hrvati, žalostna vam majka!!!'"[138]

Prije same analize valja istaknuti da je riječ o autoru snažno vezanom uz dalmatinski prostor, čije je pjesništvo gotovo u potpunosti usmjereno na regionalne teme, dok se u ovoj pjesmi obraća na nacionalnoj razini. Samim time indikativno je da pjesnik koji se primarno bavi dalmatinskim temama piše o nesreći u Zagrebu, koji pritom interpretira kao hrvatski politički i simbolički centar. Štoviše, Zagreb se u pjesmi pojavljuje isključivo u naslovu, dok se u samom tekstu uopće ne spominje. Despot je surađivao s hrvatskim listovima u Dalmaciji, poput *Narodnog lista*, a smatra se povezanim s Augustom Šenoom, Stankom Vrazom, Franjom Markovićem i dr.[139] Što se tiče same pjesme, ona predstavlja paradigmatski primjer ritualizacije katastrofe. Potres u njoj nije predstavljen kao povijesni događaj, već kao eshatološki znak nacionalne sudbine. Stradanje Zagreba simbolički se pretvara u kolektivnu traumu i u dokaz političke podčinjenosti („Hrvat dakle rob na vieke vieka!"). Pjesma je

138 „*Narodni list*, 9. 11. 1881., 1.
139 Ante FRANIĆ, „Dva putopisa – zakašnjela Ilirca (Grgo Martić, Ivan Despot)", *Radovi. Razdio filoloških znanosti* 19/11 (1980): 120-122.

2026 casopis zapandne hr.indd 36 15/04/2026 12:31:03

strukturirana kroz niz binarnih opreka („svietlu zviezdu“ - „nebu mrkome“, “crni sviete“ - „zabielio“ i dr.) koje prikazuju povijest kao trajnu borbu između nacionalnog opstanka i tuđinske dominacije. Pjesma stoga ne govori tek o obnovi grada nego o obnovi povijesnog smisla te predstavlja paradigmatski primjer emocionalne mobilizacije u *Narodnom listu* i pretvaranja katastrofe u nacionalni mit.

Nameće se pitanje kome bi pjesma mogla biti namijenjena, odnosno tko je „Kažimir“. Pretpostavka ovog rada jest da se radi o Kažimiru Ljubiću, članu Narodne stranke te uredniku *Narodnog lista* 1870-1871. i tajniku Matice dalmatinske od 1868. do 1877. godine. Despot se navodi kao autor koji uspješno povezuje Dalmaciju sa Zagrebom, a slične ideje dijelio je i Ljubić, koji je zagovarao spajanje Matice dalmatinske s Maticom hrvatskom. Uz to, obojica su iz redova svećenstva.[140] U tom kontekstu, pjesmu ne treba čitati kao privatnu posvetu, nego kao javnu nacionalnu epistolu posredovanu novinskim medijem u kojoj „Kažimir“ funkcionira kao personifikacija hrvatske povijesne svijesti – figura koja posjeduje simbolički autoritet da „prevede“ povijesnu traumu u smisao, pouku i politički smjer. Pjesnik se ne obraća pojedincu, već kulturnoj eliti preporodnog nacionalnog kruga čiji je Ljubić bio dio. Obnova Zagreba pritom ne postaje tek tehnički problem, nego pitanje povijesne misije, identiteta i kulturne hegemonije.

U *Sriemskom Hrvatu* nalazimo pjesmu „9. studen 1880.“ koja je izvedena u sklopu humanitarnog koncerta:

„*Što želite – što od muze,*
Kojoj duša plače zdvaja?
Možte vidjet samo suze,
Čuti samo – uzdisaja!...
Što da dirnem tužne žice,
Puknute mi lire smierne?
Zaplakat će nehotice
Pjesme tužne i čemerne!

Plakat – kob jer snadje crna,
Ko još nigda, dom naš mili,
Da s gubitka neizmierna,
Sva Hrvatska kuka, cvili!
Baš iz majke svoje krila
Kao grom iz vedra neba -
Biesnih življa divlja sila
Svu Hrvatsku uzkoleba,
A najljućim gromom šinu
U pol srdca domovinu,
Potresav joj glavnim gradom.
Svom hrvatskom
dikom, nadom!

Oj Zagrebe mili grade!
Koj sad motri tvoje jade,
Koj ti gledje tužno lice,
Plakat mora nehotice! –
Velebitni hrami slavni,
Spomenici naši davni,
Svi zavodi naukovni
I svjetovni i duhovni,
Sve palate, sgrade sjajne,
Sve dvorane veličajne,
Što si Hrvat jadan
Lica svog znojem,
Izmožde i gladan,
Očajanim bojem,
Izvojeva kroz viekove
Riekom svoje krvi –
Težka truda sve plodove
Časak jedan smrvi!!!

Crnoga li, Bože dana!
Svaki komad ruševine
Po jedna je smrtna rana
Mile majke domovine.
Svak’ je kamen
Tužan znamen,
Da udarcem Hrvat jednim
S nova posta bogcem
biednim!...

Stan der tude, mili rode;
Razvaljene motri svode,
Pukotine, koje zjaju
Ako l’ tebi bol zadaju,
Suzu jednu njim posveti,

140 „Kažimir Ljubić“, *Hrvatski biografski leksikon (1983-2025), mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 14. 11. 2025.

2026 casopis zapandne hr.indd 37 15/04/2026 12:31:03

Al se zatim mahom sjeti:
Iza te da tužne sgode
Na razkršću stojiš rode. –
I budućnost tvoja nova,
Koju sebi moraš stvorit,
Visi samo od uslova,
Kako sam se budeš borit.

Izpravi se brže bolje,
Valja biti čvrste volje,
Triezna uma, duše jake,
Uzvini se nad oblake
Poput orla, rode mili,
Dično sam na svojih krili!
Stradalaca sviet sažaljuje,
Onog se pak u zviezde kuje,
Koj sam svoje težke jade
Svedj junački svladat znade
Još Hrvatska nij propala.'"[141]

U odlučnom ovom času
Samo geslo vodi k spasu:
'Neuzdaj se u nikoga,
Već u sebe i u Boga'.
Zagreb tad iz ruševine
Ljepši nam će niknuti;
Sin pak svaki domovine
Moć će svietu doviknuti:
'Dok smo živi, Bogu hvala,

Autor pjesme je sotinski župnik Robert Thurmayer, pristaša Narodne stranke protiv kojeg je Strossmayer vodio intenzivnu kampanju, optužujući ga, između ostalog, za podršku Khuenovom režimu.[142] Pjesmu je izvelo pjevačko društvo „Dunav" čiji je dirigent 1880. bio Hinko Hladaček, svećenik i skladatelj koji je podupirao rad *Sriemskog Hrvata*. Sama pjesma predstavlja jedan od najeksplicitnijih primjera pretvaranja zagrebačkog potresa u nacionalno-politički manifest. Katastrofa se ne interpretira kao izvanredni prirodni događaj, nego kao povijesni trenutak moralnog i političkog ispita. Zagreb je u pjesmi konstruiran kao organsko „srce domovine", a razaranje grada metaforizirano je kao ranjavanje nacionalnog tijela („u pol srdca domovinu"). Svaki komad ruševine postaje „smrtna rana mile majke domovine", čime se fizička devastacija preoblikuje u biopolitički narativ nacionalnog stradanja. Za razliku od *Narodnog lista*, koji katastrofu ugrađuje u nadregionalni i južnoslavenski ideološki horizont, *Sriemski Hrvat* potres koristi kao retorički katalizator ekskluzivno hrvatskog, opozicijskog i suverenističkog diskursa. Katastrofa postaje sredstvo političke pedagogije: čitatelju se ne nudi samo emocionalni odgovor, nego normativni obrazac kako razumjeti, vrednovati i politički upisati nesreću u kolektivni identitet. Pritom se oblikuje i normativni ideal „ispravnog" Hrvata - samodostatnog i discipliniranog subjekta koji se u trenutku katastrofe ne smije oslanjati na vanjsku pomoć, nego na vlastitu snagu i „Boga". Time pjesma artikulira proto-suverenistički diskurs nacionalne samodostatnosti, u kojem se obnova Zagreba pretvara u simboličku potvrdu političke autonomije i sposobnosti hrvatskog naroda da „sam sebe spasi". Ova pjesma stoga funkcionira kao kondenzirani ideološki dokument *Sriemskog Hrvata* — primjer kako se prirodna katastrofa pretvara u platformu za izgradnju nacionalne samosvijesti, političke legitimacije i opozicijske mobilizacije.

141 „9. studen 1880." *Sriemski Hrvat*, Vukovar, 9. 12. 1880., 393-394.

142 Branko OSTMAJER, „Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903", Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, 2011., 211-213.

2026 casopis zapandne hr.indd 38 15/04/2026 12:31:03

Nakon potresa

Brojni suvremenici poput Gjure Szabe, smatrali su kako je potres, u konačnici imao pozitivan učinak za sam Zagreb, potaknuvši daljnju obnovu. U grad dolaze iskusni stručnjaci, pa tako Herman Bollé vodi restauraciju zagrebačke katedrale i novogradnju na Kaptolu te sudjeluje u projektiranju obnove diljem grada dajući novi identitet. Bollé se u Zagrebu našao zaslugom Izidora Kršnjavoga, koji je uskoro pristao uz režim bana Khuen-Héderváryja, no zbog loše slike Khuen- Héderváry, Kršnjavi i Bollé dugo su vremena kritizirani kao rušitelji starog Zagreba.[143] Kao jedna od reakcija na potres, u središtu Monarhije i Zagrebu organiziraju se predavanja o potresima općenito te predavanja o zagrebačkom potresu.[144] Stoga ne čudi da se 2 godine nakon potres oformio „potresni odbor" za proučavanje potresa i prikupljanja podataka o potresima u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini kao jedno od najranijih institucionaliziranih tijela te vrste u svijetu.[145] Konkretno, „*ta misao oživotvorila se 20. listopada 1882. u sjednici Jugoslavenske akademije*", a za predsjednika je izabran Josip Torbar. Veliku pomoć pri prikupljanju podataka pružilo je ravnateljstvo brzojavnih ureda u Hrvatskoj.[146] Velik dio makroseizmičkih podataka kojim raspolažemo po pitanju znanja o potresima na ovim prostorima dugujemo Miji Kišpatiću, ključnom članu „Potresnog odbora".[147] Kišpatić i Torbar su uz Ljudevita Vukotinovića, Đuru Pilara, Gustava Janečeka i druge činili sedmeročlani odbor. Kišpatić je iza sebe ostavio dvadeset i četiri „Potresna izvješća" koja su obuhvaćala sve podatke o potresima koje je odbor prikupio, a objavljivala su se u Akademijinim *Radovima*. U početku se nazivaju „Izvješća potresnog odbora", a od 1891. „Potresna izvješća". Surađivao je s Andrijom Mohorovičićem koji od 1906. nastavlja njegov rad u istraživanju potresa što Kišpatić ujedno govori u svojem posljednjem, dvadeset i četvrtom „Potresnom izvješću".[148] Ovaj potres, nazivan kao i „savršeni potres" zbog izazivanja napretka u proučavanju, ponašanju i stručnog djelovanja javnosti i zajednice po pitanju potresa do 2020. godine ostao je ustvari jedini toliko traumatičan jer je društvo već steklo neku vrstu „imuniteta" nakon onog 1880. godine. Kao jedna od najvećih tragedija nakon potresa navodi se smrt Augusta

143 ŠIMETIN ŠEGVIĆ, ŠIMETIN ŠEGVIĆ, „"Veliki potres", 9-17.

144 U Beču je, upravo povodom zagrebačkih događaja, unutar nekoliko tjedana organiziran iznimno dobro posjećen niz znanstvenih predavanja o prirodnim nepogodama i potresima u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Predavanja tada vrlo uglednih geologa, Ferdinanda Hochstettera i Eduarda Suessa, objavljena su među ostalim i na hrvatskom jeziku u tisku. Astronom i meteorolog Rudolph Falb razvijao je u to vrijeme teoriju o povezanosti položaja Mjeseca, meteoroloških zbivanja u atmosferi s potresima i poplavama, nastojeći predvidjeti vrijeme i mjesto prirodnih nesreća. Slično se moglo primjetiti i 2020. kada je potres kao aktualna tema reaktulizirao interes znanstvene zajednice o temi.

145 Marijan HERAK; Dubravka HERAK, "Seizmologija i fizika unutrašnjosti Zemlje", u *Nulla dies sine observatione* – 150 godina Geofizčkog zavoda u Zagrebu, ur. Mirko ORLIĆ, Zagreb: PMF, 2011., 82.

146 Mijo KIŠPATIĆ, "Prvo izviešće odbora za godinu 1883." *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred*, 4 (1884):, 239–240.

147 *Vijesti hrvatskog geološkog društva*, ur. Karmen FIO FIRI, 57/1 (2020): 6-7.

148 Mijo KIŠPATIĆ, "Dvadeset i četvrto potresno izvješće za prvu četvrt godine 1906." *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* 169 *Matematičko-prirodoslovni razred*, 41 (1907):, 1–54.; Kišpatić je objavio i tri opširna članka "Potresi u Hrvatskoj" koje vrijedi istaknuti.

2026 casopis zapandne hr.indd 39 15/04/2026 12:31:03

Šenoe koji je izradio konačni izvještaj o potresu i pročitao ga 23. veljače 1881.: „*Želim da Bog sačuva naš Zagreb od tolike nesreće, koju doživismo od toli kobne godine, kakova je bila g. 1880. Bog dao da lijepo naš glavni grad još ljepše procvate nego što je prije cvao!*“.[149]

Zaključak

Analiza diskurzivnih konstrukcija zagrebačkog potresa iz 1880. u trima regionalnim listovima pokazuje da novine nisu djelovale kao neutralni posrednici informacija, nego kao akteri koji kroz selekciju tema, emocionalne registre i ideološke okvire aktivno oblikuju političko značenje katastrofe. Premda motiv solidarnosti predstavlja zajedničku retoričku polaznu točku, interpretativni obrasci znatno se razlikuju: *Sriemski Hrvat* artikulira potres kao moralni i egzistencijalni poremećaj prožet snažnom emocionalnom dramatizacijom; *Narodni list* ga uokviruje kao priliku za afirmaciju jugoslavenskog zajedništva i redefiniciju hrvatsko-srpskih odnosa; dok *Naša sloga* potres inkorporira u regionalni narativ istarskog hrvatstva. Razlike u tretmanu ugarskih političkih aktera dodatno potvrđuju da je potres funkcionirao kao diskurzivno polje za artikulaciju širih političkih antagonizama, pri čemu novine mobiliziraju povijesne referencije, moralne kategorije i kolektivne identitetske trope. Doprinos ovog rada očituje se u demonstraciji da je potres 1880. bio više od fizičke katastrofe: on je postao semantički resurs preko kojega se pregovaralo o domoljublju, političkoj lojalnosti, odnosima među južnoslavenskim skupinama te o mjestu Hrvatske unutar ugarsko-hrvatskog političkog poretka. Uspostavom triju konkurentnih interpretativnih okvira – jugoslavenskog, hrvatsko-nacionalnog i prosvjetiteljsko-solidarističkog – rad pokazuje kako diskurzivna analiza omogućuje uvid u ideološku heterogenost političke kulture kasnog 19. stoljeća koja ostaje nevidljiva u klasičnim historiografskim pristupima. Time se potvrđuje analitička vrijednost medijskih izvora kao prostora u kojem se konstituiraju političke interpretacije društvenih kriza. Usporedba s medijskim reakcijama na zagrebački potres 2020. upućuje na dugotrajan kontinuitet diskurzivnih mehanizama: emocionalizacija javnog prostora, politizacija pomoći i normativna očekivanja vezana uz građansku solidarnost prisutni su i u digitalno posredovanom okruženju, premda u ubrzanijoj i fragmentiranijoj formi. Ovi nalazi otvaraju mogućnost šire komparativne analize povijesnih i suvremenih medijskih režima katastrofe te pozivaju na daljnja istraživanja o ulozi medija u oblikovanju kolektivnih reakcija na traumatske događaje.

149 BUČAR, „Izvještaj o velikom potresu“, 379-383.

2026 casopis zapandne hr.indd 40 15/04/2026 12:31:03

Bibliografija

Periodika

Danica – koledar i ljetopis društva svetojereonimskoga za prostu godinu 1882.

Grazer Volksblatt, 11. 11. 1880.

Klagenfurter Zeitung, 12. 11. 1880.

Mährisches Tagblatt, 13. 11. 1880.

Napredak, 20. 12. 1880.

Narodni list (13. 11., 17. 11., 20. 11., 24. 11., 27. 11. 1880., 1. 12., 4. 12., 11. 12., 15. 12. 18. 12., 22. 12., 29. 12. 1880.; 8. 1., 19.1., 23. 2., 9. 11., 16. 11. 1881., 27. 2. 1882.)

Naša sloga, 17. 11., 1. 12., 16. 12. 1880.

Obzor, 15. 11. 1880.

Slovinac, 1. 12. 1880.

Smilje, 1. 12. 1880.

Sriemski Hrvat, 11. 11., 18. 11., 25. 11., 2. 12., 9. 12., 16. 12. 1880., 6. 1., 27. 1., 3. 2. 1881.

Syrmier Zeitung, 14. 11., 21. 11., 28. 11., 5. 12., 12. 12. 1880.

Vienac, br. 47, 1880.

Zastava, 14. 11., 16. 11. 1880.

Literatura

David E. ALEXANDER, „The L'Aquila Earthquake of 6 April 2009 and Italian Government Policy on Disaster Response", *Journal of Natural Resources Policy Research* 2/4 (2010): 325–342.

„Antal David", *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., Pristupljeno 1. 12. 2025.

2026 casopis zapandne hr.indd 41 15/04/2026 12:31:03

Jan ASSMAN, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Ulrich BECK, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London; Newbury Park; New Delhi: SAGE Publications, 1992.

Luc BOLTANSKI, *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Antun BRALIĆ, „Zadarsko novinstvo prema Istri i Rijeci pred Prvi svjetski rat“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 44 (2002): 188.

Asa BRIGGS, Peter BURKE, *A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet*, Cambridge: Polity Press, 2005.

Franjo BUČAR, „Harambašič o velikom zagrebačkom potresu“, *Revija društva Zagrebčana* 10/2 (1934): 317.

Franjo BUČAR, „Izvještaj o velikom potresu u Zagrebu dne 9. studenoga 1880.“, *Revija društva Zagrebčana* 11/7 (1939): 379-383.

Franjo BUNTAK, „*Prije sto godina (1880) zadesio je Zagreb snažan potres* – Pretisak iz časopisa Kaj br. 4 (1980)“, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 53 (2020): 63-72.

Lilie CHOULIARAKI, *The Spectatorship of Suffering*, London: Sage Publications, 2006.

Dragan DAMJANOVIĆ, „Organizacija obnove Zagreba nakon potresa 1880. godine“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 28/2 (2020): 268-283.

Dragan DAMJANOVIĆ, „Zagreb nakon potresa od 9. studenoga 1880. – sanacija građevina i izgradnja grada 1881. godine“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 44/2 (2020): 9-28.

Dragan DAMJANOVIĆ, *Veliki zagrebački potresi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2021.

Teun van DIJK, *Discourse and Power*, London: Palgrave, 2008.

„Dinko Vitezić“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 28. 1. 2025.

Astrid ERLL, *Memory in Culture*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Norman FAIRCLOUGH, *Media Discourse*, London: Edward Arnold, 1995.

2026 casopis zapandne hr.indd 42 15/04/2026 12:31:03

Josip FARIČIĆ, „Otok Pag na starim kartografskim prikazima“, *Geoadria*, 8/10 (2003): 47-126.

Anamaria FRANCESCHI, „Antropocen, prekarijat, afektivne politike: potres na Baniji“, Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2023.

Ante FRANIĆ, „Dva putopisca – zakašnjela Ilirca (Grgo Martić, Ivan Despot), *Radovi. Razdio filoloških znanosti* 19/11 (1980): 109-124.

Max HANTKEN VON PRUDNIK, *Das Erdbeben von Agram in Jahre 1880.*, Budimpešta: Gebruder Legrady, 1882.

Ladislav HEKA, „Nastanak Hrvatsko-ugarske nagodbe“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata* 9 (2017): 29-60.

Davorka HERAK, Marijan HERAK, “Seizmologija i fizika unutrašnjosti Zemlje” u *Nulla dies sine observatione – 150 godina Geofizčkog zavoda u Zagrebu*, ur. Mirko ORLIĆ, Zagreb: PMF, 2011., 82.

„Hinko Hladaček“, *Hrvatski biografski leksikon (1983-2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 22. 1. 2025.

Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske: 1771.-1939.* Zagreb: Stvarnost, 2003.

Boris ILAKOVAC, „Limitacija agera rimske Kiše (Cissa) na otoku Pagu“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 30-31 (1997): 69.

„Ivan Despot“, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025., Pristupljeno 28. 1. 2025.

„Ivan Despot“, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925-1925.*, ur. Emil LASZOWSKI, Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1925.

Lotte JENSEN, Hanneke van ASPEREN, Adriaan DUIVEMAN, Marieke VAN EGERAAT, Fons MEIJER, Lilian NIJHUIS, „Appropriating Disasters. A Framework for Cultural Historical Research on Catastrophes in Europe, 1500–1900“, *Journal of Historical Geography* 76 (2022): 34–41.

Silva KALČIĆ, „Trauma i identitet u medijima, medijalizacija i konstrukt“, *In Medias Res: Časopis filozofije medija* 7/13 (2018): 1975–2017.

Igor KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

2026 casopis zapandne hr.indd 43 15/04/2026 12:31:03

Mijo KIŠPATIĆ, "Prvo izviešće odbora za godinu 1883.", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred* 4 (1884): 239–240.

Mijo KIŠPATIĆ, "Dvadeset i četvrto potresno izvješće za prvu četvrt godine 1906.", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. 169 Matematičko-prirodoslovni razred*, 41 (1907): 1–54.

Mijo KIŠPATIĆ, "Prvo izviešće odbora za godinu 1883.", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred*, 4 (1884): 249.

Mijo KIŠPATIĆ, „Potresi u Hrvatskoj", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Matematičko-prirodoslovni razred*, 19 (1895): 1-94.

Korespondencija Rački=Strossmayer II, knjiga druga, ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: JAZU, 1929.

Krakov Zagrebu – Krakow Zagrzebiowi, prir. Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ - Maciej CZERWINSKI, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Niklas LUHMANN, *The Reality of the Mass Media*, Stanford: Stanford University Press, 2000.a

„Kažimir Ljubić", *Hrvatski biografski leksikon (1983-2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 22. 4. 2025.

„Narodni list", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristupljeno 22. 1. 2025.

„Naša sloga", *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristupljeno 22. 1. 2025.

Iskra Alexandra NOLA, Jagoda DOKO JELINIĆ, Eugenija ŽUŠKIN, Mladen KRATOHVIL, "Potresi – povijesni pregled, okolišni i zdravstveni učinci i mjere zdravstvene skrbi", *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 64 (2013): 330.

Branko OSTMAJER, „Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903", Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, 2011.

Mervi PANTTI, „Journalism and Witnessing: Forms, Practices, and Social Functions", u *The Handbook of Journalism Studies*, ur. Karin WAHL-JORGENSEN - Thomas HANITZSCH, New York: Routledge, 2019., 175–190.

Mervi PANTTI, Karin WAHL-JORGENSEN, Simon COTTLE, *Disasters and the Media*, New York: Peter Lang, 2012.

2026 casopis zapandne hr.indd 44 15/04/2026 12:31:03

Krešimir PAVIĆ, „Đakovačke tiskare prije 1. svj. rata“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 1 (1978): 91-97.

Mark PLATT, “Disasters and the Making of Modern Italy”, u *The Routledge History of Disasters*, ur. Jason P. THERIOT - David A. MCBRIDE, New York: Routledge, 2020., 115–132.

Martina PODBOJ, „Manipulacija u političkom diskursu – kritički pristup“, *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis* 5/5 (2011): 123–124.

Veselin SIMOVIĆ „Potresi na zagrebačkom području“, *Građevinar* 52/11 (2000): 637-645.

Nikša STANČIĆ, „Narodni preporod u Dalmaciji“, u *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana GROSS, Zagreb: Liber, 1981.

Mijat STOJANOVIĆ, *Sgode i nesgode moga života*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2015.

Mate SUIĆ, „CISSA PULLARIA - BAPHIUM CISSEiNSE - EPISCOPUS CESSENSIS“, *Arheološki radovi i rasprave* 10/1 (1987): 188.

Gjuro SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

Milan ŠENOA, *Moj otac*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933.

Dragovan ŠEPIĆ, „O procesu integracije hrvatske nacije u Istri“, u *Društveni razvoj u Hrvatskoj: od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. Mirjana GROSS, Zagreb: Liber, 1981.

Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb: Školska knjiga, 1968.

Filip ŠIMETIN-ŠEGVIĆ, Nikolina ŠIMETIN-ŠEGVIĆ, „“Veliki potres“ i potresi na početku 20. stoljeća Zagreba“, *Hrvatska revija* 2 (2020): 9-17.

Stjepan ŠKREB, „Zagrebački potresi“, *Narodna starina* 8/20 (1929): 209-211.

Stanko Josip ŠKUNCA, „Enigma biskupije Cisse/Cesse“, *Vjesnik istarskog arhiva* 18 (2011): 331-344.

Stanko Josip ŠKUNCA, „Problem Cisse i njezine biskupije“, *Časopis instituta za crkvenu povijest* 27 (1991): 1-20.

Josip TORBAR, *Izvješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.*, Zagreb: JAZU, 1882.

2026 casopis zapandne hr.indd 45 15/04/2026 12:31:03

Ćiro TRUHELKA, *Uspomene jednog pionira*, Zagreb: Izdanje hrvatskog izdavalačkog bibliografskog zavoda, 1942.

Mario TURKALJ, „Antisemitizam u Hrvatskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće“, Diplomski rad, Filofozfski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: 2020.

Vijesti hrvatskog geološkog društva, ur. Karmen FIO FIRI, 57/1 (2020): 6-7.

Franz WAHNER, *Das Erdbeben von Agram am 9. November 1880.*, Beč: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1883.

Wesley WEHDE, Junghwa CHOI, Jae WON OH, „Politicizing Disaster: Examining the Effect of Ideology on Media Framing of the Itaewon Crowd Crush Disaster in South Korea“, *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy* 16 (2025): 1–21.

2026 casopis zapandne hr.indd 46 15/04/2026 12:31:03

Summary

POLITICAL DISCOURSES OF THE EARTHQUAKE: AN ANALYSIS OF REGIONAL NEWSPAPERS IN 1880
Nikola Ostojčić

This article analyses how Croatian newspapers constructed and politically instrumentalised the 1880 Zagreb earthquake, focusing on the ways in which a natural disaster was transformed into a discursive event embedded in ideological, national and moral frameworks. Drawing on a comparative qualitative discourse analysis of three newspapers (*Narodni list*, *Sriemski Hrvat* and *Naša sloga*) published between November 1880 and February 1881, the study examines how media narratives produced emotional, political and moral meanings rather than merely transmitting factual information. The analysis is grounded in the concept of the mediatization of disaster, understanding newspapers as active producers of meaning that framed the catastrophe through specific narrative strategies, emotional appeals and political interpretations. Particular attention is paid to the politicisation of empathy, whereby representations of victims, calls for solidarity and affective rhetoric were mobilised to legitimise political positions, strengthen national identities and discredit ideological opponents. The findings show that the earthquake was variously framed as a moral trial, a national trauma, a demonstration of loyalty or disloyalty to political authorities, and a symbolic opportunity to articulate Croatian, South Slavic and oppositional political agendas within the Habsburg Monarchy. Despite differences in political orientation and regional contexts, all three newspapers constructed the disaster as a field of ideological struggle rather than as a neutral humanitarian event. By situating Croatian press narratives within broader Central European patterns of nineteenth-century disaster reporting, the article demonstrates that natural catastrophes functioned as privileged sites for political communication, identity formation and collective memory production. The Zagreb earthquake thus emerges not only as a seismic but also as a media and political event whose meanings were actively negotiated through competing journalistic discourses, leaving a lasting imprint on later interpretations of catastrophe in public culture.

Keywords: *Zagreb earthquake of 1880; discourse analysis; media history; nineteenth-century history; political discourse*

2026 casopis zapandne hr.indd 47 15/04/2026 12:31:03

2026 casopis zapandne hr.indd 48 15/04/2026 12:31:03

Uloga i iskustva žena Labinštine u Narodnooslobodilačkoj borbi

Olja Višković
Narodni muzej Labin pri POU Labin
Ul. 1. Maja 6, 52220 Labin

UDK: 94(497.571Labin)"1941/1945"
355.01-055.2(497.571Labin)"1941/1945"

Pregledni rad / Review article
Primljeno / Received: 13. 10. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 26. 11. 2025.

Tijekom Drugog svjetskog rata žene Labina i Labinštine odigrale su značajnu ulogu te bile važan dio borbi i otpora protiv fašizma. Brojne labinske žene sudjelovale su u partizanskom pokretu, isprva kao medicinske sestre, kurirke i podrška borcima, ali i kao osobe zadužene za prikupljanje i dijeljenje informacija, distribuciju propagande i obavljanje ekonomskih i administrativnih zadataka koji su omogućili održavanje partizanskog otpora. Njihovo djelovanje ostavilo je trag u povijesti otpora na ovom području, od samostalnih uključivanja do organiziranih aktivnosti u okrilju organizacije AFŽ.

Ovim radom nastojat će se dati pogled u sudjelovanja i aktivnosti žena prikazan iz perspektive samih sudionica. Izvori za pisanje rada su izjave žena Labinštine, aktivnih učesnica ratnih zbivanja, koje su djelatnici Narodnog muzeja Labin prikupljali godinama nakon završetka rata.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Labin, žene, Narodnooslobodilačka borba, „usmena povijest"

2026 casopis zapandne hr.indd 49 15/04/2026 12:31:03

Uvod

Narodni muzej Labin, zavičajni i lokalni muzej grada Labina i Labinštine, u svojoj Zbirci arhivskog gradiva baštini velik broj zabilježenih iskaza sudionika i sudionica Narodnooslobodilačkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe s područja cijele Labinštine[1]. Komisija za historiju Općinskog odbora SSRN Labin već je u listopadu i studenom 1958. godine počela s prikupljanjem memorijalne građe u selima Labinštine, a obrađene su tadašnje općine Labin, Raša, Nedešćina, Sveti Martin, Kršan, Šumber i Sveti Lovreč. Većina iskaza prikupljena je nešto kasnije, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina te su snimane na magnetnim trakama uz pretipkane zapise. Prikupljali su se podaci o antifašističkom pokretu između dva rata i o Narodnooslobodilačkom pokretu, prema predlošku tadašnjeg Muzeja narodne revolucije Istre u Puli. Prikupljeni podaci i materijal dostavljeni su Komisiji za historiju CK SKH. Od stotinjak sudionika, otprilike četvrtinu čine žene. Intervjui s nekim od sudionica objavljivani su u lokalnim novinama *Labinska komuna*, najčešće u izdanjima oko 8. marta ili sličnih obljetnica.

U intervjuu u novinama *Labinska komuna* povodom obilježavanja tridesete obljetnice osnivanja Narodnog muzeja Labin prvi ravnatelj labinskog muzeja profesor Drago Heim ispričao je da je odluka o prikupljanju dokumentacije vezane uz međuratno razdoblje i razdoblje Drugog svjetskog rata donesena ubrzo nakon osnivanja muzeja 1960. godine te su neke od izjava zabilježene već u šezdesetim godinama. Budući je velik dio dokumentacije o Labinštini tijekom pedesetih godina prenijet u arhive, odlučeno je da se podaci i informacije sakupe iz razgovora s pojedincima, sudionicima Labinske republike iz 1921. godine, Španjolskog građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe. Istaknuo je da su tijekom tog projekta djelatnici Narodnog muzeja Labin posjetili brojne borce i od njih dobili dragocjena saznanja te prikupili dokumente. Takva praksa sakupljanja svjedočenja i iskustava sudionika povijesnih događaja nastavljena je i nakon odlaska profesora Heima iz Narodnog muzeja Labin.[2]

Razvoj organizacije Antifašističkog fronta žena na Labinštini

Tijekom 1941. godine, u vrijeme izbijanja ustanka u Hrvatskoj na Labinštini je postojao više spontan nego organiziran antifašistički pokret, a uključivao je i žene i mlade. Već godinu kasnije, 1942. godine, stvaraju se punktovi za vezu, a žene sve češće sudjeluju u spremanju hrane, odjeće i prenošenju informacija i obavijesti, primjerice o lokacijama i terminima održavanja sastanaka partizana.

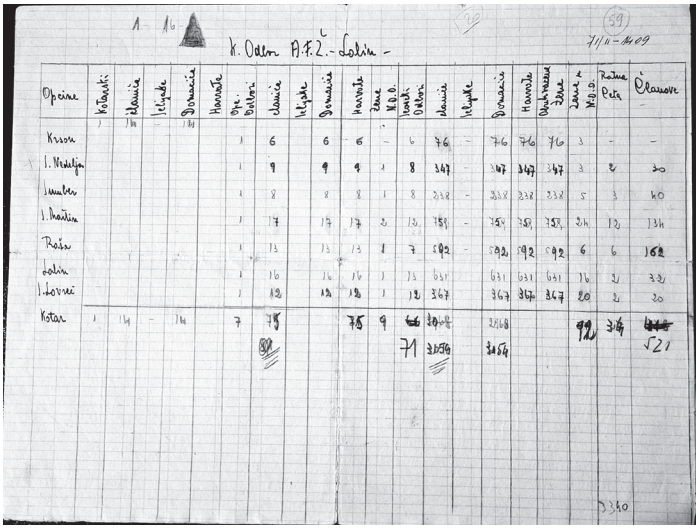
1 Danas pojam Labinština podrazumijeva područje bivše općine Labin, odnosno današnjeg grada Labina i općina Raša, Sveta Nedelja, Kršan i Pićan, a u razdoblju NOB-e kotar Labin, odnosno općine Labin, Sveta Nedelja, Sveta Katarina, Sveti Lovreč, Raša, Šumber, Sveti Martin i kotar Čepić, odnosno Šušnjevica, Krbune, Plomin.

2 Loredana RUŽIĆ – BREZAC, „Povijest otrgnuta zaboravu“, *Labinska komuna*, Labin, 17. 04. 1990., 5.

2026 casopis zapandne hr.indd 50 15/04/2026 12:31:03

Tek nekolicina žena izjavila je da je sudjelovala u aktivnostima tijekom ovog razdoblja, a do masovnijeg uključivanja žena Labinštine u aktivnosti NOP-a dolazi nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine.[3]

Nakon Prve Zemaljske konferencije Antifašističkog fronta žena Jugoslavije 1942. godine u Bosanskom Petrovcu i postavljenih zadataka o osnivanju većeg broja organizacija AFŽ-a, intenziviranju političkog rada među ženama i uključivanju većeg broja žena u organizacije AFŽ-a, na Labinštini se počinju stvarati seoski, mjesni i okružni odbori AFŽ-a koji će raditi na proširivanju pokreta žena i njihovom osposobljavanju, osamostaljivanju i aktivnom uključivanju u NOB te se time napušta izolirano pomaganje NOP-u.[4] Okosnicu organizacije AFŽ-a na Labinštini činili su seoski odbori koji su se počeli formirati u kotaru Labin: krajem 1943./početkom 1944. godine formirani su seoski odbori Mali Golji, Ripenda-Kras, Sv. Bartol, Vinež i Šumber (1943.) te Mali Turini i Marići (1944.). Organizacijsko sređivanje AFŽ-a na Labinštini provedeno je u prvoj polovini 1944. godine, ali velika zapreka jačanju pokreta bila je još uvijek slaba politička svijest žena te se u ovom razdoblju započelo s intenzivnijim politički radom s njima. U prvoj polovini 1944. godine na području kotara Labin u sedam općinskih odbora AFŽ-a, 62 seoska odbora i 25 radnih grupa bilo je uključeno otprilike 3000 žena.[5] Većina su to bile seoske žene, a gradske žene su se nešto sporije uključivale u organizaciju.

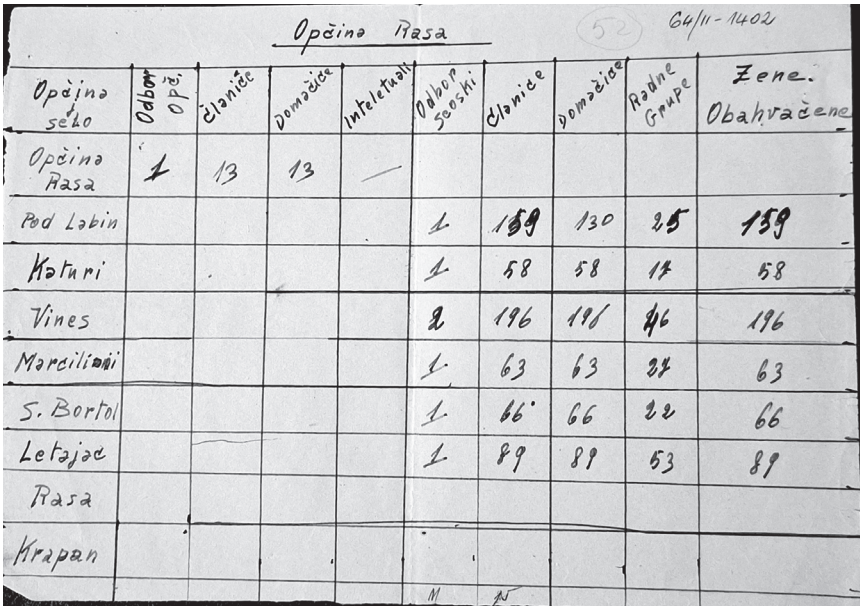
Sl. 1. Tablica stanja organizacija AFŽ-a Kotarskog odbora Labin i općine Raša. Izvor: Narodni muzej Labin, Zbirka arhivskog gradiva

3 Herman BURŠIĆ, „Labinština u NOB-u 1941.-1943.“, u *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar STRČIĆ, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980.: 137-173.; Nikola CRNKOVIĆ, „Neki problemi Narodnooslobodilačkog pokreta u Istri 1941. – 1943.“, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 3 No. 2-3 (1971.): 43.

4 Marija KOPITAR-CETINA, „Počeci AFŽ-a u Istri“, *Buzetski zbornik*, 7-8 (1984.)

5 Višnja BASTA, „AFŽ na Labinštini“, u *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar STRČIĆ, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980., 267– 268.

2026 casopis zapandne hr.indd 51 15/04/2026 12:31:03

Općina Raša 64/11-1402

Općina selo	Odbor Opć.	članice	Domaćice	Inteletualk	Odbor seoski	članice	Domaćice	Radne Grupe	Žene. Obahvaćene
Općina Raša	1	13	13	—					
Pod Labin					1	159	130	25	159
Katuni					1	58	58	17	58
Vines					2	196	196	46	196
Marcilioni					1	63	63	28	63
S. Bortol					1	66	66	22	66
Letajac					1	89	89	53	89
Raša									
Krapan									

Sl. 2. Tablica stanja organizacija AFŽ-a Kotarskog odbora Labin i općine Raša. Izvor: Narodni muzej Labin, Zbirka arhivskog gradiva

Prva konferencija AFŽ-a za kotar Labin održana je 11. svibnja 1944. godine u blizini sela Marići kod Labina na kojoj je prisustvovalo šesto osoba, a od toga 350 žena. Na konferenciji su žene izabrale svoje predstavnice/delegatkinje za Oblasnu konferenciju i potvrdile osnivanje svojeg Kotarskog odbora AFŽ-a koji je osnovan krajem 1943. kraj sela Cere. Na konferenciji prvi put nastupila je kazališna družina „Otokar Keršovani" Okružnog propodjela Pazin. Kotarska konferencija AFŽ-a za kotar Čepić održana je početkom svibnja 1944. godine u selu Zankovci. Ove Kotarske konferencije AFŽ-a održane na Labinštini u svibnju 1944. dovele su do pojačane aktivnosti žena i omasovljivanja njihovih organizacija, a o tome je početkom lipnja 1944. godine pisao i sekretar Oblasnog komiteta KPH za Istru u svojem izvještaju Centralnom komitetu KPH. U svojem dopisu o radu AFŽ-a na Labinštini naglašava da se broj članica povećava, ali da žene i dalje ne sudjeluju kao ravnopravni članovi Narodnooslobodilačkih odbora nego uglavnom obavljaju tehničke poslove.

Nakon Prve Oblasne konferencije AFŽ-a za Istru, održane 23. i 24. srpnja 1944. godine kod sela Raspor na Krasu, na kojoj je sudjelovalo 1500 žena, uključujući predstavnice kotara Labin i Čepić, omasovile su se ženske organizacije na Labinštini.[6] Početkom rujna 1944. godine kotar Labin u Kotarskom odboru AFŽ-a imao je četrnaest članica, sedam općinskih odbora s 83 članice, 68 seoskih odbora s ukupno 3318 članica, a povećao se i broj žena

6 Dina ZLATIĆ, „Prva oblasna konferencija AFŽ-a za Istru", *Buzetski zbornik*, 1 (1976.): 19.

2026 casopis zapandne hr.indd 52 15/04/2026 12:31:04

u Narodnooslobodilačkim odborima te je u studenom 1944. godine postojalo 93 seoska odbora, a početkom 1945. godine 3700 žena bilo je uključeno u organizacije AFŽ-a.[7] Postavljeni su temeljni zadaci: opći zadatak organizacija AFŽ-a bio je okupljanje i aktiviranje žena u Narodnooslobodilačkoj fronti i ravnopravno uključivanje u izvršavanju narodne vlasti te sudjelovanju u izgradnji narodne vlasti. Krajem 1944. godine petina odbornika, odnosno članova Narodnooslobodilačkih odbora činile su žene (odlaskom muškaraca u Narodnooslobodilačku vojsku žene su preuzele veći dio dužnosti), a za ovaj kraj uključivanje tolikog broja žena u javni politički život bila je revolucija budući se i dalje prvenstveno radilo o seoskim ženama.[8]

Iskazi sudionica Narodnooslobodilačke borbe na Labinštini

Iz zabilježenih iskaza članica Narodnooslobodilačke borbe s područja Labinštine koje su pohranjene u Narodnom muzeju Labin možemo ustanoviti zajedničke poveznice, počevši s razlozima i načinom na koji su se priključile suborcima, do aktivnosti, obveza i zadataka koje su obavljale kao sudionice NOB-e.

Osnovni zadaci sudionica bili su sakupljanje hrane i odjeće koju su predavale Narodnooslobodilačkim odborima za potrebe vojske i ranjenika, prenošenje hrane po Istri i do Gorskog kotara (često nailazeći na zasjede, kao primjerice u travnju 1945. godine kada je šezdeset žena iz kotara Labin na putu prema Gorskom kotaru, prelazeći preko ceste i pruge Rijeka – Trst bilo napadnuto iz zasjede), šivanje i pranje odjeće, zajedno s omladinom formiranje seoskih straža koje su dežurale po selima, obavještavanje o kretanju neprijateljskih vojnika, sakrivanje i njegovanje ranjenika, ali i rušenje pruga i mostova, prekopavanje cesta, prenošenje pošte i letaka, održavanje skupova i mitinga na kojima su izražavale proteste, nezadovoljstvo, mržnju prema fašizmu i rodoljubnu svijest.[9] U izvještaju o radu AFŽ-a kotara Labin navedeno je da su tijekom 1944. godine žene spremile 428 191 kuhanih obroka, isplele 40 942 pari čarapa i drugih predmeta, prepilile 1802 telefonskih stupova, srušile 35 metara mostova, prekopale 8292 metara ceste te je 193 žena sudjelovalo u prenošenju pošte, podijelile su 181 674 komada letaka i liječile 553 ranjenika.[10]

Na području kotara Labin nalazile su se partizanske bolnice Cerovica, Cere, Marići i partizanska bolnica u šumi Ubas, a u kotaru Čepić bolnica je

7 Višnja BASTA, „AFŽ na Labinštini", u *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar STRČIĆ, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980., 270.

8 Vinko ANTIĆ, „Općina Labin u NOB-u 1943.-1945.", u *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar STRČIĆ, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980.: 175-206.

9 NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva (Dokumentacija Narodnog muzeja Labin)*, Iskazi sudionica Narodnooslobodilačke borbe; Josip MILIČEVIĆ, „Istranke u borbenim prilikama", *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Vol. 11-12 No. 4-5 (1983.): 61– 62.

10 Višnja BASTA, „AFŽ na Labinštini", u *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar STRČIĆ, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980., 279.

2026 casopis zapandne hr.indd 53 15/04/2026 12:31:04

bila smještena u Katunu-Kožljak. U održavanju bolnica veliku ulogu odigrale su žene, sakupljale su hranu i odjeću za ranjenike, ali i prenosile ranjenike na druge lokacije kad su bili u opasnosti. Od proljeća 1944. godine kao važan zadatak žene su preuzele obrađivanje zemlje, sjetvu, obrezivanje vinove loze i druge aktivnosti te su organizirale radne grupe, odnosno čete koje su pomagale obiteljima čiji su svi muški članovi bili u vojsci (u lipnju 1944. godine u kotaru Labin bilo je 34 radnih grupa s 512 članica).

Sl. 3. Partizanska bolnica na Ubasu. Izvor: Narodni muzej Labin, Fototeka

Zbog nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika među ženama, osnivali su se tečajevi učenja hrvatskog jezika i skupovi za učenje i čitanje štampe (naročito popularni bili su listovi „Istranka“ i „La donna istriana“), za koje su žene pokazivale interes. Održana su tri tečaja za osposobljavanje učitelja i učiteljica za rad u školama, a većina polaznica bile su žene (kotar Labin do studenog 1944. godine imao je 16 škola).

Sl. 4. Učiteljice i učenici škole u selu Marići 1944. godine. Izvor: Narodni muzej Labin, Fototeka

2026 casopis zapandne hr.indd 54 15/04/2026 12:31:04

Porast organizacija AFŽ-a, broja članica i njihovih aktivnosti doveo je od većeg broja žena koje su pristupile jedinicama Narodnooslobodilačke vojske te ih je krajem 1944. godine u kotaru Labin bilo oko četrdeset. Primjerice, u lipnju 1944. godine borci 1. brigade „Vladimir Gortan" napali su neprijateljske garnizone u Pićnu, Gračišću, Svetoj Nedelji i Šumberu, a tada su, spasavajući ranjenike, poginule dvije odbornice AFŽ-a Zita Vlačić Verbanac i Pjerina Verbanac, po kojoj danas ime nosi labinski dječji vrtić. Potrebno je spomenuti i Liču Faraguna, poginulu sudionicu NOB-e čije ime nosi labinska osnovna škola.

Već 1944. godine dan 8. ožujak obilježavao se u selima kotara Labin i Čepić raznim akcijama i mitinzima, a 1945. godine ispisivane su parole, ljepljene petokrake, dijeljeni letci po naseljima i neprijateljskim uporištima i paljeni krijesovi.

Sl. 5. Žene Raše pletu vijence za slavoluke na raškom trgu nakon oslobođenja 1945. godine. Izvor: Narodni muzej Labin, Fototeka

Povodom dana oslobođenja žene Labinštine bile su aktivne u šivanju zastava i ispisivanju parola na zidovima kuća i po cestama te su dočekale jedinice 4. armije Jugoslavenske armije koje su se iskrcale na istočnoj obali Istre. Nakon oslobođenja aktivnosti žena su se nastavile, ali u smjeru obnove kraja. Formirane su radne grupe, od kojih je jedna, primjerice, radila na obnovi tvornice cementa u Koromačnu, a druga na okopavanju Čepić polja. Nakon Kotarske konferencije AFŽ-a u svibnju 1945. godine postavljeni su

2026 casopis zapandne hr.indd 55 15/04/2026 12:31:05

ciljevi organizacija AFŽ-a, a to su rad na obnovi, politički rad i učvršćivanje suradnje Hrvata i Talijana.[11]

Zaključak

Tijekom Drugog svjetskog rata žene Labina i Labinštine odigrale su značajnu ulogu te bile važan dio borbi i otpora protiv fašizma. Brojne labinske žene sudjelovale su u partizanskom pokretu, s brojnim zadacima i u brojnim aktivnostima. Zahvaljujući intervjuima i zabilježenim iskazima sudionica NOB-e na području Labinštine koje su pohranjene u Narodnom muzeju Labin možemo rekonstruirati dio njihove svakodnevnice u ovom burnom razdoblju povijesti. Većina žena se u pokret uključila nakon kapitulacije Italije 1943. godine te su se priključile na poticaj supruga, oca ili brata koji je već bio uključen u NOB-u. Njihovi doprinosi bili su raznoliki, od sakupljanja i spremanja hrane i odjeće za partizane, prebacivanja hrane pješice ili kolima, šivanja odjeće, nabavljanja lijekova, držanja straža, sakrivanja oružja, osiguravanja tajnih bunkera u njihovim kućama za sakrivanje ranjenika i partizana, ustupanja kuća za održavanje sastanaka partizana, formiranje skojevskih grupa i privremeni boravak škola za djecu iz okolice (pojedine su pohađale učiteljski tečaj), do obavljanja zadataka kurira, odnosno nošenja pošte i informacija o prisustvu i broju njemačkih vojnika, pomaganja u partizanskim bolnicama, prekopavanja cesta, rušenja mostova, pisanja parola po zidovima, raspačavanja letaka, rada u tajnim štamparijama te sudjelovanja u razoružanju karabinjera i vojarni. Mnoge su bile pretučene, uhićivane, zatvarane u zatvorima u Labinu, Raši i Puli, a pojedine otpremane u logore u Njemačkoj. Njihovo djelovanje ostavilo je trag u povijesti otpora na ovom području, od samostalnih uključivanja do organiziranih aktivnosti u okrilju organizacije AFŽ.

Usmena povijest odnosno ovakav način prikupljanja osobnih sjećanja kao povijesne dokumentacije, zasnovane na ljudskom iskustvu, najbolji je izvor podataka o tome što je neki događaj značio ljudima – suvremenicima, kako su ga oni proživjeli i kako je utjecao na njih te su njihova sjećanja, u nedostatku drugih pisanih izvora, možda i jedini izvor podataka za neka pitanja, naročito u istraživanju povijesti pojedinaca. Naravno, usmena povijest ima i svojih nedostataka, kao nepouzdanost sjećanja nakon protoka vremena, netočnost podataka, subjektivnost u iskazima i prikazivanju događaja te prilagođavanje iskaza općem mišljenju.

11 NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva (Dokumentacija Narodnog muzeja Labin)*, Iskazi sudionica Narodnooslobodilačke borbe; Sara ŽERIĆ, „Istranke u borbi protiv fašizma“, *Vox Feminae*. https://voxfeminae.net/pravednost/istranke-u-borbi-protiv-fasizma/(pristupljeno: 17. rujan 2025.)

2026 casopis zapandne hr.indd 56 15/04/2026 12:31:05

Bibliografija

Literatura:

Vinko ANTIĆ, „Općina Labin u NOB-u 1943.-1945.“, u: *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar Strčić, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980.: 175-206

Višnja BASTA, „AFŽ na Labinštini“, u: *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar Strčić, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980.: 263– 289

Herman BURŠIĆ, „Labinština u NOB-u 1941.-1943.“, u: *Radnički pokret i NOB općine Labin*, ur. Petar Strčić, Rijeka: Skupština općine Labin i Centar za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, 1980.: 137-173

Nikola CRNKOVIĆ, „Neki problemi Narodnooslobodilačkog pokreta u Istri 1941. – 1943.“, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 3 No. 2-3 (1971.): 37– 52

Marija KOPITAR-CETINA, „Počeci AFŽ-a u Istri“, *Buzetski zbornik*, 7-8 (1984.)

Josip MILIĆEVIĆ, „Istranke u borbenim prilikama“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, Vol. 11-12 No. 4-5 (1983.): 55– 64

Dina ZLATIĆ, „Prva oblasna konferencija AFŽ-a za Istru“, *Buzetski zbornik*, 1 (1976.)

Izvori:

NARODNI MUZEJ LABIN (dalje: NML), *Zbirka arhivskog gradiva (Dokumentacija Narodnog muzeja Labin)*, Iskazi sudionica Narodnooslobodilačke borbe

Novine:

Loredana RUŽIĆ–BREZAC, „Povijest otrgnuta zaboravu“, *Labinska komuna*, god. XV, br. 275, Labin, 17. 04. 1990., str. 5.

Internet:

Sara ŽERIĆ, „Istranke u borbi protiv fašizma“, Vox Feminae. https://voxfeminae.net/pravednost/istranke-u-borbi-protiv-fasizma/ (pristupljeno: 17. rujan 2025.)

2026 casopis zapandne hr.indd 57 15/04/2026 12:31:05

Summary

THE ROLE AND EXPERIENCES OF WOMEN FROM THE LABIN REGION IN THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE

Olja VIŠKOVIĆ

During the Second World War, the women of Labin and the wider Labin region assumed a significant role, constituting an essential component of the struggle and resistance against fascism. Numerous women from Labin participated in the partisan movement, initially in capacities such as nurses, couriers, and providers of logistical support to the fighters, but also as individuals entrusted with the collection and dissemination of information, the distribution of propaganda, and the execution of economic and administrative tasks indispensable to the maintenance of the partisan resistance. Through interviews and preserved testimonies of female participants in the wartime events of the Labin area, housed in the National Museum of Labin, it is possible to reconstruct aspects of their everyday lives during this turbulent historical period and to gain insight into women's participation and activities as narrated from their own perspectives. Their contribution left a lasting imprint on the history of resistance in this region, ranging from individual initiatives to organized engagements within the framework of the Women's Antifascist Front.

Keywords: Second World War, Labin, women, People's Liberation Movement, „oral history"

2026 casopis zapandne hr.indd 58 15/04/2026 12:31:05

2026 casopis zapandne hr.indd 59 15/04/2026 12:31:05

2026 casopis zapandne hr.indd 60 15/04/2026 12:31:05

Partizanski veterani i izgradnja prekograničnog prijateljstva: SUBNOR i ANPI

Tina Filipović
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet
Ul. Alda Negrija 6, Pula

UDK: 355.1-057.36-057.75(497.5:450)

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper
Primljeno / Received: 13. 10. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 1. 12. 2025.

Članak analizira razvoj i značenje prekogranične suradnje između Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije (SUBNOR) i Nacionalne udruge talijanskih partizana (Associazione Nazionale Partigiani d'Italia; ANPI), koja se u jugoslavenskom kontekstu istaknula kao najuspješniji primjer bilateralnog povezivanja veteranskih organizacija. Na temelju arhivskih dokumenata vezanih uz SUBNOR-ovu međunarodnu suradnju te periodike rekonstruiraju se kronologija, intenzitet i praktične forme suradnje od konca 1940-ih do kraja 1980-ih godina. Posebna se pozornost posvećuje ulozi Međuopćinskog odbora SUBNOR-a za Istru i kvarnersko područje, gdje je interakcija s talijanskim veteranima tijekom 1970-ih i 1980-ih bila najizraženija, pretvorivši se u trajne mreže uzajamnih posjeta, zajedničkih komemorativnih aktivnosti, bratimljenja gradova, razvoja memorijalnog turizma i šire društvene prekogranične povezanosti. Veteranske su udruge funkcionirale kao akteri vanjske politike odozdo, inzistirajući na suradnji i dijalogu oko ključnih političkih pitanja s obje strane granice. Talijansko-jugoslavenski veteranski odnosi pokazali su da je sjećanje na rat, u okviru zajedničkih komemoracija i transnacionalnih memorijalizacijskih praksi, moglo poslužiti kao instrument diplomatskog zbližavanja i izgradnje dugoročne vizije stabilnih regionalnih odnosa.

Ključne riječi: SUBNOR, ANPI, veterani, međunarodna suradnja, kultura sjećanja

2026 casopis zapandne hr.indd 61 15/04/2026 12:31:05

Uvod

U jugoslavenskom se kontekstu prekogranična suradnja dviju susjednih partizanskih veteranskih udruga – Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) i Nacionalne udruge talijanskih partizana (*Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, ANPI) – isticala kao najuspješniji primjer bilateralnog povezivanja, obilježen kontinuirano intenzivnim i sadržajno bogatim vezama. Za hrvatski SUBNOR i *Zvezu združenj borcev narodnoosvobodilne vojske Slovenije* (ZZBNOV Slovenije) ta je suradnja imala dodatnu važnost zbog doprinosa očuvanju mira i stabilnosti u pograničnim regijama. Suradnja SUBNOR-a i ANPI-ja razvijala se u oblicima kakvi nisu imali izravnog pandana u drugim jugoslavenskim primjerima veteranskih prijateljstava. Naime, gustoj mreži uzajamnih posjeta te zajedničkim komemoracijama i programima priključio se i širok spektar društvenih aktera – od lokalnih vlasti i kulturnih društava do školske djece i organizacija za mlade. Takva je razina povezanosti rezultirala svojevrsnom vanjskopolitičkom platformom odozdo, usmjerenom na suprotstavljanje rastu desnih i revizionističkih politika, izgradnju prestiža pokreta otpora u objema zemljama te promicanje mira, suradnje i poštivanja prava nacionalnih manjina, osobito u jadranskim i alpskim regijama. Međutim, na razvoj i dinamiku suradnje SUBNOR-a i ANPI-ja neizbježno je utjecala kronologija promjenjivih talijansko-jugoslavenskih odnosa, obilježenih dugotrajnim procesom rješavanja graničnih pitanja te utvrđivanjem međusobnih prava i obveza. Stoga su za ovaj članak osobito važna pitanja vremenskog okvira i društveno-političkih okolnosti u kojima su bilateralne veze nastajale, u odnosu na pojedine faze rješavanja graničnog spora. Istodobno, istraživanje nastoji pokazati kako je ta suradnja funkcionirala u praksi, s ciljem razumijevanja zašto je upravo talijansko-jugoslavenska veteranska povezanost evoluirala u najuspješniji primjer zbližavanja u kontekstu jugoslavenske veteranske suradnje.

Rad se temelji na analizi dijela arhivske građe o međunarodnoj suradnji SUBNOR-a, pohranjene u Arhivu Jugoslavije, Diplomatskom arhivu Ministarstva vanjskih poslova Republike Srbije, Hrvatskom državnom arhivu i Državnom arhivu u Rijeci, uz oslanjanje na odabrane članke iz hrvatskih dnevnih novina *Večernji list* i *Glas Istre* te SUBNOR-ove periodike *Boračkі informator*. U središtu analize nalazi se aktivnost SUBNOR-a s područja Zajednice općina Rijeka,[1] gdje je interakcija s talijanskim partizanskim veteranima u kasnome socijalizmu bila najintenzivnija. Takva je koncentracija suradnje bila potaknuta interesima očuvanja dobrosusjedskih odnosa s Italijom i željama za nastavkom mirnog suživota hrvatskog, slovenskog i talijanskog

1 Zajednice općina uvedene su kao obvezne društveno-političke zajednice u Hrvatskoj Ustavom iz 1974. za potrebe ostvarivanja zajedničkih interesa udruženih općina po regionalnom ključu. Zajednicu općina Rijeka činile su slijedeće općine: Buje (naknadno spojena s općinama Novigrad i Umag), Buzet, Cres-Lošinj, Crikvenica, Čabar, Delnice, Krk, Labin, Novigrad, Ogulin, Opatija, Pag, Pazin, Poreč, Pula, Rab, Rijeka, Rovinj, Senj, Umag i Vrbovsko. Među njima djelovalo je ukupno 19 općinskih odbora SUBNOR-a. *Službene novine Zajednice općina Rijeka*, 1, 21.12.1974., 1, 2.

2026 casopis zapandne hr.indd 62 15/04/2026 12:31:05

stanovništva na sjevernojadranskome prostoru,[2] dijelom i zbog značajne prisutnosti talijanske nacionalne manjine na ovome prostoru, ali i obostranih društvenih koristi poput mobilnosti veterana i ostalih građana, bratimljenja gradova, razvoja memorijalnog turizma u Jugoslaviji te otvorenog uzajamnog političkog dijaloga.

Kontekst hladnoratovske veteranske suradnje

Fenomen transformacije višedesetljetnih konfliktnih regionalnih odnosa u model uspješne bilateralne suradnje i prijateljstva, najpoznatiji po slučaju francusko-njemačke poslijeratne pomirbe, dugo je vremena doživljavan kao uspjeh visoke politike te prekretnica u procesu europskih integracija. Međutim, istraživanjem prijateljskih veza koje nisu stvorene isključivo unutar diplomatsko-političkog kruga uvidjelo se da su temelje suradnje i međusobnog približavanja postavile upravo strukture civilnog društva – od raznih znanstvenih, kulturnih i kulturno-umjetničkih krugova do humanitarnih i vjerskih te veteranskih udruga.[3] Poslijeratna je Francuska, slično kao i u međuratnom razdoblju, bila domovina dviju novih i najutjecajnijih međunarodnih veteranskih organizacija u razdoblju nakon 1945. godine – *Fédération internationale des anciens prisonniers politiques* (FIAPP; FIR) osnovane 1947.,[4] te *Fédération Mondiale des Anciens Combattants* (FMAC; WVF) iz 1950. godine.[5] S druge pak strane granice, veteranske udruge nekadašnjih političkih zatvorenika u Zapadnoj Njemačkoj, ali i one koje su okupljale pripadnike Wermachta već su 1950-ih, po ukidanju zabrane samoorganiziranja njemačkih veterana od strane Saveznika, postale dijelom međunarodne veteranske zajednice. Od početka su sudjelovale u aktivnostima koje promiču politiku pomirenja poput bratimljenja gradova s obje strane granice te organizacije putovanja veteranskih obitelji u susjednu

2 O ključnim društvenim, političkim i identitetskim karakteristikama sjevernojadranskog područja u neposrednom poslijeratnom razdoblju vidi Mila ORLIĆ, „Poslijeratna tranzicija na sjevernojadranskom pograničnom prostoru (1945–1954)“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 6 (2024.), 215-236.

3 Ulrike SCHRÖBER, „Franco-German Rapprochement and Reconciliation in the Ecclesial Domain. The Meeting of Bishops in Bühl (1949) and the Congress of Speyer (1950)“, u *Reconciliation, Civil Society, and the Politics of Memory. Transnational Initiatives in the 20th and 21st Century*, ur. Birgit SCHWELLING, Bielefeld: transcript Verlag, 2012., 143-146.; Ku JANGMO, „International Reconciliation in the Postwar Era, 1945-2005: A Comparative Study of Japan-ROK and Franco-German Relations“, *Asian Perspective* 32 (2008.), 11-16.

4 *Fédération internationale des anciens prisonniers politiques (International Federation of Former Political Prisoners*, FIAPP) se na 3. kongresu u Beču 1951. spojio s prethodno osnovanim Europskim savezom bivših partizana (*European Federation of Former Partisans*, 1947.) i preimenovao u Međunarodni savez veterana pokreta otpora (*International Federation of Resistance Fighters*, FIR). Václav ŠMIDRKAL, „The International Federation of Resistance Fighters“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Ángel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018.,18, 19.

5 FMAC se 1951. preimenovao u *World Veterans Federation* (WVF). Organizacija je nastala na inicijativu prvenstveno francuskog, a potom i zapadnoeuropskog kruga veterana za promicanje politike mira i suradnje, čime je ubrzo postala protuteža FIR-u koji je politički bio pod istočnoeuropskom, odnosno sovjetskom dominacijom. Ángel ALCALDE, „The Word Veterans Federation. Cold War Politics and Globalization“, u *War Veterans and the World after 1945*, 33-35.

2026 casopis zapandne hr.indd 63 15/04/2026 12:31:05

Francusku.[6] Da su međunarodne mreže nedržavnih ili poludržavnih aktera, uz djelatnost politike, bile neizostavan čimbenik u stvaranju i održavanju bliskih međudržavnih veza svjedoči i istraživanje francusko-njemačke te japansko-južnokorejske suradnje.[7] Međutim, veteranski je pokret nakon Drugog svjetskog rata imao svoja ograničenja u strategiji povezivanja i suradnje među različitim udrugama. Kontekst Hladnoga rata s jedne je strane uzrokovao polarizaciju između organizacija antikomunističke veteranske struje i onih udruga koje su bile pod utjecajem komunističkih partija i njihovih politika. Do kasnih je 1970-ih taj kontekst najizravnije krojio strukturu međunarodnih mreža. Pretpostavljena opasnost od širenja komunističkog utjecaja manifestirala se kroz specifičan transnacionalni okvir suradnje zapadnoeuropskih veteranskih udruga, a to je promicanje njihovih interesa pod zajedničkim, europskim nazivnikom pod egidom obrane od sovjetskog utjecaja.[8]

Jugoslavenski su se partizanski veterani vrlo brzo nakon rata uključili u međunarodni veteranski pokret i na svojoj koži iskusili ograničenja proklamirane borbe za svjetski mir i suradnju.[9] Sudjelovali su u uspostavljanju Europskog saveza bivših partizana 1947. koji je kasnije postao dio FIR-a, da bi u travnju 1950., uslijed protujugoslavenske kampanje i izolacionizma uzrokovanih Rezolucijom Informbiroa, bili izbačeni iz članstva. Suradnju s FIR-om nastavili su kao članovi promatrači sredinom 1950-ih, nakon poboljšanja odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom.[10] Usporedno s gubitkom jednog međunarodnog zaleđa, jugoslavenski su veterani pronašli drugo i u tim okolnostima politički adekvatnije. Sudjelovali su u stvaranju FMAC-a (kasnije WVF-a) 1950. i sljedeće godine ugostili njegovu Drugu generalnu skupštinu u Beogradu. WVF je ostao je poznat po svojoj antikomunističkoj orijentaciji i zapadnjačkoj viziji politike mira i suradnje pod utjecajem američke politike.[11] Interesi uključivanja SUBNOR-a u WVF bili su obostrani. Prozapadnjačka mreža veteranskih udruga nastojala je na taj način oslabiti protivničku koaliciju, a SUBNOR izaći iz izolacionizma i iskoristiti mogućnosti za promociju vlastite politike u međunarodnom kontekstu. Zbog istovremene suradnje s udrugama iz suprotstavljenih političkih tabora SUBNOR je stekao veći prostor za promociju vlastitih političkih ciljeva, razvio šire mreže kontakata, učvrstio svoj

6 Jörg ECHTERNKAMP, „From foe to a friend? Veterans as a driving force of international reconciliation after the Second World War“, *Contemporary Military Challenges* 19 (2017.), 52-55.

7 KU, „International Reconciliation in the Postwar Era“, 11, 12.

8 Alexander HOBE, „The Europeanization of Honour: Wehrmacht Veterans and European Integration in the 1950s“, *Journal of Modern European History* 22 (2024.), 318-320.

9 Više o nastanku, karakteristikama i djelovanju SUBNOR-a vidi Tina FILIPOVIĆ, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR- Labin“, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021), 43-68.; FILIPOVIĆ, „Borački prioriteti i autoriteti: SUBNOR u lokalnoj zajednici 1970-ih i 1980-ih godina“, u *Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, ur. Igor DUDA, Zagreb – Pula: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023., 125-148.

10 Tina FILIPOVIĆ, Ana KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe“, u *Peace, Unconditional! Peace Policies and Practices in Yugoslavia and Beyond*, ur. Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Martin POGAČAR, Beograd – Ljubljana: Institut za savremenu istoriju Srbije – Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, 2025., 441-443.

11 ALCALDE, „The Word Veterans Federation“, 37.

2026 casopis zapandne hr.indd 64 15/04/2026 12:31:05

međunarodni prestiž i služio kao most u komunikaciji između obiju strana.[12] Njegova se jedinstvena pozicija u odnosu na europske veteranske udruge dodatno istaknula suradnjom i solidarnošću s antikolonijalnim pokretima za oslobođenje u Africi i Aziji te njihovim veteranskim udrugama.[13]

Međunarodna suradnja SUBNOR-a razvijala se u okvirima jugoslavenske vanjske politike, slijedeći načela nemiješanja u poslove drugih država, mira, razoružanja, socijalne jednakosti i nesvrstanosti, uz promicanje antifašističkih vrijednosti kao obrane protiv neofašističkih ideja i politika.[14] Zabrinut zbog kriznih i ratnih žarišta poput onih u Koreji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, na Bliskome istoku i u Vijetnamu te mogućih posljedica po sigurnost Jugoslavije, SUBNOR je poticao jačanje obrambenog potencijala države i ideološku afirmaciju jugoslavenskog puta u socijalizam. Pridonio je i međusobnom približavanju veteranskih udruga zapadnog i istočnog političkog lagera te kao član Stalne komisije za Europske poslove WVF-a u 1970-ima i 1980-ima zagovarao suradnju s FIR-om i istočnoeuropskim veteranima. Aktivno je podržavao organizaciju nekoliko većih europskih konferencija veterana koje su donosile na zajedničke programe protiv revanšizma, ultranacionalizma, terorizma i naoružavanja, uz apele za mir i sigurnost u Europi.[15]

Mapiranje i normiranje SUBNOR-ovog internacionalizma

Savez (udruženja) boraca NOR-a (od 1961. SUBNOR) su kao društveno-političku organizaciju činili dobrovoljni članovi: nekadašnji pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), aktivni sudionici Narodnooslobodilačkog pokreta, skupine bivših logoraša, političkih zatvorenika, interniraca i deportiraca, sudionici Pokreta otpora u inozemstvu te ratni vojni invalidi i obitelji poginulih boraca. Jedan od ciljeva osnivanja Saveza boraca u rujnu 1947. bio je zadatak angažiranja na očuvanju mira te sprječavanju svih oblika rehabilitacije fašizma i desnog ekstremizma.[16] Percepcija prijetnji miru i identifikacija njihovih glavnih nositelja mijenjala se sukladno razvoju jugoslavenske vanjske politike. U prvim godinama nakon rata dominantan okvir bio je kontekst definiranja jugoslavenskih zapadnih granica i Titovo povijesno odbijanje Staljinovih zahtjeva. Tako je u proljeće 1948. vanjska politika SAD-a bila označena kao „reakcionarna imperijalistička sila" koja nastoji osporiti jugoslavenske teritorijalne zahtjeve prema Trstu i

12 FILIPOVIĆ, KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe", 442.

13 Jelena ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution: Veterans and Transnational Cultures of Memory and Solidarity between Yugoslavia and Algeria", *International Review of Social History* 69 (2024.), 139-158.

14 *Program Saveza komunista Jugoslavije: prihvaćen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije* (22–26. travnja 1958. u Ljubljani), Zagreb: Stvarnost, 1965., 78.; *Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske*, Zagreb: Republički odbor SUBNOR SRH, 1982., 5.

15 HR HDA 1241, 264, Informacija o susretu predstavnika nacionalnih organizacija evropskog pokreta otpora, siječanj 1968.; Nacrt pisma FMAC-u povodom projekta pravilnika Stalne komisije za evropska pitanja, 1968.

16 SR AJ 297/I, 1, Istorijska beleška uz Prvi kongres Saveza boraca NOR-a, rujan 1947.

2026 casopis zapandne hr.indd 65 15/04/2026 12:31:05

destabilizirati vlast Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Već 1951., na Drugome kongresu Saveza boraca NOR-a Hrvatske, težište kritike premjestilo se na politiku Sovjetskog Saveza, koja je tada predstavljana kao agresivna i ratoborna prijetnja svjetskom miru zbog „koloniziranja istočnoeuropskih zemalja", „sijanja mržnje među narodima", intervencije Crvene armije u Korejskome ratu te kominformovske protujugoslavenske akcije.[17] Interpretacije i stavovi jugoslavenskih veterana dosljedno su odražavali vanjskopolitičke orijentacije države, ali i unutarnje ideološke te kulturne transformacije koje su najavljivale postupnu liberalizaciju sustava i doprinos smirivanju napetosti u odnosima sa susjednim zemljama – Italijom, Austrijom i Grčkom.[18] Poboljšanje odnosa sa Sovjetskim Savezom sredinom 1950-ih otvorilo je prostor za suradnju s veteranskim udrugama socijalističkih zemalja, dok je osnivanje Pokreta nesvrstanih dodatno proširilo međunarodnu dimenziju djelovanja SUBNOR-a. Od 1960-ih nadalje, jugoslavenski su veterani razvili kontakte s veteranima Egipta, Alžira, Etiopije, Malija, Sijera Leone, Indije te Indonezije, s naglaskom na razmjeni znanja u području socijalne zaštite, rehabilitacije veterana te memorijalizacije rata.[19]

SUBNOR-ove su savezne kongrese od početka 1950-ih pratili predstavnici međunarodnih udruga s kojima je SUBNOR uspostavio suradnju. Komunikacija s predstavnicima pojedinih udruga odvijala se i paralelno, tijekom velikih međunarodnih skupova. Kongrese su redovito pratili i delegati pojedinih veteranskih udruga iz inozemstva. Tako su se na Drugome kongresu Saveza boraca NOR-a Jugoslavije 1951. u Beogradu, uz predstavnike pokreta otpora iz Francuske, Španjolske i Norveške, našli i Giuseppe Maras, nekadašnji zapovjednik splitskog talijanskog bataljuna „Garibaldi" (kasnije divizije „Italija") te predstavnik talijanskih partizana koji su se nakon kapitulacije Italije borili u redovima NOVJ-a. Kongresu je prisustvovao i čelnik Komunističke partije Slobodnog Teritorija Trsta i tamošnje veteranske organizacije Eugenio Laurenti,[20] te Karel Prušnik kao

17 HR HDA 1241, 1, Zapisnik sa 1. zemaljskog kongresa Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, 16.5.1948.; HR HDA 1241, 2, Zapisnik sa Drugog kongresa Saveza boraca, 4.2.1951.; SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

18 Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunisti saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb: Profil – Srednja Europa, 2003., 296.

19 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.; ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution", 151-157.

20 Savez partizana Slobodnog Teritorija Trsta (*Zveza partizanov S.T.O*; *Associazione Partigiani del Territorio Libero di Trieste*) nastao je u kolovozu 1945. kao Savez partizana Julijske krajine (*Zveza primorskih partizanov*; *Associazione Partigiani Giuliani*). Tijekom sukoba Tito-Staljin organizacija se podijelila na dvije frakcije pod jednakim imenom - projugoslavenski Savez partizana STT-a koji je politički pristajao uz Titovu politiku te paralelni, prostaljinistički Savez partizana STT-a, koji se već 1956. integrirao u ANPI. Projugoslavenski je Savez partizana STT-a pristupio ANPI-ju 1964. godine. „Zgodovina ANPI-VZPI Tržaške pokrajine", *Glasilo Pokrajinskega VZPI Trst*, Trst, rujan 2017., 56., https://www.anpits.it/0-44/settembre_september_2017.pdf (pristupljeno 11.8.2025.). O nastanku i djelovanju Komunističke partije STT-a vidi Karlo RUŽIČIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension: Regional Rifts in a 'Monolithic' Movement", u *The Tito-Stalin Split: 70 years after*, ur. Tvrtko JAKOVINA, Martin PREVIŠIĆ, Zagreb – Ljubljana: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – University Press, Faculty of Arts, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020., 189-193.

2026 casopis zapandne hr.indd 66 15/04/2026 12:31:05

predsjednik Saveza partizana slovenske Koruške.[21] Kako vidimo, suradnja SUBNOR-a se na početku maksimalno oslanjala na veze koje su partizani uspostavili tijekom ratnih godina sudjelovanjem u inozemnim pokretima otpora (poput Španjolske i Francuske), kao i prilikom internacije u logorima u inozemstvu (Norveška, Italija) te zahvaljujući iskustvu zajedničke borbe u jedinicama NOVJ (s Talijanima od rujna, odnosno listopada 1943.). Usto, tih su godina talijanski i francuski komunisti zbog svog kritičnijeg stava prema sovjetskoj politici postajali politički bliži vodstvu KPJ.[22] Česta komunikacija sa suborcima jugoslavenskog podrijetla iz pograničnih dijelova susjednih zemalja (Koruška, Slobodni teritorij Trsta; STT), osobito u kontekstu prekogranične veteranske skrbi, ostvarivanja prava nacionalnih manjina i suzbijanja aktivnosti protujugoslavenske emigracije, izgradila je čvrstu osnovu za buduće zajedničke projekte.[23] Po sličnome modelu, suradnja pojedinih regionalnih i općinskih odbora SUBNOR-a u Hrvatskoj s mađarskim, čehoslovačkim i talijanskim partizanskim udrugama, uspostavljena je na račun veza s pripadnicima nacionalnih manjina u Jugoslaviji i prebjezima iz protivničkih vojski koji su se u vrijeme rata pridružili Titovim partizanima, formirajući vlastite nacionalne jedinice unutar sastava NOVJ. Sukladno tome, na popisu SUBNOR-ovih najistaknutijih partnera našli su se Savez mađarskih partizanskih veterana i Savez antifašističkih boraca Čehoslovačke.[24]

Recept za uspješnu bilateralnu veteransku suradnju bili su slični ideološko-politički svjetonazori te zajednički interesi, iako je takva vrsta djelatnosti zahtijevala određenu dozu kompromisa i uravnoteženog dijaloga. Njezin je tok prvenstveno ovisio o motivaciji članova udruge s obje strane granice – glavnih inicijatora u kontaktiranju i realizaciji susreta. S obzirom na pozitivne aspekte uključenosti u međunarodnu suradnju poput promocije povijesti NOB-a i domaćih memorijalnih praksi, razvoja ugleda jugoslavenskog socijalizma na širem prostoru, zatim razmjene znanja i iskustava iz područja rehabilitacije i materijalne kompenzacije, participiranja u međunarodnim politikama te slabljenja propagandnog utjecaja dijela protujugoslavenske emigracije, ta je aktivnost bila pomno normirana. Komisija za međunarodnu suradnju, koja pri Republičkom odboru SUBNOR-a Hrvatske nastaje na prijelazu iz 1960-te u 1970-te, objasnila je „da svaka posjeta stranih organizacija i boraca treba biti organizirana i primljena tako da stranac može da se ugodno osjeti u našoj zemlji i da vidi što smo mi sve učinili za ovih 25 godina poslije

21 Savez partizana slovenske Koruške (*Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške*) osnovan je 1948. u Klagenfurtu s ciljem okupljanja koruških partizana, uglavnom Slovenaca, ali i dijela Austrijanaca koji su se u ratu borili u formacijama NOVJ. Organizacija se 1952. preimenovala u Savez koruških partizana (*Zveza koroških partizanov*), nastavivši suradnju s partizanskim veteranskim organizacijama Slovenije, Hrvatske i Italije. „Nastanek in poslanstvo ZKP“, *Zveza koroških partizanov*, https://www.partizani.at/zgodovina (pristupljeno 11.8.2025.).

22 Federico TENCA MONTINI, *„Trst ne damo!“ Jugoslavija i tršćansko pitanje 1945.-1954.*, Zagreb: Srednja Europa, 2021., 71-76., 123.

23 SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

24 HR HDA 1241, 252, Pregled oružanih jedinica stranih državljana u NOVJ-e, 13.3.1963.

2026 casopis zapandne hr.indd 67 15/04/2026 12:31:05

pobjede nad fašizmom".[25] Prijedlog za uspostavu suradnje s inozemnom udrugom čiji je ogranak teritorijalno-administrativni pandan jugoslavenskim lokalnim, odnosno regionalnim odborima SUBNOR-a, trebao je biti najprije usuglašen s komisijama za međunarodnu suradnju na regionalnoj i republičkoj razini, uz odobrenje odgovarajućeg diplomatsko-konzularnog predstavništva. Princip povezivanja trebao se moći opravdati logikom veza stvorenih tijekom NOR-a, no kako veteranska suradnja nije trebala biti „sama sebi cilj", aktivisti su trebali nastojati širiti suradnju i na područje kulturnih, sportskih, obrazovnih, turističkih, pa i gospodarskih djelatnosti. Putovanja i razmjene trebala su slijediti načelo reciprociteta i racionalizacije troškova, a svaki razgovor delegacija morao je biti pomno pripremljen, služben i sadržajan, bez zadiranja u unutarnja i sigurnosna pitanja druge države, uz vođenje bilješki za potrebe informiranja nadređenih foruma.[26] Dugotrajniji učinak međunarodne veteranske suradnje trebao se očitovati u mobilizaciji građana, osobito mlađih generacija, na temeljnim idejama očuvanja mira, solidarnosti i prevladavanja međunacionalnih podjela. U tom su kontekstu veterani, oslanjajući se na vlastita ratna iskustva i njihovo javno svjedočenje, zauzimali važnu ulogu u promicanju kultura sjećanja usmjerenih na mir. Sudjelovanjem na javnim skupovima i komemorativnim događanjima imali su priliku izravno prenositi poruke mira i štetnosti ratovanja na mnogo osobnijoj i neposrednijoj razini u usporedbi s konvencionalnim instrumentima državne diplomacije.[27]

Razvoj talijansko-jugoslavenskih veteranskih odnosa

Talijansko-jugoslavenski odnosi nakon Drugog svjetskog rata prolazili su kroz nekoliko razvojnih etapa, obilježenih napetostima zbog suprotstavljenih teritorijalnih pretenzija i neriješenog graničnog pitanja. Te su tenzije, osobito izražene u prvim poslijeratnim godinama, bile dodatno produbljene ideološko-političkim podjelama Hladnog rata između kapitalističkog Zapada i komunističkog Istoka.[28] Granica je završetkom rata i završnim operacijama Jugoslavenske armije na tlu Istre, Rijeke i Trsta bila pomaknuta u korist jugoslavenskih snaga koje su ukinule talijansku, a potom i njemačku okupacijsku vlast na području naseljenom pretežito hrvatskim i slovenskim stanovništvom, uz zauzimanje Trsta u svibnju 1945. godine. Uslijedila je uspostava privremenih anglo-američkih i jugoslavenskih okupacijskih zona na spornome području, a potom i stvaranje STT-a 1947. kao neutralne tampon-

25 „Program rada savjeta i komisija RO SUBNOR za 1972. godinu", *Borački informator*, Zagreb, 1-2, srpanj 1972., 18.

26 HR DARI, 375, Neka pitanja o djelovanju na međunarodnom planu, uz Zapisnik sa 2. sjednice Komisije za međunarodnu suradnju Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka, 31.5.1983.

27 Vidi Claire E. MCCALLUM, „'We Know What War Is': Veterans, Soldiers, and Military Masculinity in the Soviet 'Fight for Peace,' c. 1955-65," *The Russian Review* 83 (2024.), 548-572.

28 Borut KLABJAN, „Twinning across the Adriatic: history, memory and municipal co-operation between Italy and Yugoslavia during the Cold War", *Urban History* 51 (2024.), 766, 767.

2026 casopis zapandne hr.indd 68 15/04/2026 12:31:05

države dvojne administracije s mnogim disfunkcionalnim upravno-političkim karakteristikama.[29] Rješenja koje su nudili čelnici savezničke administracije u vezi statusa STT-a izazivala su frustracije i oštre reakcije s obje strane granice, dok je izbacivanje Jugoslavije iz Informbiroa 1948. poremetilo odnose snaga u pregovorima oko konačnog rješenja graničnog spora i izazvalo daljnje podjele u komunističkome pokretu na tršćanskome području.[30] Međutim, otkazivanje poslušnosti Sovjetima i prihvaćanje američke gospodarske pomoći pružilo je i prve političke preduvjete za uzajamni dijalog i rješavanje svakodnevnih problema i potreba stanovništva u uskome pograničnome pojasu.[31]

SUBNOR je na svojim kongresima početkom 1950-ih upozorio na štetnost protujugoslavenske informbiroovske kampanje koja na tršćanskome području potpiruje talijanske nacionalne interese i desničarske teritorijalne pretenzije prema istočnome Jadranu. Svjestan strateške važnosti partnerstva i suradnje s Italijom, zaključuje tada kako problem STT-a ne valja preuveličavati, već se fokusirati na izravan dijalog i čekati za Jugoslaviju povoljniji vanjskopolitički trenutak.[32] U takvim je uvjetima međusobna komunikacija bila opterećena prozivanjima za počinjene ratne zločine, masovna ubojstva i proživljeno ratno zarobljeništvo, a jedini oblik kooperacije bio je vezan uz praktična i goruća pitanja prijenosa tijela poginulih do njihovog konačnog počivališta.[33] Osim neriješenog pitanja granice, dodatnu štetu veteranskom prekograničnom povezivanju u prvom poslijeratnom razdoblju činilo je talijansko odbijanje zahtjeva za izručenjem osumnjičenika za ratne zločine počinjene u Jugoslaviji. Kazneno procesuiranje fašističkih zločina dodatno je otežala opća amnestija De Gasperijeve vlade za zločine iz Drugog svjetskog rata, proglašena od strane tadašnjeg ministra pravosuđa Palmira Togliattija 1946., čime je proces defašizacije društva te čistki u državnoj i javnoj upravi bio sveden na deklarativnu razinu.[34] Iako do sad analizirani izvori u 1940-ima i 1950-ima ne svjedoče o boračkim izravnim apelima talijanskim vlastima za izručenje ratnih zločinaca ili pak za konačno definiranje talijansko-jugoslavenske granice po jugoslavenskom prijedlogu, ideja o takvoj vrsti veteranskog političkog pritiska na kanale diplomacije i pravosuđa ne treba se isključiti. Savez boraca je netom po osnutku organizacije započeo sa sustavnim prikupljanjem dokumentacije o žrtvama rata i svjedočanstava preživjelih pomažući time, između ostalog, i u prikupljanju dokaza u istragama za ratne zločine. Preko Saveznog je odbora tijekom 1950-ih pratio sudski postupak protiv članova partizanskih jedinica u regiji Veneto (tzv. Beneške čete, sastavnog dijela slovenskog pokreta otpora

29 TENCA MONTINI, *„Trst ne damo!"*, 10-26., 49-59.

30 TENCA MONTINI, *„Trst ne damo!"*, 62-76.; RUŽIĆIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension", 190-193.

31 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic", 766.

32 SR AJ 297/I, 1, Drugi kongres Saveza boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, 1951.

33 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic", 769, 770.

34 Drago KRALJEVIĆ, *Revizija zla. Uzroci i posljedice prikrivanja nacifašističkih zločina u Italiji*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2023., 91-99.; Effie G. H. PEDALIU, „Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48", *Journal of Contemporary History* 39 (2004.), 508-514, 522-526.

2026 casopis zapandne hr.indd 69 15/04/2026 12:31:05

u Italiji), optuženih za pokušaj odcjepljenja istočne Furlanije od Italije te na koncu oslobođenih 1959. zahvaljujući novoj amnestiji. Takvi su politički procesi iznova narušavali talijansko-jugoslavenske odnose te diskreditirali sudionike partizanskog pokreta otpora u Italiji, a time i slovensku manjinu na talijanskom sjeveru.[35]

Revizionistički je pristup talijanske desnice u suočavanju s prošlošću svakako predstavljao jednu od temeljnih barijera uspostavi međusobnog povjerenja i u veteranskim krugovima. SUBNOR se u kasnijim razdobljima izravno uključio u vanjskopolitički dijalog slanjem protestnih pisama stranim vladama i diplomatskim predstavništvima, poput protesta vladi Savezne Republike Njemačke zbog odluke o zastarijevanju postupka suđenja za ratne zločine 1965. te talijanskoj vladi zbog opasnosti od novih teritorijalnih presizanja u posljednjoj rundi pregovora prije postizanja Osimskih sporazuma.[36] Napeti su politički i diplomatski odnosi s Italijom u to vrijeme znatno ograničavali prekograničnu veteransku suradnju, osobito u uvjetima elektrizirane atmosfere u uskom pograničnom području poput Bujštine. Kada su 1953. Saveznici najavili svoje povlačenje i prepuštanje Zone A Italiji, borci su reagirali organizacijom masovnih vojnih vježbi, obukom građana u rukovanju oružjem te demonstracijama obrambene spremnosti u obliku partizanskih marševa. U te su aktivnosti nastojali uključiti što veći broj građana kako bi pokazali „spremnost bivših ratnika i aktivista da cijene i brane svoju krvlju stečenu slobodu".[37]

Ipak, pozitivni su pomaci u povezivanju bili vidljivi ponajprije na saveznoj razini. Prekogranična veteranska suradnja u tom se razdoblju odvijala preko kontakata čelnika Centralnog (kasnije Saveznog) odbora Saveza boraca u Beogradu i Nacionalne udruge veterana Garibaldinaca (*Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini „Giuseppe Garibaldi"*, ANVRG)[38] čiji su se članovi založili za svečan prijenos posmrtnih ostataka poginulih talijanskih partizana u Italiju. Savez boraca prihvatio je prijedlog te 1951. organizirao prikupljanje i identificiranje posmrtnih ostataka 30-ak poginulih vojnika koji su bili svečano ispraćeni preko granice. Jugoslavenski su borci bili prisutni

35 Vidi Nevenka TROHA, „Partizani Beneške čete pred italijanskim sodiščem", *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (2010.), 53-78.; SR AJ 297/I, Inventarni popis fonda, Materijali Predsjedništva SUBNOR-a Jugoslavije, 1951-1967.

36 SR AJ 297/I, 1, Materijali Petog kongresa SUBNOR Jugoslavije, Deklaracija o obeštećenju žrtava nacističkih progona, 86, 87; HR DARI, 375, Zapisnik sa sjednice MOO SUBNOR – Rijeka, Protest protiv izjave talijanske vlade, 25.3.1974.

37 HR HDA 1241, 104, Izvještaj Kotarskog odbora Saveza boraca NOR-a Kotarskoj konferenciji, 13.4.1955.

38 Velik dio članova ANVRG-a činili su pripadnici nekadašnjih četa i bataljuna formiranih od strane talijanskih vojnika koji su se nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. nalazili na području Jugoslavije i dobrovoljno prešli na stranu Titovih partizana. Svojim su jedinicama najčešće dodjeljivali naziv „Garibaldi", po poznatome talijanskom revolucionaru iz 19. stoljeća. ANVRG je svoje korijene imala u razdoblju Giuseppea Garibaldija, da bi se nakon pada fašizma rekonstruirala po antifašističkim i demokratskim principima. Pripadnike talijanskih garibaldijevih jedinica u inozemstvu smatrala je najautentičnijim nasljednicima Garibaldijeve tradicije zbog pomaganja borbe za slobodu tuđih naroda. „La nostra Storia", *Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini*, https://anvrg.org/la-nostra-storia/ (pristupljeno 20.8.2025.).
Neke su vojne jedinice talijanskih državljana isprva izravno ušle su sastav brigada NOVJ. Spajanjem dviju divizija talijanske vojske – Venezia i Taurinese – smještenih na području Crne Gore, formirana je divizija Garibaldi krajem 1943. g. Divizija Garibaldi bila je najveća vojna formacija stranih državljana u NOVJ. HR HDA 1241, 252, Pregled oružanih jedinica stranih državljana u NOVJ-e, 13.3.1963.

2026 casopis zapandne hr.indd 70 15/04/2026 12:31:05

na komemoracijama i sahranama koje su uslijedile po sjevernoj i srednjoj Italiji.[39] Tim je povodom Savez boraca započeo s dodjelom odlikovanja obiteljima poginulih talijanskih partizana u jedinicama NOVJ što će nastaviti činiti i u sljedećim desetljećima te tako ritualno graditi narativ o povezanosti talijanskog i jugoslavenskog partizanskog otpora, ali i važnosti politike bratstva i jedinstva u pograničnim regijama. Pijetet prema poginulim borcima u kontekstu napetih međudržavnih odnosa bio je jedan od rijetkih elemenata prekogranične povezanosti i osnovni model veteranske diplomacije u tom razdoblju. Osim toga, zajednički se jezik jugoslavenskih i talijanskih veterana mogao naći i unutar međunarodnih organizacija. Na Četvrtoj su generalnoj skupštini WVF-a u Hagu u studenom 1953., povodom američke i britanske Odluke o podjeli STT-a od 8. listopada koja je u Jugoslaviji izazvala novi val antizapadnih prosvjeda i slanje vojske na granicu,[40] delegati veteranskih udruga s obje strane granice potpisali zajedničku izjavu o potrebi rješavanja Tršćanske krize isključivo mirnim putem.[41]

Do popuštanja zategnutosti i otvaranja novog poglavlja talijansko-jugoslavenskih odnosa došlo je tek s Londonskim memorandumom 1954. kojim je raspušten STT i uređen način funkcioniranja i pripajanja nekadašnje zone A Italiji te zone B Jugoslaviji. Uz Memorandum, odredbe Udinskog sporazuma iz 1955. o pograničnom prometu stvorile su čvrst temelj za normalizaciju odnosa i buduću suradnju, ponajprije u sferi ekonomije, trgovine i prekogranične mobilnosti, a prvi su ugovori o kulturnoj suradnji i razmjeni s Italijom potaknuli interakciju u krugu umjetnika i intelektualaca. Normalizacija odnosa Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom i politika zagovaranja talijanskog samostalnog puta u socijalizam Palmira Togliattija doveli su do zatopljenja odnosa među dvjema komunističkim partijama u prvoj polovici 1960-ih.[42] Suradnja je tada zaživjela i među veteranima. Proslava 20. godišnjice formiranja talijanskih oružanih formacija u sastavu NOVJ u Jugoslaviji 1963., na kojoj su sudjelovali predstavnici čak šest talijanskih veteranskih udruga, smatrala se impulsom u razvoju suradnje s talijanskom stranom. Nakon takvog se svečanog susreta broj uzajamnih posjeta delegacija te odlasci na kongrese prekograničnih veteranskih udruga intenzivirao.[43] Već je u lipnju 1963. skupina veterana Garibaldinaca boravila desetak dana u Jugoslaviji, pri čemu je prije povratka u Italiju posjetila Rijeku i tamošnji SUBNOR s čijim je članovima

39 *Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije*, Beograd: Crvena zvezda, 1955.,133, 134.

40 TENCA MONTINI, „Trst ne damo!“, 143-150.

41 Zajednički su apel potpisali delegati Saveza boraca NOR-a i Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije s jedne te Nacionalne udruge ranjenih i ratnih invalida Italije (*Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, ANMIG) s druge strane, s kojom je SUBNOR surađivao i na bilateralnoj razini. Sve su tri udruge bile svojedobno uključene i u pokretanje WVF-a. *Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije*, 143.; „Storia ed origini“, *Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, https://www.anmig.it/associazione/storia-ed-origini/ (pristupljeno 20.8.2025.).

42 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 767.; Francesca ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca. Uticaj italijanske popularne kulture u Jugoslaviji (1955-1965)*, Beograd: Geopolitika, 2022., 44-50.

43 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

2026 casopis zapandne hr.indd 71 15/04/2026 12:31:05

razmijenila prigodne poklone u znak prijateljstva.[44] Iduće je godine mješovita delegacija talijanskih veteranskih udruga obišla Savezni odbor SUBNOR-a kako bi raspravili o ciljevima i mogućnostima bilateralne suradnje. Predstavnici ANPI-ja, ANMIG-a, Talijanskog saveza dobrovoljaca za slobodu *(Federazione Italiana Volontari della Libertà*), Talijanskog saveza partizanskih udruga (*Federazione Italiana Associazioni Partigiane*) te Nacionalne udruge veterana i repatriranih Italije (*Associazione Nazionale Combattenti e Reduci*) sudjelovali su potom na Petom kongresu SUBNOR-a 1965. u Sarajevu. Putovalo se i u obrnutom smjeru – jugoslavenski su borci prisustvovali 20. godišnjici Dana otpora i oslobođenja Italije 1965. (25. travnja) te 50. godišnjici osnivanja ANMIG-a 1967. godine.[45] Do sredine 1960-ih SUBNOR je uspostavio izravnu komunikaciju s različitim skupinama talijanskih veterana proizašlih iz različitih političkih frakcija partizanskog pokreta u Italiji te iz udruga drugačijih povijesnih tradicija i programa. Takva je interakcija u SUBNOR-u dovela do omekšavanja ideoloških predrasuda, ali i do afirmacije veteranskih podskupina političkih zatvorenika i interniraca, često potisnutih u drugi plan zbog prestiža prvoboraca i ostalih veterana s izravnim iskustvom u NOB-u.[46]

Razvoj politike dobrosusjedskih odnosa kakvu je zagovarao talijanski politički vrh pod vodstvom Alda Mora u drugoj polovici desetljeća, osobito nakon invazije Varšavskog pakta na Čehoslovačku 1968., postao je još intenzivniji. Inicijative za boljim odnosima Rima i Beograda reflektirale su se kroz talijansku podršku Jugoslaviji unutar Europske ekonomske zajednice, ali i kroz razvoj kulturne suradnje, uz povezivanje lokalnih prekograničnih institucija.[47] Kako primjećuje Rolandi, prekogranične su inicijative kulturne diplomacije u pograničnim mjestima poput Kopra ili Rijeke nailazile na veći otpor i nepovjerenje u odnosu na slične projekte u nacionalnim središtima, gdje se na kulturne manifestacije i njihov nacionalni potencijal nije gledalo s tolikom sumnjom.[48] Takva se atmosfera nepovjerenja u određenoj mjeri preslikala i na razvoj veteranske talijansko-jugoslavenske suradnje koja je sredinom 1960-ih najprije krenula iz Zagreba i Bologne te Milana, da bi se u 1970-ima i 1980-ima težište suradnje premjestilo u područja bližim granici. Najaktivniji SUBNOR-ovi suradnici od sredine 1960-ih postali su članovi ANPI-ja, udruge partizanskih veterana Italije nastale 1944. u Rimu integracijom različitih pripadnika partizanskih brigada i talijanskog Pokreta otpora u članstvo strukturno slično SUBNOR-u te politički blisko boračkim idejama. ANPI je bio također vrlo angažiran u jačanju prestiža partizanskog

44 „Spomen-medalja riječkom SUBNOR-u“, *Glas Istre*, Pula, 1.7.1981., 2.

45 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

46 „Program rada savjeta i komisija RO SUBNOR za 1972. godinu“, *Borački informator*, Zagreb, 1-2, srpanj 1972., 18, 19.

47 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 766, 767.; ROLANDI, Dvadeset četiri hiljade poljubaca, 46.; Benedetto ZACCARIA, „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“, *Cold War History* 20 (2020.), 506-510.

48 ROLANDI, Dvadeset četiri hiljade poljubaca, 70.

2026 casopis zapandne hr.indd 72 15/04/2026 12:31:05

pokreta otpora u Italiji, promicanju antifašističkih vrijednosti u talijanskome društvu i borbi za uključenost veterana u aktualna društvena zbivanja.[49]

Gotovo 1.500 članova ANPI-ja iz sjeverne Italije, među kojima oko polovice iz Milana i drugih gradova Lombardije, boravilo je 24. i 25. rujna 1966. u Zagrebu, Samoboru i Bregani na „impresivnom sastanku" povodom obilježavanja 25. godišnjice ustanka naroda Jugoslavije.[50] Nakon dva su desetljeća ovakav susret veterana zajednički organizirali SUBNOR i ANPI s ciljem dodatnog povezivanja suboraca s obje strane granice i učinkovitije zajedničke borbe na očuvanju mira i promociji antifašizma. Talijanski su veterani uz društvo pojedinih predstavnika lokalnih vlasti putovali kolonom autobusa do svojih odredišta, gdje im je bio organiziran prigodni program – miting u Samoboru uz partizanski ručak, uručivanje spomen znački u Bregani, polaganje vijenaca na grobljima pod Sljemenom i na Dotrščini, svečana povorka Zagrebom s mitingom na Trgu žrtava fašizma te prijemi za pojedince kod čelnika hrvatske boračke organizacije Marka Belinića i predsjednika Gradske skupštine Zagreba Pere Pirkera.[51] Razmijenili su značke, partizanske marame, ali i adrese kako bi ostali u kontaktu s idejom uspostave i učvršćivanja prijateljstava.[52] Jugoslavenska je strana tom prilikom željela naglasiti elemente „iskrenog prijateljstva talijanskih partizana" te „vrlo lijepe i potresne kadrove solidarnosti i drugarstva", kakvi su na ulicama Zagreba zabilježeni kamerama dvojice snimatelja. Druženje je 1967. ovjekovječeno i kratkim dokumentarnim filmom, snimljenim u produkciji Zagreb filma i pod režijom Dragutina Vunaka, čiji je radni naziv Doviđenja u Milanu na koncu ipak zamijenjen jednostavnijim nazivom – Proslava.[53]

Kako ovakav susret ne bi ostao samo jednokratna senzacija, sljedeće su godine jugoslavenski borci posjetili Milano krajem travnja, u sklopu godišnjice Dana otpora u Italiji. „Impozantna kolona od 33 autobusa – pulmana i 49 automobila" krenula je iz Zagreba na put prema Milanu, uz sponzorstvo Gradskog odbora SUBNOR-a Zagreb te poduzeća i ustanova u kojima su borci bili zaposleni. Vlastiti im je džeparac pokrivao dio putnih troškova i noćenja. Borce su u Milanu dočekali članovi dvadesetak lokalnih ogranaka ANPI-ja, a druženju su se pridružili i članovi Komunističke partije Italije (KPI) te drugih stranaka, kao i predstavnici vlasti, sindikata i mladih. I s hrvatske je strane doputovala delegacija iz redova zagrebačke gradske skupštine te društveno-političkih i društvenih organizacija poput Saveza omladine Hrvatske, izviđača i podružnice Saveza organizacija za fizičku kulturu Hrvatske. Više od 1.300 članova SUBNOR-a pohvalilo je organizaciju i gostoprimstvo u Milanu. Najviše ih se dojmila dobra volja i službeni karakter prijema boračkih delegacija

49 Agostino BISTARELLI, *La storia del ritorno: i reduci italiani del secondo dopoguerra*, Torino: Bollati Boringhieri, 2007., 149-162.

50 „Susret suboraca", *Večernji list*, Zagreb, 23.9.1966., 5.

51 Isto.

52 „Zagrljaji u Samoboru", *Večernji list*, 26.9.1966., 4.

53 „Doviđenja u Milanu", *Večernji list*, 27.9.1966., 7.; Zahvaljujem Odsjeku za informacijsko-dokumentacijske poslove Hrvatske kinoteke na pruženim informacijama o spomenutom dokumentarnom filmu.

2026 casopis zapandne hr.indd 73 15/04/2026 12:31:05

čak i u gradovima pod demokršćanskom vlašću te tijek i sadržaj središnje manifestacije u Milanu. SUBNOR je u svojim izvješćima posebno istaknuo zahvalnost članovima ANPI-ja na iskazanom gostoprimstvu, budući da su brojni sudionici bili smješteni u privatnim domovima talijanskih veterana. Takav oblik smještaja, kako je istaknuto, pridonio je autentičnosti doživljaja prijateljske atmosfere te jačanju trajnih međuljudskih i organizacijskih veza između dviju udruga jer je, smatrali su u SUBNOR-u, „bolje smjestiti 100 boraca po kućama nego deset hiljada po hotelima".[54] Borci će nakon takvih iskustava sve češće nastojati uključiti širi krug članstva u stvaranje i održavanje uzajamnih veza, a nastojat će u sve to privući i druge strukture poput predstavnika lokalne vlasti, kulturnih i sportskih udruga te osobito mlađe generacije koje je SUBNOR doživljavao kao potencijalne nositelje, odnosno nastavljače partizanskih tradicija i antifašističkih vrijednosti.

Repatrijacija i memorijalizacija poginulih

U istom su razdoblju talijanske i jugoslavenske veteranske udruge pokazale spremnost za trajno uređenje grobova i grobalja poginulih boraca preko granice, uredivši pitanja osjetljive naravi zajedničkim sporazumom postignutim sredinom 1960-ih. Dogovor je podrazumijevao suradnju jugoslavenske i talijanske delegacije oko detekcije i istraživanja mjesta stradanja, a zatim i ekshumacije posmrtnih ostataka, njihove identifikacije te prijenosa na unaprijed dogovorene lokacije. Jugoslavija je odlučila smjestiti svoje poginule u objedinjene spomen kosturnice u Gonarsu, Sansepolcru, Gorici, Barletti te na novome groblju Prima Porta u Rimu za čije je lokacije bila dužna plaćati simboličan iznos godišnje naknade od 5.000 lira. Jugoslavenska se ambasada u Rimu potom skrbila o čuvanju, održavanju i konzervaciji spomen kosturnica. Recipročne su odredbe vrijedile i za talijanske spomen kosturnice na području Kobarida, Pule, Rijeke, Ljubljane, Zadra, Zagreba i Beograda.[55] Spomen kosturnica s ostacima osamstotinjak poginulih jugoslavenskih boraca, zarobljenika i interniraca u Barletti, svečano inaugurirana 1970. na Dan borca koji se 4. srpnja slavio u Jugoslaviji, jedan je od najvelebnijih primjera talijansko-jugoslavenske stručne koprodukcije. Pijetet i zdravorazumska rješenja za zajedničke obveze prema stradalima doveli su tako do optimalnog kompromisa koji je trebao pospješiti proces prevladavanja međusobnog nepovjerenja naslijeđenog iz ratnog razdoblja.[56]

54 HR HDA 1241, 263, Ocjena uzvratnog susreta boraca članova organizacije SUBNOR Zagreb Milanu i Lombardiji dne 23, 24 i 25. IV 1967. povodom godišnjice Dana otpora u Italiji, 1.7.1967.

55 DAMSPS, fond 1974., fascikl 64, dosije 13, dokument 430222.

56 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic", 770, 771.
Po pitanju kompleksnosti pamćenja tršćanskih i primorskih Slovenaca života u Julijskoj krajini u međuraću i Drugome svjetskom ratu vidi Marta VERGINELLA, *Granica drugih. Pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje*, Zagreb: Srednja Europa, 2011. Za slične teme vezane uz hrvatsko stanovništvo Istre vidi Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, Pula: C.A.S.H., 1998.

2026 casopis zapandne hr.indd 74 15/04/2026 12:31:05

Slika 1. Spomen kosturnica jugoslavenskih partizana poginulih u Italiji, Barletta (Izvor: Spomenik Database, www.spomenikdatabase.org)

Proces osiguravanja dostojne sahrane posmrtnih ostataka veterana s druge strane granice neizbježno je uključivao i općine te njezine lokalne boračke organizacije u izravnu komunikaciju sa zainteresiranim stranama u Italiji. Iz prepiske Saveznog sekretarijata za inostrane poslove sa Skupštinom općine Pazin iz 1969. godine, potaknute zahtjevom Generalnog konzulata Italije u Kopru da se posmrtni ostaci strijeljanih talijanskih vojnika – koje je lokalna vlast označila kao suradnike okupatora – prenesu na mjesno groblje, vidljivo je da su konačnu riječ imala upravo lokalna tijela vlasti, zajedno sa zainteresiranim društveno-političkim organizacijama.[57] Na taj se način više desetaka veteranskih udruga s područja Istre i šireg riječkog područja uključilo u suradnju s drugom stranom, a posljedično i u programe zajedničkih obilježavanja mjesta stradanja, istraživanja ratne prošlosti, prekograničnog odlikovanja za sudjelovanje u pokretu otpora te njegovanja antifašističkih vrijednosti i sjećanja na višenacionalnost partizanskog pokreta. Prethodno uspostavljena veteranska suradnja rezultirala je i nizom ugovora o bratimljenju gradova i općina s obje strane.[58] Jedino što je opterećivalo članstvo SUBNOR-a

57 DAMSPS, fond 1974., fascikl 64, dosije 13, dokument 41071.
58 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 771, 772.

2026 casopis zapandne hr.indd 75 15/04/2026 12:31:06

pri izvršavanju uzajamnih obveza u smislu uzvraćanja posjeta i širenja suradnje s brojnim ograncima ANPI-ja željnim bilateralnog kontakta bila je briga oko kadrovske i financijske ograničenosti u usporedbi s mogućnostima talijanskih udruga.[59]

Regionalni susreti u 1970-ima i 1980-ima

Talijansko-jugoslavenska granica je do donošenja Osimskih sporazuma 1975. i potvrde o njezinoj konačnosti još uvijek izazivala povremene zastoje u diplomatskim odnosima i utjecala na veteransku problematiku. Pojedina su otvorena pitanja boračkih prekograničnih mirovina i netransparentnih administrativnih procedura u njihovom pribavljanju izazivala buru i nepovjerenje do sredine 1970-ih, osobito među borcima s područja Bujštine.[60] Međusobne su pak političke trzavice zbog osporavanja jugoslavenskog suvereniteta nad nekadašnjom Zonom B od strane dijela talijanske politike navele SUBNOR da 1974. protestnim pismom talijanskoj vladi poruči da će borci, ako treba, krvlju braniti stečenu slobodu.[61] Međutim, konačno rješavanje otvorenih graničnih i drugih pitanja sporazumijevanjem u Osimu pretvorilo je granicu u vezu koja je više spajala nego razdvajala i pružala uzajamne koristi djelujući, prema riječima talijanskog predsjednika Sandra Pertinija, ujedno i počasnog člana ANPI-ja, kao „najotvorenija granica u Evropi".[62]

Posljednja dva desetljeća socijalizma obilježila je intenzivna međunarodna suradnja SUBNOR-a, pri čemu se osobito isticao vrhunac odnosa s ANPI-jem, kako po broju međusobno povezanih lokalnih udruga, tako i po širini zajedničkih projekata. Početkom 1970-ih redovita talijansko-jugoslavenska suradnja razvila se preko SUBNOR-a Rijeke, Pule i Splita te Zagreba. Među njima se posebno izdvajao zagrebački SUBNOR, koji je s čak jedanaest zasebnih veza s gradskim podružnicama ANPI-ja prednjačio u uspostavljanju kontakata.[63] Iako geografski udaljeniji u usporedbi s istarsko-kvarnerskom regijom, Zagreb je kao republičko, ali i administrativno središte hrvatskog SUBNOR-a imao značajne financijske, kadrovske i organizacijske prednosti u ostvarivanju međunarodne suradnje. Osim Saveznog odbora SUBNOR-a i nekolicine regionalnih središta poput Rijeke, Splita i Osijeka koje su u 1960-ima nastojale držati korak sa Zagrebom, bio je jedini u mogućnosti održavati postojeće veze i ostvarivati nove na profesionalnoj razini. Susreti koji su se do 1970-ih povremeno odvijali u pojedinim općinama najčešće se nisu pismeno evidentirali, a komisije za međunarodnu suradnju općinskih i međuopćinskih

59 HR HDA 1241, 264, Savezni odbor SUBNOR – Komisija za međunarodnu saradnju i veze: Saradnja SUBNOR-a sa nacionalnim boračkim organizacijama, 31.5.1968.

60 HR DARI 375, Zapisnik sa konstituirajuće sjednice Koordinacionog odbora SUBNOR regije, 20.12.1972.

61 HR DARI 375, Zapisnik sa sjednice MOO SUBNOR Rijeka, 25.3.1974.; Franko DOTA, „U obrani granice: jugoslavensko-talijanski granični spor u proljeće 1974. godine", *Historijski zbornik* 64 (2011), 525-528.

62 ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca*, 46.; „Tito, moj prijatelj", *Večernji list*, 4. i 5.5.1985., 2.

63 HR DARI 375, Izvještaj o radu organa Republičkog odbora SUBNOR-a SRH za 1970. g., 4.2.1971.

2026 casopis zapandne hr.indd 76 15/04/2026 12:31:06

odbora SUBNOR-a počinju se formirati tek na prijelazu iz 1960-ih u 1970-te. Tada se u SUBNOR-u sve češće promišlja o poticanju suradnje na lokalnoj razini kroz akumulaciju namjenskih sredstava na međuopćinskoj razini i mobilizaciju šireg kruga članstva za putovanja i susrete.[64]

Među talijanskim su regijama najčešći partneri dolazili s područja Veneta i Lombardije, čije gradove nije vodila nacionalno orijentirana politička struja, nesklona suradnji s Jugoslavijom i poštivanju prava slovenske nacionalne manjine kao u Trstu i Gorici.[65] Takva je veteranska suradnja u nekim slučajevima bila temelj organiziranim boravcima drugih skupina građana u Italiju, osobito onih mlađe dobi, s obzirom na zajedničke ciljeve ANPI-ja i SUBNOR-a u odnosu prema popularizaciji antifašizma. Tako je predsjednik ANPI-ja Milana Mario Terazzi gostovao 1971. na izviđačkom natjecanju o poznavanju povijesti NOB-a u Zagrebu, odnosno manifestaciji pod nazivom „Poznaješ li svoj grad".[66] Sljedeće je pak godine 15 članova zagrebačkih izviđača na poziv milanskog ANPI-ja provelo mjesec dana u turističkom mjestu Bellaria-Igea Marina kraj Riminija.[67]

Općinski odbor SUBNOR-a Rijeka bio je poznat po suradnji s ANPI-jem Faenze. Ta je suradnja započela početkom 1970-ih kada je imala isključivo „informativno-politički karakter", zaustavljajući se uglavnom na sastancima veteranskih delegacija ili pojedinačnim susretima.[68] Međutim, u idućim se godinama o oblicima suradnje i zajedničkim projektima sve češće promišljalo, susreti su se pomnije planirali i češće događali te uključivali veći broj pojedinaca. Članovi ANPI-ja pokrajine Ravenna ugostili su delegaciju Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka na kongresu vlastite organizacije prilikom kojeg se razgovaralo o mogućnostima bratimljenja gradova te kulturne i sportske suradnje. U brojnim su kontaktima s predstavnicima veteranskih udruga, lokalnih vlasti i institucija borci stekli dojam da Talijane zanima funkcioniranje radničkog samoupravljanja te politički i društveni život u Jugoslaviji.[69] Uz Faenzu, riječki je SUBNOR u tom razdoblju ostvario kontakte i s udrugama iz Verone, Trevisa, Firence i Trsta. Pulski su borci 1973. sudjelovali na otkrivanju spomenika poginulim partizanima 36. brigade Garibaldi „A. Bianconcini" na brdu Faggiola u općini Firenzuola, dok se pazinski SUBNOR uključio u uzvratne posjete tršćanskom ANPI-ju. Tih su se godina obilazile i lokacije nekadašnjih logora u Italiji, borci su sudjelovali na različitim komemoracijama, ali i činili dio organizacijskog odbora prvog velikog susreta europskih veteranskih udruga i međunarodnih veteranskih

64 HR HDA 1241, 263, Zapisnik sa sjednice Komisije za međunarodnu suradnju i veze Republičkog odbora SUBNOR-a SR Hrvatske, 20.12.1971.

65 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic", 768.

66 „Poznaješ li svoj grad", *Večernji list*, 10.5.1971., 6.

67 „Zagrebački izviđači u posjetu ANPI-u", *Večernji list*, 12.7.1972., 6.

68 HR DARI 375, Konstituirajuća sjednica Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka, 22.11.1974.

69 HR HDA 1241, 263, Komisija za međunarodne veze – informacija, 20.12.1971.

2026 casopis zapandne hr.indd 77 15/04/2026 12:31:06

organizacija održanog u Rimu 1971. godine.[70] Zajedništvo SUBNOR-a i ANPI-ja na komemorativnim proslavama u pograničnim mjestima poput Trsta, uz suradnju oko podizanja lokalnih antifašističkih spomenika odozdo, dodavalo je važnu aktivističku, transnacionalnu i višejezičnu dimenziju politici sjećanja, suprotstavljajući se tako nacionalno orijentiranim identitetskim politikama.[71]

Pravi procvat talijansko-jugoslavenske veteranske suradnje dogodio se s potpisivanjem Osimskih sporazuma 1975. koji su stvorili „izuzetno povoljnu klimu za svestranu prijateljsku suradnju s građanima preko granice".[72] U tom je razdoblju čak 13 općinskih odbora SUBNOR-a istarske i riječke regije od ukupno 19 uspostavilo redovitu prekograničnu suradnju s ANPI-jem. Rijeka je redovito ugošćivala članove ANPI-ja s obiteljima, otkrivši 1979. spomen ploču talijanskom borcu NOVJ Germanu Belluciju u Klani. Pula je surađivala s Bolognom i Veronom, a Buzet s ANPI-jem općine Quattro Castello čiji su članovi bili redoviti gosti na proslavi Dana općine (Buzetski dani), kao i 1979. kada su s tri autobusa veterana, nogometaša, članova pjevačkog zbora i drugih građana obišli selo Klarići gdje je 1944. bio održan prvi učiteljski tečaj za istarske nastavnike. Veterani s područja Buja, Kopra i Trsta svake su godine komemorirali stradale u zajedničkoj bitki uz granicu u mjestu Kućibreg, dok je pazinski SUBNOR gradio svoje veze s ANPI-jem Cervignana i San Giorga di Nogaro na temelju veza bivšeg zapovjednika jedne furlanske partizanske brigade Gelinda Citossija (znanog i pod nadimkom Comandante Romano) koji je nakon rata emigrirao u Jugoslaviju, živeći posljednje vrijeme do svoje smrti 1977. u Pazinu.[73]

70 HR DARI 375, Izvještaj o radu Međuopćinskog odbora SUBNOR-a Rijeka za razdoblje od 20.12.1972. do 22.12.1974. g., bez datuma; „Izvještaj o radu SUBNOR-a SR Hrvatske i njegovih organa (1969-1972)", *Borački informator*, br. 6, siječanj 1973., 24, 25.

71 Borut KLABJAN, „'Partizanska pokrajina': partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem", *Acta Histriae* 20 (2012), 675-682.

72 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnosti Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.

73 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

2026 casopis zapandne hr.indd 78 15/04/2026 12:31:06

Slika 2. Spomenik bitke kod Kućibrega podignut 1959. u spomen na stradale partizane 2. brigade 43. istarske divizije, talijanskog bataljuna „Alma Vivoda" i slovenskih partizana s područja Kopra (Izvor: Partizanstvo na zemljevidu, www.partizanstvo.si)

Ekonomska je kriza 1980-ih u Jugoslaviji povremeno usporavala intenzitet uzajamnih druženja i putovanja te stvarala poteškoće u financiranju nekih programa povoljnije rehabilitacije prekograničnih veterana NOVJ u hrvatskim lječilištima, no interes za suradnjom nije jenjavao. U ljeto 1981. podignut je 12 metara visok „velebni spomenik" palim borcima u Plovanijama u spomen na bratstvo i jedinstvo hrvatskih, slovenskih i talijanskih partizana na jednome od najprometnijih prometnih križanja u regiji.[74] Višejezičnoj svečanosti i narodnome zboru prisustvovali su i delegati iz Muggie, Duina, Kopra, Pirana i Buja, a druženje je zaokruženo kulturno-umjetničkim programom i narodnim veseljem u kojem je sudjelovalo stanovništvo triju pograničnih regija. Takve su ceremonije predstavljale važan instrument društvene mobilizacije, jer su omogućavale generiranje potpore širokih slojeva stanovništva te ideološku legitimaciju politike dobrosusjedskih odnosa, utemeljene na nasljeđu zajedničkog antifašističkog otpora.

74 „Velebni spomenik bratstvu i jedinstvu", *Glas Istre*, 6.7.1981., 4.

2026 casopis zapandne hr.indd 79 15/04/2026 12:31:06

Veterani kao akteri tranzicijske pravde – slučaj Rižarna

Pripreme za proces suđenja protiv zločina počinjenih u nacističkom logoru u Rižarni kraj Trsta (*Risiera di San Sabba*), na mjestu stradanja velikog broja Židova te pripadnika jugoslavenskog i talijanskog pokreta otpora, bile su jedan od osjetljivijih zajedničkih projekata SUBNOR-a i ANPI-ja sredinom 1970-ih. Sam je proces bio kontaminiran prikrivanjem dokaza, marginalizacijom problematike tršćanskog kolaboracionizma te isključivanjem velikog broja žrtava (partizana, antifašista te civila slovenskog i hrvatskog podrijetla) iz njegove političko-pravne optike, čime je moralna zadovoljština obitelji žrtava na koncu ostala krnja. Jedan od dvojice optuženih, zapovjednik logora Joseph Oberhauser, koji je bio osuđen na doživotnu kaznu zatvora, nikada nije odslužio kaznu talijanskog suda.[75] Uloga članova ZZBNOV Slovenije, odnosno hrvatskog SUBNOR-a te ANPI-ja i članova talijanskog Saveza bivših političkih deportiraca (*Associazione Nazionale ex Deportati*) iz Trsta bila je ograničena, no neophodna s aspekta dizanja svijesti o masovnim ratnim stradanjima i brutalnosti fašističkih režima. Također, njihov je javni angažman isticao probleme zakašnjelog i površnog sudskog procesa koji nije utvrđivao odgovornost talijanskih lokalnih vlasti i fašističkih skupina za logističku podršku nacističkim zločinima, niti tretirao talijanske, odnosno slovenske i hrvatske partizanske žrtve kao nevine. Veteranska je pomoć u prikupljanju svjedočanstava i dokumenata, nadgledanje procesa te komunikacija s medijima i javnošću u vezi sa suđenjem rezultirala pokretanjem specijalnih rubrika s informacijama o suđenju, odgovornim počiniteljima te iskustvima preživjelih logoraša.[76] *Večernji list* je tako tijekom 1976. pokrenuo rubrike „Istražujemo", „Javite se prijatelji, rođaci" i „Preživjeli govore" – koje je u većini slučajeva uredio i potpisao Armando Černjul, dopisnik sa sudskog procesa u Trstu – i u kojima se nazirala kritika spomenute problematike.[77] ANPI je po okončanju suđenja inzistirao na njegovu produljenju, no zahtjevi za novim otvaranjem procesa bili su odbačeni i argumentirani institucijom zastare.[78] Osim informiranja javnosti o samome procesu, članovima partizanskih veteranskih udruga bilo je važno i suprotstaviti se tada naraslome pritisku desno orijentiranih skupina da pitanje odgovornosti za Rižarnu skrenu prema traženju odgovornosti i zadovoljenju pravde za (poslije)ratne partizanske zločine u Istri i oko Trsta.[79]

Sama je prisutnost boračkih delegata na komemoracijama i manifestacijama u organizaciji ANPI-ja u pograničnome području, kako su

75 Natka BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje. Dio prvi: potiskivanje zazornog", FLUMINENSIA 34 (2022.), 203-206.

76 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

77 „Istražujemo tko je Walter? Iz nacističkog logora Rižarna u Trstu"; *Večernji list*, 24.3.1976., 4.; „Istražujemo logor Rižarnu u Trstu"/ „U Rižarni – strahote" / Walter je – Paul Arthur", *Večernji list*, 31.3.1976., 4.

78 „Risiera di San Sabba", Associazione Nazionale Partigiani d'Italia, https://www.anpi.it/libri/risiera-di-san-sabba (pristupljeno 11.9.2025.)

79 BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje", 207, 208.

2026 casopis zapandne hr.indd 80 15/04/2026 12:31:06

to istaknuli SUBNOR-i istarske i riječke regije, kontrirala takvim isključivim stavovima neofašističkih i iredentističkih skupina koje su vlastitim okupljanjima, kontra-komemoracijama i uništavanjem antifašističkih spomenika na prostoru Trsta, Bazovice i Gorice od 1970-ih, te osobito u razdoblju nakon Titove smrti, činili štetu politici dobrosusjedskih odnosa.[80] Ništa bolje nije bilo ni u Austriji gdje su kraj Gusena i Mauthausena 1977. uništene 32 spomen ploče stradalima u navedenim logorima, među kojima je bila i spomen ploča žrtvama iz Jugoslavije.[81] Obje su se veteranske udruge dogovorile da će takve pojave ubuduće zajednički javno osuđivati, pa su tako sa sastanka u Udinama 1977. zbog devastacije spomenika antifašističkim borcima na području Italije poslali protestno pismo talijanskom ministru unutarnjih poslova, a iduće godine i vodstvu pokrajine Furlanija-Julijska krajina zbog sličnog stanja sa spomenicima u Trstu.[82]

SUBNOR i ANPI pronašli su još jedan kanal za potiskivanje neofašističkih, nacionalističkih i ekstremnih političkih stavova u godišnjim susretima republičkih i regionalnih delegata SUBNOR-a Hrvatske, ZZBNOV Slovenije i ANPI-ja Trsta te regionalnog odbora ANPI za Furlaniju-Julijsku krajinu, koji su se zbivali od 1976. svake godine u nekom od gradova pograničnih regija s obje strane granice. Osim rasprava o uzajamnim odlikovanjima, zajedničkom podizanju spomen obilježja te pitanjima prekogranične socioekonomske zaštite i rehabilitacije nekadašnjih suboraca, raspravljalo se i o aktualnim političkim trenutcima.[83] Pokretanjem Radne zajednice Alpe-Jadran u Veneciji 1978. s ciljem jačanja socioekonomskih, političkih i kulturnih odnosa između susjednih regionalnih vlasti, regionalna je suradnja veteranskih udruga uključila i zainteresirane austrijske veteranske udruge s područja Koruške, a kasnije i Štajerske i tako postala tradicionalno mjesto zajedničkih rasprava o ključnim političkim pitanjima na području alpskog i jadranskog prostora. Tako je na skupu u Rijeci 1978. dogovoren zajednički program praćenja poštivanja odredbi Osimskih sporazuma te osnutak paritetnog odbora za prikupljanje i obradu gradiva vezanog uz zajedničku talijansko-jugoslavensku borbu protiv fašizma. Sljedeće se godine u Novoj Gorici promišljalo o ulozi veterana u domaćim društveno-političkim sustavima, 1980. u Udinama raspravljalo o aktivnostima na očuvanju mira i razoružanju, dok se u Klagenfurtu iduće godine diskutiralo o socioekonomskoj zaštiti pripadnika pokreta otpora u okviru austrijskog zakonodavstva. Susret u Kumrovcu 1982. bio je rezerviran za raspravu o strategijama uključivanja mladih u aktivnosti očuvanja i popularizacije zajedničke antifašističke prošlosti, dok je u drugoj polovici 1980-ih naglasak stavljen na rasprave o strategijama angažmana

80 HR DARI 357, Informacija o međunarodnoj suradnji boračkih organizacija s područja ZOR, 9.9.1987.; KLABJAN, „'Partizanska pokrajina'", 684.

81 „Divljanje neonacista – dokle?", *Večernji list*, 18.4.1977., 23.

82 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 1979.

83 Isto.

2026 casopis zapandne hr.indd 81 15/04/2026 12:31:06

protiv „ideološkog oživljavanja nacističkih i fašističkih ideja u Zapadnoj Evropi“.[84]

Bratimljenje gradova i lokalna diplomacija

Kako napominje Klabjan, proces bratimljenja gradova, a time i širenja mreže prekograničnih kontakata, projekata i inicijativa u smjeru kulturne, sportske, pa i ekonomske suradnje, često se zbio upravo na temelju prethodnih veteranskih kontakata.[85] SUBNOR-ova je međunarodna suradnja na području ZO Rijeka do 1987. sedam takvih veza pretvorila u bratimljenje gradova. Među njima bili su i Poreč koji se 1978. pobratimio s Massom Lombardom, čiji su građani redovito proslavljali vjerske i novogodišnje praznike u porečkim hotelima te Rijeka koja je 1983. postala grad-prijatelj svojim već poznatim suradnicima – građanima građa Faenze.[86] Gotovo desetljeće uzajamnih veza na podlozi veteranskih kontakata prelilo se i na uzajamnu razmjenu školske djece, suradnju kulturnjaka i ženskih društava, zajednička izdanja i prijevode knjiga, organizaciju dana talijanske kuhinje u Rijeci te razgovore o mogućnostima gospodarske suradnje u riječkim poduzećima, nakon čega je došlo pravo vrijeme i za izravnu suradnju gradskih vlasti.[87] Bratimljenje gradova koje se zbilo posredovanjem po veteranskoj, a ne partijskoj liniji, bilo je i dijelom političke strategije jačanja utjecaja KPI u Faenzi, osobito onog dijela struje koja je nastojala neutralizirati prosovjetski orijentirane komuniste te spojiti viziju eurokomunizma s jugoslavenskim socijalizmom. Naime, delegacija pod vodstvom partijskog sekretara regije Emilia-Romagna i bivšeg garibaldinca Veniera Lombardija stigla je početkom 1983. u iznenadnu posjetu Rijeci izražavajući spremnost tamošnjih lokalnih vlasti na formaliziranje prijateljstva potpisivanjem povelje o bratimljenju gradova. Lombardi je smatrao da će „Talijani srcem i razumom prihvatiti [politički program] koji će biti skrojen po kaputu koji pristaje Talijanima“ kada vide kako to dobro funkcionira u Jugoslaviji na primjeru aktivnosti riječkog političkog i društvenog miljea.[88]

Zbog sve intenzivnijih i brojnijih posjeta talijanskih veterana i članova njihovih obitelji, osobito u razdobljima predsezone i posezone, u istarskim i riječkim općinama počeo se razvijati specifičan oblik turističke prakse. Taj je fenomen, koji je SUBNOR nazivao boračkim turizmom, predstavljao spoj klasičnog turističkog odmora i memorijalnog turizma, odnosno organiziranih

84 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnostima Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.

85 KLABJAN, „Twinning across the Adriatic“, 771.

86 HR DARI 375, Izvještaj o aktivnostima Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka za razdoblje 1978-1982., 26.2.1982.; Informacija o međunarodnoj suradnji boračkih organizacija s područja Zajednice općina Rijeka, 9.9.1987.

87 HR HDA 1241, 266, Informacija o međunarodnoj suradnji RO SUBNOR-a Hrvatske u odnosu na boračke organizacije Italije, posebno ANPI, 10.2.1979.

88 HR HDA 1241, 264, str. pov. 1/83, 10.2.1983.

2026 casopis zapandne hr.indd 82 15/04/2026 12:31:06

obilazaka spomen-obilježja i memorijalnih područja povezanih s NOB-om. Broj sudionika takvih veteranskih putovanja sredinom 1980-ih godina dosezao je i do nekoliko desetaka tisuća godišnje u Hrvatskoj, zahvaljujući povoljnim troškovima smještaja, blizine jadranskih turističkih odredišta te aktivnog zalaganja lokalnih ogranaka SUBNOR-a u osiguravanju gostoprimstva i organizacije boravaka. Borci su bili svjesni višestrukih koristi takvih oblika interakcije. Osim značajnog deviznog priljeva, takvi su susreti pridonosili stvaranju pozitivne slike o Jugoslaviji, jačanju prestiža NOB-a i partizanskog nasljeđa te razvoju prekograničnih prijateljstava u manje formalnim okvirima.[89]

Stotinjak bivših talijanskih partizana iz Ferrare boravilo tjedan dana u Rapcu

Drago-cjena iskustva

Rosalia Fantinuoli: Ovakvi susreti najbolji su način da se steknu novi prijatelji, upoznaju nove stvari i mjesta

Gosti iz Ferrare na prijemu kod predsjednika Skupštine općine

Snimila: S. Ružić

Općinski odbor SUBNOR-a bio je domaćin članovima boračke organizacije (AMPI) iz Ferrare (Italija). Grupa od stotinjak bivših talijanskih partizana i njihovih simpatizera, uglavnom komunista i socijalista, pet je dana boravila u Rapcu na vlastiti zahtjev. Naime, sekcija AMPI-a iz Ferrare organizacijom Pule počele su 1979. godine. Došli smo prvi puta s jednim autobusom, a od onda smo svaki put sve brojniji. Naša je delegacija prisustvovala i proslavi 40-godišnjice oslobođenja Istre, ujedno i 40-godišnjici formiranja 43. istarske divizije, kada je u Puli bila Milka Planinc. Primila nas je i bili smo

O dojmovima koje je boravak u Rapcu ostavio na njih razgovarali smo i s još nekim članovima grupe. **Remo Bacilieri, Aurelio Ricci, Enrico Pennini, Dante Lazzari** i **Augusto Galeanno** jednodušno su izrazili oduševljenje i iznenađenje srdačnim dočekom, vremenom koje su im poklonili članovi la-

Slika 3. Novinski članak o boravku članova ANPI-ja iz Ferrare u Rapcu 1986. (Izvor*: Labinska komuna*, Labin, 31.5.1986.)

ANPI je krajem desetljeća potaknuo raspravu o položaju i problemima poštivanja prava slovenske nacionalne manjine u Italiji u talijanskom parlamentu, tražeći konkretnu SUBNOR-ovu podršku pri izradi nacrta zakonskih izmjena koje su u suradnji s politički bliskim strankama htjeli predložiti. Međutim, zbog politički osjetljivog konteksta, osobito pritiska talijanske desnice koja je nastojala recipročno povezati položaj slovenske manjine u Italiji s položajem talijanske manjine u Jugoslaviji, ali i u skladu s jugoslavenskim vanjskopolitičkim načelom nemiješanja u unutarnje poslove

89 HR DARI 375, Izvještaj o radu Odbora SUBNOR-a Zajednice općina Rijeka, njegovih organa i tijela od 1982. do 1986. godine, 1986.

2026 casopis zapandne hr.indd 83 15/04/2026 12:31:07

drugih država, SUBNOR je prema zahtjevu pristupio s oprezom. Organizacija je pružila načelnu podršku ANPI-jevom prijedlogu te se obvezala na savjetodavnu suradnju isključivo u okviru jugoslavenskih iskustava i općih pravnih načela. U tom je kontekstu izrađena i posebna brošura o ustavno-pravnom položaju talijanske manjine u Jugoslaviji, s naglaskom na njihovu obrazovnu, kulturnu i znanstvenu djelatnost na području Zajednice općina Rijeka. Bio je to, kako kažu, prvi slučaj da se u okviru suradnje dviju veteranskih organizacija otvori i pitanje položaja talijanske manjine u Jugoslaviji, iako ne u formi traženja reciprociteta. Takav je pristup percipiran kao pokazatelj uzajamnog povjerenja i sve većeg stupnja otvorenosti u odnosima između ANPI-ja i SUBNOR-a.[90]

Međutim, od početka 1990-ih dolazi do dubokih promjena ideološko-političkog konteksta s obje strane granice, koje su ozbiljno narušile međusobno povjerenje te privremeno prekinule kontinuitet regionalnih veteranskih susreta i zajedničkih projekata. U Hrvatskoj su promjena političkog vodstva, raspad Jugoslavije i izbijanje ratnih sukoba 1991. godine doveli do institucionalnog i organizacijskog preustroja veteranskih organizacija. SUBNOR Hrvatske najprije istupa iz SUBNOR-a Jugoslavije, a u travnju 1992. djelovanje nastavlja kao Savez antifašističkih boraca (SAB) Hrvatske. U tom razdoblju SAB Hrvatske nastoji zaustaviti raširenu vandalizaciju i rušenje spomenika NOB-u, pogođen je ukidanjem većine socioekonomskih prava boraca te gubitkom financiranja iz državnog proračuna, a istodobno ulaže znatne napore u vlastito institucionalno i političko očuvanje. Unutarnja neslaganja oko političkog djelovanja, kao i oko načina suprotstavljanja konceptu „nacionalnog pomirenja“, promoviranom od strane predsjednika Franje Tuđmana, dodatno su opterećivala organizaciju.[91]

S druge strane granice, tijekom 1990-ih i 2000-ih dolazi do intenziviranja rehabilitacije fašizma i reinterpretacije uloge Italije u ratovima 1940-ih na nacionalnoj razini. Jačanje konzervativnih i desno orijentiranih političkih aktera, osobito stranke *Alleanza Nazionale*, kao i sve vidljivije javno djelovanje tršćanskih udruga esula doveli su do postavljanja tema stradanja i masovnog iseljavanja Talijana u središte talijanske politike sjećanja na Drugi svjetski rat i poraće. U tom je kontekstu komemorativna praksa posvećena žrtvama „fojbi i egzodusa“ zadobila izražen revizionistički karakter, koji se postupno nametnuo kao dominantan okvir interpretacije prošlosti. Uvođenje „Dana sjećanja na fojbe i egzodus“ kao državnog spomendana 2004. godine, koji se u Italiji obilježava 10. veljače, na datum potpisivanja Pariškog mirovnog ugovora 1947., pridonijelo je nacionalizaciji politike sjećanja i selektivnoj reinterpretaciji povijesnih događaja. Pozornost nacionalnih i lokalnih vlasti, kao i šire javnosti te obrazovnih i kulturnih institucija pritom se u velikoj mjeri usmjerila na prešućivanje odgovornosti za fašističke zločine, uz istodobno jačanje viktimizirajućeg narativa koji odgovornost za „fojbe“ i masovno

90 HR DARI 375, Izvještaj delegacije SUBNOR-a koja je na poziv ANPI-a razgovarala o projektu zakona o zaštiti nacionalnih manjina u Italiji – posebno slovenačke nac. Manjine (8. i 9. juli u Trstu), 12.7.1988.

91 Ivan FUMIĆ, „Dvadeset godina SABA RH“, *Glas antifašista* (Zagreb), 77, 20.12.2011., 11, 12.

2026 casopis zapandne hr.indd 84 15/04/2026 12:31:07

iseljavanje Talijana iz Istre pripisuje isključivo „genocidnim“ Hrvatima i Slovencima.[92] Slične su se poruke nedavno mogle čuti i na komemoraciji za žrtve tragedije s kupališta Vergarola u Puli, u kojoj su 1946. živote u eksploziji podvodnih mina izgubili većinom mladi kupači talijanske nacionalnosti, zahvaljujući sve oštrijoj revizionističkoj retorici esulskih udruga kao jednih od aktera komemoracije.[93]

U međunarodnim je odnosima Hrvatske i Slovenije s Italijom ponovno došlo do zahladnjenja. Komemoracije u organizaciji antifašističkih udruga, sada lišene institucionalne i političke potpore kakvu su imale u prethodnome razdoblju, u pojedinim su sredinama poput Trsta poprimile obilježja kontra-komemorativnih okupljanja, čije se poruke kose s dominantnom nacionalnom verzijom sjećanja.[94] I na simboličku se vrijednost zajedničkih i nekad velebnih memorijalnih prostora poput Spomen kosturnice u Barletti u novom ideološko-političkom kontekstu gleda kao na neželjenu baštinu, čija je materijalna reprezentacija prepuštena zubu vremena, dok se uništavanje partizanskih spomenika i javno isticanje simbola ustaškog režima događa sve češće u današnjoj Hrvatskoj. Provođenje kulture dijaloga, tolerancije i demokratizacije povijesnog sjećanja s obje strane granice sve više ovisi o zajedničkom angažmanu triju antifašističkih veteranskih udruga, pravnih slijednica nekadašnjih partizanskih veteranskih organizacija Hrvatske, Slovenije i Italije, koje nastavljaju suradnju u smjeru transparentnog, demokratskog i odgovornog pristupa u tretiranju traumatičnih, ali zajedničkih događaja 20. stoljeća.[95]

Zaključak

Od repatrijacije tijela poginulih, uzajamnih ratnih odlikovanja i prekograničnog sudjelovanja na komemoracijama, do kompleksnijih zajedničkih projekata, bratimljenja gradova i razvoja memorijalnog turizma, talijansko-jugoslavenska veteranska suradnja pridonijela je transformaciji konfliktnih regionalnih odnosa u jedinstven primjer transnacionalne povezanosti sličnih udruga iz različitih ideoloških i društveno-političkih sustava. Početni su se kontakti na temelju osobnih veza i prijateljstava pojedinaca uspostavljenih još tijekom Drugog svjetskog rata tijekom 1960-

92 Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010., 38-49.

93 „(FOTO) priča o Vergaroli 79. godina kasnije. Pulski gradonačelnik napustio komemorativni skup zbog ‘lažnog prozivanja za genocid’“, Istra24, https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/foto-prica-o-vergaroli-79.-godina-kasnije.-pulski-gradonacelnik-napustio-komemorativni-skup-zbog-laznog-prozivanja-za-genocid (pristupljeno 11.12.2025.)

94 DOTA, *Zaraćeno poraće*, 50.

95 „Zajednički projekt Documente i antifašističkih udruga“, *Novosti*, https://www.portalnovosti.com/zajednicki-projekt-documente-i-antifasistickih-udruga/ (pristupljeno 1.10.2025.); „Deklaraciju o fojbama prihvatili antifašisti Hrvatske, Italije i Slovenije“, *Glas Istre*, https://www.glasistre.hr/hrvatska/2023/02/10/deklaraciju-o-fojbama-prihvatili-antifasisti-hrvatske-italije-i-slovenije-845322 (pristupljeno 1.10.2025.); „Fojbe i dvojbe“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, https://sabh.hr/fojbe-i-dvojbe-2/ (pristupljeno 11.12.2025.).

2026 casopis zapandne hr.indd 85 15/04/2026 12:31:07

ih, u kontekstu novih međunarodnih zbivanja i redefiniranja jugoslavenskog socijalističkog internacionalizma, pretvorili u masovnije, svečanije i raznovrsnije oblike suradnje. Očuvanje prekograničnih kontakata u razdoblju zategnutih međudržavnih odnosa do sredine 1950-ih i potpisivanja Londonskog memoranduma omogućilo je SUBNOR-ovo okretanje zapadnim veteranskim organizacijama u međunarodnome pokretu, ali i potreba komunikacije s drugom stranom u vezi sahranjivanja ostataka poginulih suboraca preko granice i brige za socioekonomske potrebe prekograničnih veteranskih zajednica.

Suradnja SUBNOR-a s raznovrsnim talijanskim udrugama unutar međunarodnih veteranskih organizacija pokazala je obostranu želju za približavanjem i mirnim rješavanjem spornih pitanja. Zajednički projekti identifikacije, prijenosa, sahranjivanja i obilježavanja grobnica poginulih partizana s druge strane granice sredinom 1960-ih te istodobno okretanje uključivanju šireg članstva udruga, a ne samo uskog kruga veteranskih delegacija u uzajamne posjete, pridonijeli su prevladavanju osjećaja međusobnog nepovjerenja i potaknuli izravno povezivanje lokalnih podružnica udruga. Veterane su na putovanjima pratili i predstavnici lokalnih vlasti, raznih institucija i udruga, poput pjevačkih zborova, sportaša, izviđača i školskih grupa koji su činili sastavni dio manifestacija s ove ili one strane granice. Uzajamna su se druženja u tom razdoblju pretvorila u tradicionalne susrete na mjestima važnih spomen obilježja, nekadašnjih bitki ili ratnih stradanja, pospješujući stvaranje inkluzivne i transnacionalne kulture sjećanja sa svrhom premošćivanja traumatičnih ratnih sjećanja i promocije antifašističkih vrijednosti te zajedničku partizansku borbu kao zajedničke baštine. Sve se to reflektiralo na procvat suradnje tijekom 1970-ih i 1980-ih, kada je Osimskim sporazumima iz 1975. otklonjena i posljednja sumnja Jugoslavije u talijanske teritorijalne intencije na Jadranu. U tom se razdoblju težište interakcije hrvatskih ogranaka SUBNOR-a s ANPI-jem premjestilo s nacionalnog središta i većih gradova na istarske i primorsko-goranske općinske odbore, izazivajući ekspanziju bratimljenja s talijanskim gradovima te procvat memorijalnog turizma na prostoru Zajednice općina Rijeka.

Interakcija među susjednim zajednicama u manje formalnim okvirima pridonijela je slabljenju ograničavajućeg učinka državne granice te smanjenju utjecaja neofašističkih i iredentističkih ideja, prisutnih u dijelu pograničnih društava, na vrijednosne orijentacije jugoslavenskog i talijanskog stanovništva. Očuvanje takvih vrijednosti i promicanje nasljeđa antifašističke suradnje nastavile su i slijednice nekadašnjih partizanskih udruga u sve tri države i nakon raspada Jugoslavije. Rekonceptualizacijom uloge veteranskih organizacija u oblikovanju poslijeratnih talijansko-jugoslavenskih odnosa ovaj rad pokazuje da su one sustavno nadilazile funkciju pukih čuvara ratnih sjećanja i djelovale kao akteri transnacionalne povezanosti te neformalne diplomacije. Time se ukazuje na važnost lokalnih i društvenih inicijativa u procesu preoblikovanja konfliktnog naslijeđa u jednu inkluzivnu, cjelovitu i transnacionalno orijentiranu kulturu sjećanja dostupnu širim društvenim slojevima.

2026 casopis zapandne hr.indd 86 15/04/2026 12:31:07

Bibliografija

Neobjavljena arhivska građa:

Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, 297/I Savez udruženja boraca NOR-a, 1947 – 1973.

Diplomatski Arhiv Ministarstva Spoljnih Poslova Republike Srbije (DAMSPS), Beograd.

Hrvatski državni arhiv (HR HDA), Zagreb, 1241 Republički odbor Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, 1947-1991.

Državni arhiv u Rijeci (HR DARI), Rijeka, 375 Koordinacijski odbor Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Zajednice općina Rijeka, 1968-1990.

Objavljeni izvori

Program Saveza komunista Jugoslavije: prihvaćen na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (22–26. travnja 1958. u Ljubljani), Zagreb: Stvarnost, 1965.

Službene novine Zajednice općina Rijeka, Rijeka, br. 1, 1974.

Statut Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Hrvatske, Zagreb: Republički odbor SUBNOR SRH, 1982.

Treći kongres Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, Beograd: Crvena zvezda, 1955.

Internetski izvori

„Deklaraciju o fojbama prihvatili antifašisti Hrvatske, Italije i Slovenije“, *Glas Istre*, https://www.glasistre.hr/hrvatska/2023/02/10/deklaraciju-o-fojbama-prihvatili-antifasisti-hrvatske-italije-i-slovenije-845322, pristupljeno 1.10.2025.

„Fojbe i dvojbe“, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, https://sabh.hr/fojbe-i-dvojbe-2/, pristupljeno 11.12.2025.

„(FOTO) priča o Vergaroli 79. godina kasnije. Pulski gradonačelnik napustio komemorativni skup zbog ‘lažnog prozivanja za genocid’“, *Istra24*, https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/foto-prica-o-vergaroli-79.-godina-kasnije.-pulski-gradonacelnik-napustio-komemorativni-skup-zbog-laznog-prozivanja-za-genocid, pristupljeno 11.12.2025.

2026 casopis zapandne hr.indd 87 15/04/2026 12:31:07

„La nostra Storia“, *Associazione Nazionale Veterani e Reduci Garibaldini*, https://anvrg.org/la-nostra-storia/, pristupljeno 20.8.2025.

„Nastanek in poslanstvo ZKP“, *Zveza koroških partizanov*, https://www.partizani.at/zgodovina, pristupljeno 11.8.2025.

„Risiera di San Sabba“, *Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, https://www.anpi.it/libri/risiera-di-san-sabba, pristupljeno 11.9.2025.

„Storia ed origini“, *Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*, https://www.anmig.it/associazione/storia-ed-origini/, pristupljeno 20.8.2025.

„Über uns“, *Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*, https://vvn-bda.de/ueberuns/, pristupljeno 18.8.2025.

„Zajednički projekt Documente i antifašističkih udruga“, *Novosti*, https://www.portalnovosti.com/zajednicki-projekt-documente-i-antifasistickih-udruga/, pristupljeno 1.10.2025.

„Zgodovina ANPI-VZPI Tržaške pokrajine“, *Glasilo Pokrajinskega VZPI Trst*, Trst, rujan 2017., https://www.anpits.it/0-44/settembre_september_2017.pdf, pristupljeno 11.8.2025.

Periodika

Borački informator (Zagreb), 1972., 1973.

Glas antifašista (Zagreb), 2011.

Glas Istre (Pula), 1981.

Večernji list (Zagreb), 1966., 1971. – 1977., 1985.

Literatura

Ángel ALCALDE, „The Word Veterans Federation. Cold War Politics and Globalization“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Ángel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018., 33-49.

Natka BADURINA, „Tršćanska rižarna, književnost i pamćenje. Dio prvi: potiskivanje zazornog“, *FLUMINENSIA* 34 (2022.), br. 1: 197–216.

Agostino BISTARELLI, *La storia del ritorno: i reduci italiani del secondo dopoguerra*, Torino: Bollati Boringhieri, 2007.

2026 casopis zapandne hr.indd 88 15/04/2026 12:31:07

Franko DOTA, „U obrani granice: jugoslavensko-talijanski granični spor u proljeće 1974. godine“, *Historijski zbornik* 64 (2011.), br. 2: 515-548.

Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb: Srednja Europa, 2010.

Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, Pula: C.A.S.H., 1998.

Jelena ĐUREINOVIĆ, „Internationalizing the Revolution: Veterans and Transnational Cultures of Memory and Solidarity between Yugoslavia and Algeria“, *International Review of Social History* 69, (2024.), br. 32: 139-158.

Jörg ECHTERNKAMP, „From foe to a friend? Veterans as a driving force of international reconciliation after the Second World War“, *Contemporary Military Challenges* 19 (2017.), br. 2: 49-58.

Tina FILIPOVIĆ, „Borački prioriteti i autoriteti: SUBNOR u lokalnoj zajednici 1970-ih i 1980-ih godina“, u *Mikrosocijalizam. Mikrostrukture jugoslavenskoga socijalizma u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, ur. Igor DUDA, Zagreb – Pula: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2023., 125-148.

Tina FILIPOVIĆ, „Osnutak, struktura i djelovanje boračke organizacije na lokalnoj razini: Općinski odbor SUBNOR- Labin“, *Časopis za suvremenu povijest* 53 (2021.), br. 1: 43-68.

Tina FILIPOVIĆ, Ana KLADNIK, „Non-State Actors as Active Agents of Peace in Cold War Europe“, u *Peace, Unconditional! Peace Policies and Practices in Yugoslavia and Beyond*, ur. Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ, Martin POGAČAR, Beograd – Ljubljana: Institut za savremenu istoriju Srbije – Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU, 2025., 439-459.

Alexander HOBE, „The Europeanization of Honour: Wehrmacht Veterans and European Integration in the 1950s“, *Journal of Modern European History* 22 (2024.), br. 3: 318-334.

Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunisti saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb: Profil – Srednja Europa, 2003.

Ku JANGMO, „International Reconciliation in the Postwar Era, 1945-2005: A Comparative Study of Japan-ROK and Franco-German Relations“, *Asian Perspective* 32 (2008.), br. 3: 5-37.

Borut KLABJAN, „‘Partizanska pokrajina’: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem“, *Acta Histriae* 20 (2012.), br. 4: 669-692.

2026 casopis zapandne hr.indd 89 15/04/2026 12:31:07

Borut KLABJAN, „Twinning across the Adriatic: history, memory and municipal co-operation between Italy and Yugoslavia during the Cold War“, *Urban History* 51 (2024.), br. 4: 763-776.

Drago KRALJEVIĆ, *Revizija zla. Uzroci i posljedice prikrivanja nacifašističkih zločina u Italiji*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2023.

Claire E. MCCALLUM, „'We Know What War Is': Veterans, Soldiers, and Military Masculinity in the Soviet 'Fight for Peace,' c. 1955-65," *The Russian Review* 83 (2024.), br. 4: 548-572.

Mila ORLIĆ, „Poslijeratna tranzicija na sjevernojadranskom pograničnom prostoru (1945–1954)“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 64 (2024.), br. 3: 215-236.

Effie G. H. PEDALIU, „Britain and the 'Hand-over' of Italian War Criminals to Yugoslavia, 1945-48“, *Journal of Contemporary History* 39 (2004.), br. 4: 503-529.

Francesca ROLANDI, *Dvadeset četiri hiljade poljubaca. Uticaj italijanske popularne kulture u Jugoslaviji (1955-1965)*, Beograd: Geopolitika, 2022.

Karlo RUŽIČIĆ-KESSLER, „The Tito-Stalin Split and its Adriatic Dimension: Regional Rifts in a 'Monolithic' Movement“, u *The Tito-Stalin Split: 70 years after*, ur. Tvrtko JAKOVINA, Martin PREVIŠIĆ, Zagreb – Ljubljana: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – University Press, Faculty of Arts, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2020., 183-197.

Ulrike SCHRÖBER, „Franco-German Rapprochement and Reconciliation in the Ecclesial Domain. The Meeting of Bishops in Bühl (1949) and the Congress of Speyer (1950)“, u *Reconciliation, Civil Society, and the Politics of Memory. Transnational Initiatives in the 20th and 21st Century*, ur. Birgit SCHWELLING, Bielefeld: transcript Verlag, 2012., 143-165.

Václav ŠMIDRKAL, „The International Federation of Resistance Fighters“, u *War Veterans and the World after 1945: Cold War Politics, Decolonization, Memory*, ur. Ángel ALCALDE – Xose NÚÑEZ SEIXAS, London – New York: Routledge, 2018., 17-32.

Nevenka TROHA, „Partizani Beneške čete pred italijanskim sodiščem“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50 (2010.), br. 3: 53-78.

Marta VERGINELLA, *Granica drugih. Pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Benedetto ZACCARIA, „Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory?“, *Cold War History* 20 (2020.), br. 4: 503-520.

2026 casopis zapandne hr.indd 90 15/04/2026 12:31:07

Summary

PARTISAN VETERANS AND THE MAKING OF CROSS-BORDER FRIENDSHIP: SUBNOR AND ANPI
Tina Filipović

The article examines the development and significance of cross-border cooperation between the Federation of Associations of Veterans of the People's Liberation War of Yugoslavia (SUBNOR) and the National Association of Italian Partisans (ANPI), which emerged in the Yugoslav context as the most successful example of bilateral collaboration between veterans' organizations. Based on archival documents related to SUBNOR's international activities and periodical sources, the study reconstructs the chronology, intensity, and practical forms of cooperation from the late 1940s to the late 1980s. Particular attention is devoted to the role of the Intermunicipal Committee of SUBNOR for Istria and the Kvarner region, where interaction with Italian veterans during the 1970s and 1980s was most pronounced, evolving into enduring networks of mutual visits, joint commemorative activities, town twinning initiatives, the development of memorial tourism, and broader forms of cross-border social connectivity. These veterans' associations acted as agents of grassroots diplomacy, emphasizing cooperation and dialogue on key political issues across the border. The Italo-Yugoslav veterans' relations demonstrate that wartime remembrance, through shared commemorations and transnational memorial practices, could serve as an instrument of diplomatic rapprochement and a foundation for long-term regional stability.

Keywords: SUBNOR; ANPI; veterans; international collaboration; memory culture

2026 casopis zapandne hr.indd 91 15/04/2026 12:31:07

2026 casopis zapandne hr.indd 92 15/04/2026 12:31:07

Gospodarske prilike u karlovačkom kotaru (1963.)

Nikola Perković,
Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Frankopanska 26, 10 000 Zagreb
nikola.perkovic50@gmail.com

UDK: 94(497.529)"1963"
338(497.529)"1963"

Izvorni znanstveni članak / Original scientific paper
Primljeno / Received: 15. 10. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 26. 11. 2025.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koji je donesen 7. travnja 1963. i nazvan „Poveljom samoupravljanja", imao je u cilju praktično realizirati marksističku koncepciju prema kojoj će se radnička klasa organizirati kao država. Iako se uvođenjem novog ustava nisu uspjele potaknuti dublje gospodarsko-političke promjene, vremensko razdoblje u kojemu se izrađivao bilo je karakteristično po sve većem broju javnih nastupa istaknutih intelektualaca, napose ekonomskih teoretičara, u kojima su kritički raspravljali o temeljnim društvenim problemima. Usporedno s ustavnim promjenama na saveznoj razini, u karlovačkom su kotaru otpočele pripreme za izradu novoga perspektivnog plana razvoja za razdoblje od 1964. do 1970. godine. Cilj ovog članka, napisanog na temelju neobjavljenoga arhivskog gradiva, novinskih članaka i relevantne historiografske literature, jest prikazati gospodarske prilike u karlovačkome kotaru u 1963. godini. Kroz analizu realizacije proizvodno-financijskih ciljeva određenih gospodarskih sektora i njima pripadajućih poduzeća, u radu se pojašnjava koliko je karlovačko gospodarstvo bilo uspješno u godini koja je prethodila početku provedbe spomenutog perspektivnog plana razvoja.

Ključne riječi: SFRJ; Ustav; 1963.; kotar Karlovac; gospodarstvo

Uvod

Početkom 1960-ih u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) završilo je desetljeće ekonomskog rasta. Zbog pomanjkanja sirovina, prevelike opterećenosti velikih investicija i deficita platne bilance došlo je do

2026 casopis zapandne hr.indd 93 15/04/2026 12:31:07

pada proizvodne aktivnosti. Ne vodeći računa o produktivnosti, poduzeća su počela neracionalno dijeliti visoke osobne dohotke. U ovome je razdoblju gospodarstvo FNRJ postajalo sve više autarkično, to jest zatvaralo se pred vanjskom konkurencijom. Posljedica spomenutoga bila je gospodarska stagnacija koja je trajala tri godine. Za ilustraciju prethodne tvrdnje, navest ću da je stopa industrijske proizvodnje u FNRJ u 1959. sa 17,60% pala na 4,10% u 1961. godini.[1]

Zbog sve značajnijih ekonomskih problema, Jugoslavija je započela s liberalizacijom društvenog sustava, napose u gospodarskoj sferi, koja je trebala rezultirati slobodnijom razmjenom misli, ideja i kretanjem stanovništva.[2]

Zato je 1961. pokrenuta devizna reforma, čiji je glavni cilj bio povećanje liberalizacije uvoza robe s ciljem poboljšanja administrativne regulacije i distribucije deviza. Istovremeno se željelo uvesti učinkovit nadzor nad kupnjom opreme i repromaterijala neophodnih za uspješno funkcioniranje jugoslavenskih poslovno-radnih organizacija. Reformom je tako bila predviđena institucionalizacija veće samostalnosti poduzeća, jer su im priznavana veća prava u raspodjeli dohotka. S obzirom da se država, barem deklarativno, izuzela iz procedure utvrđivanja plaća, tijela samoupravljanja dobila su mogućnost samostalno odlučivati o visini akumulacije, potrošnji i osobnim dohocima. Međutim, to je kao posljedicu imalo snažan trend povećanja plaća.[3]

Deviznom se reformom implementirao jedinstveni obračunski tečaj prema kojemu je 1 američki dolar vrijedio 750 dinara. Tim se potezom želio stvoriti okvir unutar kojega bi se realnije utvrđivali kriteriji za kalkulacije cijena jugoslavenskim proizvodima i uslugama, poštujući pritom promjene na svjetskom tržištu.[4]

Početak provedbe reforme obilježilo je pomanjkanje sirovina, opterećenost gospodarstva zbog velikih investicija te znatan deficit platne bilance. Najposlije je to rezultiralo velikim padom proizvodnje. U proljeće 1961. došlo je do prvoga masovnijeg otpuštanja zaposlenika od kraja Drugoga svjetskog rata. Reforma je stoga zaustavljena krajem 1961., nakon čega je Vlada FNRJ iznova uspostavila kontrolu nad investicijama, plaćama i trgovinskom djelatnošću.[5]

Unatoč tome što je tematika članka usmjerena na događaje iz gospodarske sfere na lokalnoj razini, važno je napomenuti da je određenom stupnju popuštanja političkog nadzor nad društvenim sustavom u Jugoslaviji pridonijelo i izglasavanje *Zakona o amnestiji* 1962. kojim je političkim disidentima omogućena legalizacija svoga statusa kao ekonomske emigracije.[6]

1 Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb: Školska knjiga, 2006., 331.

2 Josip MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“, u *Hrvatsko proljeće 1971.*, *Zbornik radova*, ur. Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, Željko HOLJEVAC i Zorislav LUKIĆ, Zagreb: Matica hrvatska, 2023., 266.

3 RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, 331.

4 Srđan SRDAR, „Ekonomika vanjske trgovine“, u *Ekonomika Jugoslavije II dio*, ur. Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić, Zagreb: Informator, 1968., 375.

5 RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, 331.

6 MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“, 267.

2026 casopis zapandne hr.indd 94 15/04/2026 12:31:07

U 1963. FNRJ bila je jedna od gospodarski najizoliranijih država u Europi. Iako su nakon Drugoga svjetskog rata započele gospodarski oporavak s približno jednakim stupnjem razvijenosti, Bugarska, Grčka, Japan, Rumunjska i Španjolska su, prema narodnom dohotku po stanovniku, pretekle Jugoslaviju do 1963. godine. U tome je razdoblju FNRJ po veličini narodnog dohotka po stanovniku bila razvijenija samo od Albanije, Portugala i Turske.[7]

Gospodarska je kriza rezultirala da su se u komunističkome vrhu FNRJ afirmirala dva politička centra, koja su na različite načine definirali društveno-ekonomsku stvarnost tadašnje države. S jedne strane, postojale su konzervativne snage koje su držale prevlast u partijskome aparatu, dok su reformisti bili dominantniji u idejno-teorijskom području te su zastupali veći stupanj samoupravljanja i decentralizacije.[8] Potonji, čiji je predvodnik bio Edvard Kardelj, izradili su Ustav u 1963. na temelju kojega se trebala nastaviti razvijati teorija i praksa samoupravljanja. Taj je Ustav, koji je donesen 7. travnja 1963. i nazvan „Poveljom samoupravljanja", trebao praktično ostvariti marksističku koncepciju prema kojoj će se „radnička klasa organizirati kao država".[9] Od općina do federacije, Ustavom su u skupštinsku strukturu uvedene institucije poput doma svih građana, saveznog vijeća, republičkog vijeća, doma zaposlenih u privredi, doma zaposlenih u kulturi i prosvjeti, doma zaposlenih u socijalno-zdravstvenim službama te organizacijsko-politički dom. Cilj ovog ustroja bio je da „samoupravna vijeća u skupštinama ne budu sastavljena od stalnih zastupnika, nego da skupštine komune u ta vijeća određuju delegate prema karakteru pitanja koja su na dnevnom redu". Međutim, prema mišljenju akademika Dušana Bilandžića koje iznosi u knjizi *Hrvatska moderna povijest*, „od toga se odustalo da bi se sačuvala tradicija parlamentarizma".[10] Ipak, pozivom na ustavne odredbe nisu se mogle provoditi dublje ekonomsko-političke promjene. Također, prihvaćanjem ovog Ustava, država je promijenila naziv, tako da je FNRJ postala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

Sukladno ustavnim odredbama jugoslavenske su republike bile naglašenije izražene kao relevantni državno-pravni subjekti.[11] Produbio se tako duh demokratizacije, osobito s aspekta oblikovanja izbornog sustava, to jest načelnog dopuštanja mogućnosti višekandidatstva.[12] Također se *Ustavom*

7 RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, 337.; Šime ĐODAN, *Hrvatsko pitanje 1918.-1990.*, Zagreb: Alfa, 1991., 64-65.

8 Ibid, 331.; Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden Marketing, 1999., 468-469.; Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled.,* Zagreb: Naklada Pavičić, 1998., 336.; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 godine.* Beograd: Nolit, 1995., 543.; Jože PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992-Nastanek, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije.,* Koper: Založba Lipa, 1995., 247-249.; Jože PRINČIČ, *Tuje naložbe v slovenskem gospodarstvu v času druge Jugoslavije (1945-1991).*, Ljubljana: Prispevki za novejšo zgodovino, 2002., 111.; Duško SEKULIĆ, „Društveno-ekonomske reforme u jugoslavenskom društvu s osvrtom na društva realnog socijalizma", u *Teorija i praksa „realnog socijalizma". Rezultati uporednog istraživanja i polemičke rasprave,* ur. Zagorka Golubović - Filip Višnjić, Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka, 1987., 97-117.

9 BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 468-469.

10 Ibid, 469.

11 RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*, 345-359.

12 Katarina SPEHNJAK, „Izbori u Hrvatskoj 1967. i 1969.", Časopis za suvremenu povijest *30* (1998.): 322.

2026 casopis zapandne hr.indd 95 15/04/2026 12:31:07

željela osigurati veća autonomija poslovno-radnih organizacija u odnosu na državna upravljačka tijela.[13] Iako samo na deklarativnoj razini, *Ustav* je jamčio i veću slobodu medija, jer se naglašavala važnost slobodnijeg protoka informacija i veće uloge novinarstva u poticanju aktivnije javnosti. Usto je njime bila zajamčena sloboda misli i opredjeljenja, pravo građana da budu informirani o radu i rezultatima svojih predstavničkih tijela, kao i obveza potonjih da o toj tematici informiraju javnost.[14]

S obzirom da je novim *Ustavom* sustav u kojem su glavne odluke donosili predstavnici republika i proizvođača zamijenjen delegatskim, odnosno konceptom neposrednoga radničkog odlučivanja, koji je, barem deklarativno, trebao biti provođen u jedinicama teritorijalne samouprave te na radnim mjestima, u političkim tijelima SFRJ smatralo se da je definitivno realizirana prevlast klasnoga principa nad nacionalnim.[15]

Vremensko razdoblje u kojemu se izrađivao novi Ustav bio je karakterističan po sve većem broju javnih nastupa istaknutih intelektualaca, napose ekonomskih teoretičara, u kojima su kritički raspravljali o temeljnim društvenim problemima. Oni su se također svrstavali u dva spomenuta bloka, s tim da je središte kritike etatističko-centralističkog ekonomskog sustava nastalo u Zagrebu. No, reformatorske linije postojale su i u drugim republikama. Ključna osoba, koja je davala smjer „zagrebačkoj ekonomskoj školi", bio je Vladimir Bakarić. On je u siječnju i ožujku 1963. objavio studije u kojima je zagovarao smjenu dotadašnjega ekonomskog sustava i inauguraciju zakona vrijednosti. Prema Bakariću, temeljni problem bio je centralistički sustav planiranja i investiranja, koji je rezultirao „čitavim nizom ekonomskih neravnomjernosti, čitavim nizom teškoća i čitavim nizom bezizlaznih situacija".[16] Dakle, razgradnja ekonomske etatističke strukture bila je osnova budućeg razvoja ekonomskog sustava u SFRJ.

Usporedno s ustavnim promjenama na saveznoj razini, u karlovačkom su kotaru otpočele pripreme za izradu novog perspektivnog plana razvoja za razdoblje od 1964. do 1970. godine. Njegovo polazište bili su rezultati koji su se na ovome prostoru ostvarivali u desetljeću prije početka njegova sastavljanja. Određeni ekonomski pokazatelji ukazivali su na to da se, bez obzira na znatnu proizvodnu aktivnost, karlovačko gospodarstvo suočavalo s brojnim nedostacima koji su bili determinirani „kompleksom subjektivnih i objektivnih problema".[17] Struktura raspodjele u razdoblju od sredine 1950-ih do početka 1960-ih, uz potrebu izgradnje teške industrije, dovela je karlovačko gospodarstvo u nepovoljan položaj. Od 40.000.000.000,00 dinara prihoda

13 Ante BATOVIĆ, „Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma – Američki i britanski izvještaji o Hrvatskoj (1964.-1966.)", *Historijski zbornik 63* (2010): 540.

14 Josip MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih", *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja 24* (2015.): 243.

15 Vedrana BARIČEVIĆ, „Ustavi socijalističke Jugoslavije i država sljednica: kontinuitet ili diskontinuitet u koncepciji ustavnog identiteta", *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju 4* (2007.): 208.

16 MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih", 243.

17 „Tko zajednici daje – od nje i očekuje", *Karlovački tjednik*, Karlovac, 24. listopada 1963., 3.

2026 casopis zapandne hr.indd 96 15/04/2026 12:31:07

realiziranih u tome razdoblju, 80% pripalo je federaciji, republici i kotaru, dok je svega 20% prepušteno na raspolaganje općini i poduzećima. Posljedica toga bilo je ubrzano zastarijevanje i dotrajalost strojeva i osnovnih sredstava namijenjenih proizvodnoj djelatnosti. To je stanje onemogućavalo borbu radnih kolektiva za ostvarenje uspješnije produktivnosti rada i svođenja minimalne cijene koštanja proizvoda na minimum. Usto, opće stanje karlovačkog gospodarstva dodatno je pogoršavalo i „primitivno shvaćanje kadrovske politike".[18] Naime, prema službenim statističkim podacima, na stotine stručno osposobljenih radnika napustilo je Karlovac zbog neprofesionalnog radnog odnosa. Ta se problematika ponajprije odnosila na neadekvatno provođenje sustava nagrađivanja te, u velikoj mjeri, neriješenog stambenog pitanja radnika. Ovoj je tematici posebnu pozornost posvećivao u svojim javnim nastupima predsjednik karlovačke općinske skupštine, Josip Boljkovac.

> „Kult rada u karlovačkoj industriji je zapostavljen. Princip nagrađivanja prema radu do sada još nije u potpunosti u većini slučajeva stekao pravo građanstva. Težnja za nekom uravnilovkom u osobnim primanjima, bez obzira na stručne sposobnosti i rad, vrlo se štetno odrazila u kadrovskoj politici. To najbolje ilustrira podatak da u nekim poduzećima ima blizu 50 posto neproduktivne radne snage."[19]

Navedeni su problemi jasno ukazivali na nužnost realizacije kvalitativnog preokreta u novom sedmogodišnjem perspektivnom planu razvoja karlovačkog gospodarstva. Polazeći od takvoga nepovoljnog stanja, kreatori toga plana inzistirali su da se do kraja 1960-ih ulaže u one sektore i poduzeća u okviru kojih se može ostvariti najveća rentabilnost. S tim u vezi, u prvim tezama plana preporučivalo se dodatno investiranje u proširenje proizvodnih kapaciteta *Karlovačke pivovare*. Stanje u metalnoj industriji trebalo je biti poboljšano izgradnjom nove ljevaonice. Uz pomoć federacije i komune, poduzeće *Jugoturbina* trebalo je, prema preliminarnim koncepcijama razvoja, do kraja 1970. povećati svoj bruto produkt za više od 100%. Pa ipak, jedan od najkrupnijih industrijskih objekata, koji se od 1964. do 1970. trebao izgraditi, bila je nova tvornica celuloze, o čijoj su opravdanosti odabira lokacije djelovanja trebala odlučiti republička tijela vlasti.

Važno je napomenuti da se u novom sedmogodišnjem perspektivnom planu razvoja velika pozornost posvećivala školovanju i dovođenju novih stručnih kadrova, čija je osposobljenost trebala biti usklađena sa stvarnim razvojnim potrebama industrije.

Međutim, najveći naglasak u planu razvoja bio je stavljen na rast i razvoj poljoprivrednog sektora. Analize političkih tijela u karlovačkom kotaru jasno su ukazivale na to da „režim voda, struktura tla, raspoloženje inokosnih poljoprivrednih proizvođača za kooperaciju sa zadrugama i drugi uvjeti

18 Ibid.
19 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 97 15/04/2026 12:31:07

pružaju široke mogućnosti za razvoj poljoprivrede".[20] Kooperacija zadruga s poljoprivrednim proizvođačima trebala se osigurati na svim područjima ove djelatnosti. Ta je politika trebala rezultirati ubrzanim razvojem stočarstva i peradarstva na području karlovačkog kotara. Jedno od najuspješnijih poduzeća, koje se na analiziranom području bavilo kupoprodajom poljoprivrednih proizvoda, bilo je *Agropromet*. U okviru ovoga poduzeća prednacrtom plana bila je predviđena izgradnja nove hladnjače i mljekare. Time je ovo poduzeće trebalo unaprijediti preradu jaja, što je trebalo rezultirati financijskom dobiti u iznosu od 1.000.000.000,00 dinara.[21]

Izneseni projekti trebali su u znatnoj mjeri omogućiti poboljšanje životnog standarda, kako gradskog, tako i seoskog stanovništva. Osim toga, ovim se politikama željelo spriječiti masovne migracije ljudi sa sela u grad, kao i odlaske izvan SFRJ. Podizanjem poljoprivrede na višu kvalitativnu razinu, politička tijela vlasti u karlovačkom kotaru pretendirala su poboljšati učinkovitost opskrbe gradskog stanovništva prehrambenim proizvodima te povećati kupovnu moć poljoprivrednih proizvođača za industrijsku robu.[22]

Tema ovog članka, napisanog na temelju neobjavljenoga arhivskog gradiva, pronađenoga u fondovima Vijeća proizvođača Narodnog odbora općine Karlovac i Privredne komore karlovačkog kotara, zatim članaka onodobnoga lokalnog tiska i relevantne historiografske literature, gospodarske su prilike karlovačkog kotara u 1963., odnosno u razdoblju ustavnih promjena u SFRJ. Bez obzira na iznesene probleme i nedostatke koji su bili prisutni, ne samo na području karlovačkog kotara, već i u ostalim dijelovima SFRJ, autor je smatrao relevantnim prikazati ovu tematiku ponajprije zbog činjenice da je na tome teritoriju, prema službenim podacima, sredinom 1960-ih radilo ukupno pedeset i jedno industrijsko poduzeće[23], što je ovo područje pozicioniralo među gospodarski najaktivnije u SFRJ.

Koristeći se kvantitativnim i interpretativno-deskriptivnim metodama, autor u članku rekonstruira planove gospodarskog razvoja grada i kotara Karlovac, tamošnju industrijsku proizvodnju i robni promet, kretanja u trgovinskoj djelatnosti, financijsko poslovanje poduzeća te prilike u poljoprivrednom sektoru kao jednom od najvažnijih gospodarskih grana, čija je cjelokupna aktivnost bila usmjerena na pravovremenu opskrbu stanovništva živežnim namirnicama. Na temelju analize prilika u spomenutim sektorima, zadaća je rada pojasniti koliko je bilo uspješno gospodarstvo u karlovačkom kotaru u godini koja je prethodila početku provedbe novoga perspektivnog plana razvoja za razdoblje od 1964. do 1970. godine.

20 Ibid.
21 Ibid.
22 Ibid.
23 Državni arhiv u Karlovcu (dalje: HR-DAKA), *Privredna komora kotara Karlovac* (dalje: *PKKK*), kutija 6, br. 01-65-1/1966., 1.

2026 casopis zapandne hr.indd 98 15/04/2026 12:31:07

Plan gospodarskog razvoja Karlovca u 1963. godini

Početkom prosinca 1962. u okviru Narodnog odbora općine (NOO) Karlovac formiran je Odbor za društveni plan koji je imao zadaću pripremiti osnovne teze gospodarskog razvoja u 1963. godini. Te su se teze temeljile na smjernicama sveukupnog plana razvoja FNRJ, koje su definirane na IV. Plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ). Prema analizama provedenim unutar priprema za izradu društvenog plana u radnim, društvenim i političkim organizacijama te općinskim upravnim tijelima, ukazivalo se na postojanje potrebe i mogućnosti da se društveni bruto proizvod na području karlovačke općine u 1963. poveća za 11% u odnosu na prethodnu godinu. To se povećanje zasnivalo na uspješno provedenim rekonstrukcijama u industrijskim poduzećima, jačanju gospodarske aktivnosti u 1962., povećanim mogućnostima izvoza, boljoj opskrbljenosti domaćim i uvoznim reprodukcijskim materijalom, elastičnijoj kreditnoj politici i pravilnijoj orijentaciji proizvođača prema potrebama potrošača. Nadalje je prijedlog društvenog plana pretpostavljao da će se usavršavanjem gospodarskog sustava poboljšati uvjeti privređivanja, ponajprije poticanjem neposrednih proizvođača na učinkovitije gospodarenje i štednju, što je trebalo osigurati povećanje produktivnosti rada. Prema planu, narodni dohodak i društveni proizvod trebali su ostvariti veće stope rasta od spomenutoga bruto proizvoda. Naime, u 1963. društveni proizvod trebao je biti veći za 20%, a narodni dohodak za 19% u odnosu na 1962. godinu.[24]

U sektoru industrije na području karlovačke općine u 1963. bio je predviđen porast proizvodnje od 12% u odnosu na ostvarenje u prethodnoj godini. U karlovačkoj je komuni industrijska proizvodnja sudjelovala sa 65% u ostvarenju cjelokupnoga bruto proizvoda. Prema tome, kretanja u industriji određivala su dinamiku gospodarskog razvoja općine.[25]

Spomenuti porast industrijske proizvodnje temeljio se na proširenim kapacitetima u 1962., intenzivnijem korištenju postojećih mogućnosti te većoj produktivnosti rada. Da bi se ostvario postavljeni plan, poduzeća su trebala koristiti sve mogućnosti suradnje i udruživanja, ne samo na prostoru općine, već i u širim okvirima republike i federacije. Unatoč predviđenom povećanju proizvodnje, broj zaposlenih u industrijskome sektoru trebao se, zahvaljujući mehanizaciji i automatizaciji rada, povećati za svega 2,60%.[26] Takav odnos između povećanja industrijske proizvodnje i bruto proizvoda, s jedne strane, te broja zaposlenih, s druge strane, trebao je omogućiti, mjereno društvenim bruto proizvodom, povećanje produktivnosti za oko 8,30%. Imajući u vidu rezultate izvozne aktivnosti u drugoj polovici 1962., u razdoblju obuhvaćenom naslovom ovog članka bio je predviđen izvoz industrijskih proizvoda u iznosu

24 HR-DAKA, *Narodni odbor općine Karlovac* (dalje: *NOOK*), knjiga 63., 31.
25 Ibid.
26 Ibid, 32.

2026 casopis zapandne hr.indd 99 15/04/2026 12:31:07

od 7.330.000,00 dinara. Taj je iznos predstavljao povećanje od 23%.[27] Ovakvo povećanje bilo je planirano i u kontekstu ulaganja znatnih dugoročnih investicijskih sredstava u izgradnju novih industrijskih poduzeća. Naime, do kraja 1963. u Karlovcu je bila planirana izgradnja nove ljevaonice, tvornice polukemijske celuloze i omotnog papira, potpuna rekonstrukcija proizvodnih pogona tvornice *Kordun*, proširenje *Karlovačke pivovare*, dogradnja pogona za proizvodnju alata i jedaćeg pribora te pokretanje nove mljekare. Uz povećanje izvoza i smanjenje uvoza, ove su investicije imale u cilju bolje iskorištavanje sirovina i materijala, smanjenje deficitarnosti pojedinih industrijskih proizvoda, zapošljavanje većeg broja radnika te povećanje bruto proizvoda i narodnog dohotka.[28]

U poljoprivrednoj je proizvodnji u 1963. bilo predviđeno povećanje od 18%, pri čemu se proizvodnja na društvenim gospodarstvima trebala povećati za 30%, a kod individualnih proizvođača za 15%. Da bi se postigli ti ciljevi, općinska su tijela vlasti morala riješiti niz slabosti u poljoprivrednome sektoru i omogućiti provođenje mjera za organizacijsko sređivanje poljoprivrednih društvenih gospodarstava. S tim u vezi, u društvenu se poljoprivredu na području karlovačke općine u 1963. planiralo investirati znatno veća financijska sredstva u odnosu na prethodne godine. Također, elektrifikacijom Poljoprivrednog dobra (PD) Orlovac u Rečici i Šišljaviću trebala se omogućiti učinkovitija mehanizacija pojedinih procesa poljoprivredne proizvodnje. Kreditima iz stambenog fonda planirana je izgradnja stanova za poljoprivredne stručnjake i sezonske radnike. Time bi se postiglo poboljšanje kvalifikacijske strukture radnika zaposlenih na društvenim gospodarstvima i smanjila fluktuacija radne snage. Usitnjenost poljoprivrednih zadruga onemogućavala je intenzivniju kooperaciju s individualnim poljoprivrednim proizvođačima, pa je zbog toga bilo planirano spajanje manjih zadruga i „oslobađanje" zadružnih organizacija od nepoljoprivredne proizvodnje. Ujedinjene poljoprivredne zadruge trebale su, uz najrazličitije oblike kooperacije s individualnim proizvođačima, osnivati vlastite ekonomije i stočne farme te se „u većoj mjeri angažirati na prihvaćanju i obradi zemljišta koje napuštaju individualni vlasnici".[29]

Građevinski sektor imao je važnu ulogu u stvaranju preduvjeta za uspješan rad drugih gospodarskih djelatnosti. U tome se sektoru u 1963. predviđalo povećanje bruto proizvoda za 25%. U cilju realizacije ovih planova te potpunog zapošljavanja postojećih kapaciteta i povećanja stupnja mehaniziranosti u građevinskim poduzećima bilo je potrebno, prema općinskim komunističkim vlastima, „sa više smjelosti primjenjivati suvremene metode građenja, orijentirati se na montažni način građenja i primjenu lakih građevinskih materijala i novih tehnoloških postupaka". Usto, partijska su tijela zahtijevala „što užu suradnju sa građevinskim zanatstvom i ispitivanje

27 Ibid.
28 Ibid, 35.
29 Ibid, 32.

2026 casopis zapandne hr.indd 100 15/04/2026 12:31:07

mogućnosti integracije ili drugih oblika udruživanja u toj privrednoj grani".[30]

Ukupni promet trgovine na malo u karlovačkoj općini bio je planiran u iznosu od 10.500.000,00 dinara, što je predstavljalo nominalno povećanje od oko 11% u odnosu na 1962. godinu. Ovo se povećanje planiralo na osnovi predviđenog porasta novčanih sredstava za osobnu potrošnju i materijalne rashode opće potrošnje, kao i na povećanju proizvodnje industrijskih proizvoda za široku potrošnju te uspješnijoj poljoprivrednoj proizvodnji. O izloženoj problematici u zapisniku sjednice Vijeća proizvođača Narodnog odbora općine Karlovac od 27. veljače 1963. stoji:

> „Porast prometa u trgovini na malo mogao bi se i osjetno povećati uz bolju opskrbljenost trgovinske mreže, veću propusnu moć prodajnog prostora, te vezivanje stanovništva sa širokog gravitacionog područja na potrošnju u gradu. Osobitu pažnju trebati će posvetiti opskrbi građana poljoprivrednim proizvodima naročito voćem i povrćem, a dugoročnijim ugovaranjem i korištenjem fondova rizika stabilizirati cijene na tržištu."[31]

U razdoblju ustavnih promjena u SFRJ, karlovačke lokalne vlasti veliku su pozornost posvećivale razvoju turizma i ugostiteljstva. Predviđeni porast realne osobne potrošnje, domaćeg i inozemnog turističkog prometa te proširenje ugostiteljskih kapaciteta trebalo je omogućiti povećanje opsega ugostiteljskih usluga za 13% U cilju ostvarenja ovih rezultata, do kraja 1963. bilo je potrebno dovršiti izgradnju hotela na Korani, urediti samoposlužni restoran društvene prehrane na Baniji te proširiti kapacitete ugostiteljskih objekata u vanjskim područjima općine. Radi podizanja kulturne usluge na višu razinu, početkom 1963. započela je opsežna inicijativa komunističkih vlasti, kojoj je cilj bio poboljšanje izobrazbe ugostiteljskih kadrova.[32]

Sa stajališta rekreacije radnika i pružanja dobre usluge domaćim i stranim posjetiocima, razvoj turizma imao je posebnu ulogu i mjesto u cjelokupnom gospodarskom razvoju karlovačke komune. Ako se uzme u obzir njegov povoljan geostrateški položaj, arhitektura, zelene površine i bogata kulturna tradicija, Karlovac je u SFRJ imao iznimno povoljne preduvjete za uspješan razvoj turizma. Zbog toga je, prema mišljenju političkih tijela Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), „potrebno samo više smišljenog organizacionog rada i koordinacije privrednih, društvenih i političkih faktora, pa da turizam u gradu pored rekreacione funkcije postane i značajna privredna grana u ekonomici komune".[33]

U uslužnom zanatstvu u Karlovcu postojao je vidljiv nesklad između rastućih potreba stanovništva i postojećih proizvodnih kapaciteta. Unatoč

30 Ibid, 33.
31 Ibid, 33-34.
32 Ibid, 34.
33 Ibid, 34.

2026 casopis zapandne hr.indd 101 15/04/2026 12:31:07

tomu, opseg uslužne zanatske djelatnosti trebao se u 1963. povećati za 3% u odnosu na prethodnu godinu. Uz neadekvatne proizvodne kapacitete, postojao je čitav niz drugih problema koji su onemogućavali uspješan razvoj zanatstva. To se ponajprije odnosilo na slabu opskrbljenost zanatskih radionica suvremenim strojevima i alatima. Usto, kvalificirana radna snaga izbjegavala je zapošljavanje u sektoru zanatstva, jer „nekako vide bolju perspektivu u industrijskoj proizvodnji". Iako je njihovo poslovanje, u prvom redu, bilo zamišljeno u okviru pružanja usluga stanovništvu, zanatske gospodarske organizacije nastojale su se preorijentirati na proizvodno zanatstvo i serijsku proizvodnju, jer im je to omogućavalo rentabilnije poslovanje. Što se tiče privatnog zanatstva, ono je bilo u opadanju, prvenstveno zbog starosne strukture privatnih zanatlija, odnosno zapošljavanja mlađih kadrova u društvenome sektoru.[34]

Ako se usporede vrijednosti narodnog dohotka u karlovačkoj komuni u razdoblju od 1961. do 1962., vidljivo je da je on imao znatan porast, kako u apsolutnom iznosu, tako i po glavi stanovnika. Naime, u 1961. narodni dohodak bio je u visini od 197.113,00 dinara, dok je u narednoj godini porastao na 220.091,00 dinara. Društvenim planom za 1963. narodni je dohodak bio planiran u iznosu od 253.373,00 dinara, što je predstavljalo povećanje od 16% u apsolutnom iznosu te 15,10% po glavi stanovnika u odnosu na 1962. godinu.[35]

Kretanje narodnog dohotka bilo je neposredno povezano sa strukturom stanovništva, zaposlenošću i produktivnošću rada u gospodarstvu. Karlovačka je komuna bila karakteristična po brzoj promjeni socijalno-ekonomske strukture stanovništva i emigracijama nedovoljno iskorištene radne snage iz poljoprivrede u industriju i druge nepoljoprivredne djelatnosti. S tim u vezi, poseban problem predstavljalo je doseljavanje seoskog stanovništva u grad, koji je prouzročio pritisak na stambeni fond. Provedene rekonstrukcije i težnja ekonomskih jedinica za boljim iskorištenjem raspoloživih kapaciteta, kao i racionalnija raspodjela radnih mjesta u djelatnostima izvan gospodarstva usporili su mogućnost zapošljavanje nove radne snage. Zbog toga je u 1963. bilo predviđeno povećanje zaposlenih u gospodarstvu za 3,60%, te rast od 1,70% u negospodarskim djelatnostima. Na taj je način planirano ukupno povećanje zaposlenih u karlovačkoj komuni od 3,40% u odnosu na 1962. godinu.[36]

Uvođenje suvremenih oblika u proces proizvodnje, s primjenom automatizacije, zahtijevao je manji broj radne snage, ali s većom stručnošću i specijalizacijom. Ako se analizira kvalificiranost radne snage u promatranome razdoblju, vidljivo je da se povećao udio visokokvalificiranih i kvalificiranih radnika, kao i službenika s visokom i srednjom stručnom spremom, dok je pao broj polukvalificiranih i nekvalificiranih radnika, to jest službenika s nižom

34 Ibid.
35 Ibid, 36.
36 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 102 15/04/2026 12:31:07

stručnom spremom i pomoćnih službenika. Uspoređujući odnos društvenog proizvoda i broja zaposlenih u 1962., produktivnost rada iskazana visinom društvenog proizvoda po jednom radniku trebala se povećati za 7,60% u 1963. godini.[37] Ovaj je planirani porast postavio pred gospodarske organizacije krupne zadatke u pogledu daljnje modernizacije opreme i tehnološkog procesa. Zato su tijela radničkog samoupravljanja trebala usmjeriti posebnu pozornost učinkovitijoj raspodjeli u radu. Dakle, unapređenje raspodjele osobnih dohodaka predstavljao je jedan od najvažnijih zadataka za svaki radni kolektiv, jer se on neposredno odražavao na povećanje materijalne zainteresiranosti neposrednih proizvođača, a time i na kretanje proizvodnosti rada.[38]

U skladu s predviđenim povećanjem proizvodnje i produktivnosti rada, planiralo se i povećanje realne osobne potrošnje i društvenog standarda. Procjenjivalo se da će na području karlovačke komune ukupni nominalni osobni dohoci porasti za 10,50%, dok je nominalno povećanje prosječnih osobnih dohodaka u društvenome sektoru trebalo dosegnuti rast od 7%.[39]

Ekonomski instrumentarij društvenog plana nije predviđao veće gospodarske neuravnoteženosti, pa se zbog toga, kao i u prethodnim godinama, zadržala kamata od 1% na poslovni fond komunalnih gospodarskih organizacija i institucija uslužnog zanatstva. Važna novost u društvenome planu gospodarskog razvoja karlovačke komune bio je da je doprinos iz dohotka, koji su plaćale komunalne gospodarske organizacije, postao prihod fonda za komunalnu izgradnju. S obzirom na potrebu osiguranja priljeva sredstava zajedničkih rezervi gospodarskih organizacija, društvenim se planom težilo ta sredstva formirati od doprinosa koji su iznosili 5% od ostvarenog čistog prihoda umanjenog za iznos isplaćenih osobnih dohodaka, odnosno za iznos koji se obvezno izdvajao u rezervne fondove gospodarskih organizacija.[40]

Sveukupno gledajući, plan gospodarskog razvoja karlovačke komune bio je usklađen s planovima republike i federacije. Ciljevi su, uglavnom, bili usmjereni na ubrzanje dinamike proizvodnje u svim gospodarskim sektorima, napose u industriji, te povećanje produktivnosti rada i usklađivanje porasta osobnih dohodaka u gospodarstvu s tempom povećanja produktivnosti rada. Riječju, razvoj gospodarstva i povećanje produktivnosti rada trebalo je pridonijeti rastu društvenog i osobnog standarda kao osnovnih preduvjeta daljnjeg razvitka materijalnih snaga društva u cjelini.[41]

Društveni plan razvoja karlovačke komune u 1963. bio je neposredno povezan s planiranim proračunom, čiji su ukupni prihodi i rashodi bili predviđeni u iznosu od 1.453.189.000,00 dinara. Način raspodjele proračunskih prihoda između političko-teritorijalnih jedinica bio je uvjetovan promjenom administrativno-teritorijalne podjele i stečenim iskustvom

37 Ibid.
38 Ibid.
39 Ibid, 37.
40 Ibid.
41 Ibid, 37.

2026 casopis zapandne hr.indd 103 15/04/2026 12:31:07

iz prethodnih razdoblja. Temeljna kritika dotadašnjeg sustava raspodjele odnosila se na nejednaki početni položaj pojedinih političko-teritorijalnih jedinica, to jest na slabiji status industrijski nerazvijenih komuna. Prema novoj raspodjeli, prelijevanje sredstava provodilo se, ne na nivou kotara, već na razini federacije, pa su na toj osnovi utvrđeni kriteriji u okviru kojih se osiguravala minimalna proračunska potrošnja. U 1963. udio federacije u zajedničkim prihodima povećao se za 2%, odnosno s 10% na 12%.[42] Isto tako, nova je podjela uvjetovala prenošenje niza funkcija s kotara na općine. Na taj su se način osigurala sredstva iz zajedničkih prihoda za financiranje rashoda državne uprave, pa je zato udio kotara smanjen s 29,20% na 9,40%. Udio republike povećan je s 25,80% na 35,60%, jer je Federacija prenijela na republiku obvezu plaćanja regresa na ugljen, financiranje lučkih kapetanija te geoloških radova i investicija u vodoprivredi. Upravo zbog prenošenja funkcija na općine, povećan je i njezin udio s 35% na 43%.[43]

Industrijska proizvodnja i trgovinski robni promet u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. godine

Karlovačka je industrija u prvoj polovici 1963. ostvarila porast proizvodnje od 4,30% u odnosu na isto razdoblje u 1962. godini. Ako se analiziraju statistički podaci u razdoblju od siječnja do travnja 1963., vidljivo je da stopa rasta industrijske proizvodnje u karlovačkome kotaru bila na razini od 9,40%, što je znatno manje od prosjeka SR Hrvatske, gdje je stopa rasta iznosila 14,20%.[44]

Najveća zaostajanja u pogledu realizacije postavljenih proizvodno-financijskih ciljeva ostvarena su u industriji nemetala, kemijskoj industriji, elektroindustriji, industriji građevinskog materijala te grafičkoj i drvnoj industriji. Iznadprosječni stupanj proizvodnje ostvaren je u tekstilnoj industriji, dok se industrija kože i obuće zadržala u planiranim okvirima.

U okviru metalne industrije najveće je probleme imalo poduzeće *Jugoturbina*. Glavni uzrok lošim poslovnim rezultatima ovog poduzeća bio je neupotrebljivost pomoćnih dijelova, ponajprije „odljevci uslijed visokog procenta škartiranja, tako da su u nemogućnosti udovoljavati postavljenim rokovima“.[45] U ovoj su grani velika zaostajanja u realizaciji planova imala i poduzeća *Marko Orešković* iz Ličkog Osika i *Jugorapid* iz Ogulina.[46]

Bez obzira na slabe poslovne rezultate, u ožujku 1963. u okviru poduzeća *Marko Orešković* u Ličkom Osiku pokrenuta je tvornica za proizvodnju čeličnih radijatora. Zahvaljujući poluautomatiziranoj proizvodnji, ova je

42 Ibid, 39.
43 Ibid.
44 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 2, br. 03-2-3/63., 22.
45 Ibid.
46 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 104 15/04/2026 12:31:07

tvornica zapošljavala samo 30 radnika, a imala je kapacitet proizvodnje 5 000 tona radijatora godišnje, čija je ukupna vrijednost dosezala 6.000.000.000,00 dinara. Cjelokupne investicije za nabavu strojeva u ovome industrijskom pogonu iznosile su 500.000.000,00 dinara te su, uglavnom, financirane novčanim sredstvima iz Francuske i Njemačke. Čelični radijatori, koji su se proizvodili u Ličkom Osiku, bili su namijenjeni potrebama građevinarstva i industriji električnih transformatora. U ovaj je pogon, prema tvrdnjama sekretara kotarskog komiteta SK Milana Rukavine Šaina, do 1965. bilo u planu investirati 1.400.000.000,00 dinara. Na temelju tih investicija, vrijednost proizvodnje trebala je na kraju 1965. dosezati iznos od 3.700.000.000,00 dinara.[47]

U lipnju 1963. potpisan je ugovor između predsjednika Općinske skupštine u Slunju i *Radioindustrije Zagreb* o pokretanju nove tvornice televizora, koja je s radom trebala započeti 1. rujna iste godine. Do tog trenutka, u komunističkoj Jugoslaviji postojala su samo dva poduzeća za proizvodnju televizora, odnosno *Radioindustrija Zagreb* i *RR-zavodi* u Nišu. Prema njihovom sporazumu, *RR-zavodi* u Nišu godišnje su trebali proizvoditi 200 000, a *Radioindustrija Zagreb* 100 000 televizora. Međutim, da bi udovoljila tim zahtjevima, *Radioindustrija Zagreb* trebala je provesti proširenje proizvodnih kapaciteta. Ti su se zadaci, ispostavilo se, pokazali preteškim za *Radioindustriju Zagreb*. Zato je pronađeno kompromisno rješenje o premještanju proizvodnih pogona iz Zagreba u Slunj. Zagrebačka je *Radioindustrija* imala u planu investirati 800.000.000,00 dinara u osnovna sredstva slunjske tvornice, dok se ostatak sredstava trebao nabaviti putem odobrenih kredita za nabavu tekstilne opreme te od novca dobivenog prodajom postojećih tekstilnih strojeva. Prema tome, ukupna vrijednost osnovnih sredstava nove tvornice trebala je iznositi 4.500.000.000,00 dinara. Također, bilo je u planu zapošljavanje oko 1 000 novih radnika. Partijska tijela vlasti predviđala su da će ova tvornica u 1964. proizvesti ukupno 60 000 televizijskih prijamnika, dok je za 1965. taj plan bio još optimističniji, te je procjenjivao proizvodnju od 100 000 televizora. Ako se uzmu u obzir predviđanja komunističkih vlasti da bi se prosječna cijena jednoga televizijskog prijamnika trebala kretati u iznosu od oko 150.000,00 dinara, tada bi ukupni bruto produkt slunjske tvornice televizora iznosio oko 15.000.000.000,00 dinara.[48]

Kao što je već spomenuto, slabe rezultate ostvarivala su poduzeća iz sektora građevinske i drvne industrije. Na njihove rezultate ponajprije su utjecale vremenske neprilike te velika fluktuacija radne snage uzrokovana niskim osobnim dohocima.[49]

Jedino poduzeće iz sektora prehrambene industrije koje ostvarilo solidne rezultate u prvoj polovici 1963. bio je Žitni fond. Ono je u spomenutome razdoblju realiziralo 44,70% proizvodno-financijskih planova u odnosu na

47 „U Ličkom Osiku puštena u pogon Tvornica radijatora“, *Karlovački tjednik*, Karlovac, 14.ožujka 1963., 1.
48 „Nova tvornica u jesen započinje rad. Televizori u Slunju“, *Karlovački tjednik*, Karlovac, 20.lipnja 1963., 2.
49 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 2, br. 03-2-3/63., 22.

2026 casopis zapandne hr.indd 105 15/04/2026 12:31:07

ukupno planirane vrijednosti.[50] U tablici 1 prikazano je kretanje industrijske proizvodnje u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. godine.

Industrijska grana	Index 1963./1962.	% provedbe plana
Elektroindustrija	146,00	20,40
Industrija kože i obuće	124,60	40,20
Industrija građevinskog materijala	118,00	227,20
Tekstilna industrija	112,80	43,40
Kemijska industrija	112,30	14,30
Drvna industrija	108,10	38,60
Grafička industrija	102,40	25,60
Prehrambena industrija	102,00	33,40
Industrija nemetala	94,40	24,90
Metalna industrija	90,00	33,80
Elektroenergija	76,70	48,20
Ukupno	107,94	50

Tablica 1. Kretanje industrijske proizvodnje u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. godine (u postocima)[51]

Ako se analiziraju statistički podaci iz prethodnoga tabelarnog prikaza, vidljivo je da su najveći porasti proizvodnje u prvoj polovici 1963. u odnosu na isto razdoblje u 1962. ostvareni u sektorima elektroindustrije, industrije kože i obuće, industriji građevinskog materijala te tekstilnoj, kemijskoj i drvnoj industriji. No, izuzev industrije građevinskog materijala, nijedan od spomenutih sektora nije bio blizu ostvarenja postavljenih polugodišnjih proizvodnih planova. S druge strane, najmanji rast proizvodnje zabilježen je granama elektroenergije, te metalne i industrije nemetala. Sveukupno gledajući, u prvoj polovici 1963. u odnosu na isto razdoblje u prethodnoj godini ostvaren je porast industrijske proizvodnje od 4,30%. Taj je rast, pak, bio dovoljan da uspješnost provedbe polugodišnjeg plana bude na zanemarivoj razini od 50%.

Trgovinski robni promet na malo u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. ostvaren je u iznosu od 11.312.569.000,00 dinara, što je za 1.330.684.000,00 dinara više u odnosu na isto razdoblje prethodne godine.[52]

50 Ibid, 22-23.
51 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 2, br. 03-2-3/63., 23.
52 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, br. 03-2-3/63., 1.

2026 casopis zapandne hr.indd 106 15/04/2026 12:31:07

U tablici 2 prikazana je struktura udjela u ukupnom maloprodajnom prometu u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. godine.

Vrsta organizacije	1962.	1963.
Trgovinske organizacije	67,60	68,70
Zadružne organizacije	17,40	15,70
Proizvodne i ostale organizacije	14,70	15,40
Privatni sektor	0,30	0,20

Tablica 2. Struktura udjela u ukupnom maloprodajnom prometu u karlovačkome kotaru u prvoj polovici 1963. godine (u postocima)[53]

Najveće povećanje udjela u ukupnom maloprodajnom prometu bilo je prisutno kod trgovinskih poduzeća. To je povećanje razumljivo, s obzirom na prijelaz velikog broja zadružnih prodavaonica u sastav trgovinskih poduzeća. Analogno tome, smanjio se udio zadružnog sektora u ukupnome prometu. Međutim, bez obzira na to smanjenje, promet u zadružnome sektoru ostvaren je sa 102,00%.[54] Također, porastao je i udio prodavaonica proizvodno-industrijskih i netrgovinskih organizacija u ukupnome maloprodajnom prometu, što je rezultat otvaranja nekoliko novih prodavaonica. Budući da su te prodavaonice bile smještene u gradovima, njihova funkcija opskrbe širokog kruga potrošača je daleko manje značajna u odnosu na njihov udio u ukupnome prometu. Uz povećanje kupovnih fondova i solidne opće prilike na tržištu, ovakav porast robnog prometa na malo omogućila je i uspješna integracija trgovinske mreže na području općine.[55]

Trgovinski promet na veliko u prvoj polovici 1963. ostvaren je u iznosu od 5.240.135.000,00 dinara, što je povećanje od 879.814.000,00 dinara u odnosu na isto razdoblje u 1962. godini.[56] Budući da se opskrba maloprodajnih trgovinskih organizacija putem veletrgovine nije povećala, rezultati veletrgovačkog prometa su od partijskih vlasti okarakterizirani pozitivnim. Najveći problem u svakodnevnome poslovanju veletrgovinskih organizacija predstavljao je preveliki opseg nerentabilnih zaliha. One su u prvoj polovici 1963., u odnosu na isto razdoblje prethodne godine, narasle za 277.216.000,00 dinara ili 7,80%.[57] U tablici 3 prikazano je kretanje zaliha u trgovinskim organizacijama na veliko u razdoblju od prvoga do drugog kvartala 1963. godine.

53 Ibid.
54 Ibid.
55 Ibid.
56 Ibid, 2.
57 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 107 15/04/2026 12:31:07

Vrsta organizacije	30. ožujka 1963.	30. lipnja 1963.	Index
Trgovinska poduzeća	2.444.632,00	2.438.326,00	99,70
Proizvođačke organizacije	839.953,00	851.945,00	101,40
Zadružne organizacije	467.357,00	522.867,00	111,90
Ukupno	3.751.942,00	3.813.138,00	104,33

Tablica 3. Kretanje zaliha u trgovinskim organizacijama na veliko u razdoblju od prvoga do drugog kvartala 1963. godine (u dinarima i postocima)[58]

Najveći porast zaliha od 31. ožujka do 30. lipnja 1963. u odnosu na razdoblje od 1. siječnja do 30. ožujka iste godine bio je prisutan kod zadružnih organizacija, dok je ta mikroekonomska varijabla u trgovinskim poduzećima i proizvođačkim organizacijama bila na približno sličnim razinama, odnosno blizu planiranih polugodišnjih iznosa.

U tablicama 4 i 5 prikazani su ostvareni promet te stanje ukupnih zaliha u trgovini na malo i veliko na području karlovačkog kotara prema općinama u prvoj polovici 1963. godine.

58 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 108 15/04/2026 12:31:07

Općina	Robni promet trgovine na malo			Robni promet trgovine na veliko		
-	**1962.**	**1963.**	**%**	**1962.**	**1963.**	**%**
Donji Lapac	145.615,00	206.845,00	142,00	-	-	-
Duga Resa	791.342,00	977.416,00	123,50	219.260,00	167.525,00	76,40
Gospić	1.269.953,00	1.423.950,00	112,10	464.780,00	394.724,00	84,90
Gračac	252.532,00	298.349,00	118,10	45.417,00	6.657,00	14,70
Karlovac	4.503.983,00	4.867.732,00	108,80	3.495.944,00	4.537.733,00	129,80
Ogulin	904.459,00	1.006.200,00	111,20	45.722,00	55.463,00	121,30
Otočac	738.647,00	882.240,00	119,40	68.771,00	68.000,00	98,90
Ozalj	147.327,00	180.880,00	122,80	20.427,00	10.033,00	49,10
Slunj	235.969,00	323.447,00	137,10	-	-	-
Titova Korenica	249.714,00	339.918,00	136,10	-	-	-
Vojnić	121.698,00	148.930,00	122,40	-	-	-
Vrbovsko	320.250,00	352.231,00	110,00	-	-	-
Vrginmost	300.396,00	304.431,00	101,30	-	-	-
Ukupno	9.981.885,00	11.312.569,00	113,30	4.360.321,00	5.240.135,00	82,16

Tablica 4. Ostvareni promet u trgovini na malo i veliko na području karlovačkog kotara prema općinama u prvoj polovici 1963. godine (u dinarima i postocima)[59]

Na temelju analize prethodno spomenutih statističkih podataka, zanimljivo je primijetiti da su sve općine u karlovačkom kotaru u prvoj polovici 1963. zabilježile porast ostvarenog prometa u trgovini na malo u odnosu na isto razdoblje u prethodnoj godini. To je jasno ukazivalo na veliku usitnjenost trgovinske mreže na tome području. U prilog ovoj interpretaciji, s druge strane, govori podatak da u kontekstu rezultata robnog prometa u trgovini na veliko za polovicu karlovačkih općina ne postoje podaci u spomenutim vremenskim intervalima. Od općina za koje je dostupna arhivska dokumentacija na temelju koje se mogu donijeti određeni zaključci, vidljivo je da su jedino karlovačka i ogulinska općina premašila planirane ciljeve.

59 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, br. 03-2-3/63., 5.

2026 casopis zapandne hr.indd 109 15/04/2026 12:31:08

Općina	Zalihe trgovine na malo			Zalihe trgovine na veliko		
-	1962.	1963.	%	1962.	1963.	%
Donji Lapac	65.991,00	76.588,00	116,10	-	-	-
Duga Resa	241.119,00	274.990,00	114,00	-	-	-
Gospić	575.011,00	585.289,00	101,80	58.892,00	48.466,00	82,20
Gračac	113.047,00	126.131,00	111,60	17.897,00	1.488,00	8,30
Karlovac	1.385.432,00	1.446.819,00	104,40	1.099.409,00	1.361.022,00	123,80
Ogulin	323.108,00	348.300,00	107,80	36.921,00	44.012,00	119,20
Otočac	337.852,00	329.367,00	97,50	-	-	-
Ozalj	34.202,00	55.263,00	161,60	-	-	-
Slunj	88.719,00	139.043,00	160,30	-	-	-
Titova Korenica	124.902,00	135.505,00	108,50	-	-	-
Vojnić	44.222,00	54.660,00	123,60	-	-	-
Vrbovsko	76.897,00	94.838,00	123,30	-	-	-
Vrginmost	127.420,00	146.345,00	114,80	-	-	-
Ukupno	3.537.922,00	3.813.138,00	107,80	1.213.119,00	1.454.988,00	119,90

Tablica 5. Pregled zaliha robe u trgovini na malo i veliko na području karlovačkog kotara prema općinama u prvoj polovici 1963. godine (u dinarima i postocima)[60]

Kretanja iz tablice 5 slična su onima iz četvrtoga tabelarnog prikaza. Naime, izuzev Otočca, sve ostale općine karlovačkog kotara su u prvoj polovici 1963. u odnosu na isto razdoblje u prethodnoj godini zabilježile porast zaliha robe u trgovini na malo. Njihovo ukupno povećanje iznosilo je 7,80% u promatranim vremenskim relacijama. Nedostupnost podataka u pogledu zaliha robe u trgovini na veliko veća je u odnosu na kategoriju ostvarenoga robnog prometa. Pa ipak, na temelju tih podataka moguće je utvrditi da su opet karlovačka i ogulinska općina bile najuspješnije u kontekstu realizacije uspješnosti dostatnih zaliha robe. Logičnim se tako čini i ukupno povećanje od 19,90%, s obzirom na to da se manjkavost podataka uglavnom odnosi na one općine koje su imale slabiju gospodarsku aktivnost u odnosu na pokazatelje koje su ostvarivale prethodne dvije spomenute općine.

60 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, br. 03-2-3/63., 7.

2026 casopis zapandne hr.indd 110 15/04/2026 12:31:08

Problemi, plan razvoja i kretanja u trgovini na području karlovačkog kotara u 1963. godini

Iako su u razdoblju analiziranom u ovome članku na području karlovačkog kotara u sektoru trgovine postignuti značajni rezultati u pogledu izgradnje i uređenja prodavaonica, proširenju skladišnog prostora, nabavi opreme te unapređenju organizacije rada, ova je djelatnost zaostajala za općim gospodarskim razvojem, tako da nije omogućavala učinkovitu dopremu proizvoda širokom krugu krajnjih potrošača.[61]

Razvojne neusklađenosti između proizvodnje i trgovine odrazile su se na stupanj izgrađenosti tržišta. Neadekvatni prodajni kapaciteti i nesuvremena organizacija poslovanja trgovinskih poduzeća otežavala su intenziviranje potrošnje i rezultirala pasivizacijom potencijalnih potrošača. Takvo stanje trgovine imalo je negativan utjecaj i na druge međusobno povezane gospodarske djelatnosti poput prometa, ugostiteljstva, turizma i zanatstva.[62]

Jedna od najslabijih strana trgovinske djelatnosti u to vrijeme bilo je nepostojanje strategije razvoja, koja bi, u konačnici, rezultirala neutralizacijom izloženih poslovnih nedostataka. Izgradnja i adaptacija trgovinskih kapaciteta provodili su se selektivno, ne uzimajući u obzir dinamiku industrijske i poljoprivredne proizvodnje, stanje uvoza i mogućnosti kupovnih fondova.[63]

Kao model izgradnje i adaptacije prodajnih kapaciteta služio je „naslijeđeni tip male prodavaonice, koji je svojevremeno mogao odgovarati sitnom trgovcu i njegovoj ulozi u realizaciji sitne industrijske, poljoprivredne i zanatske proizvodnje, kao i podmirenju potreba potrošača s kupovnim fondovima i potrebama koje se sa sadašnjima i sutrašnjima uopće ne mogu komparirati“.[64]

U novoizgrađenim zgradama i naseljima nisu se pokretali objekti za opskrbu pristiglog stanovništva, pa su zbog toga „urbanizam i moderna stambena izgradnja postali nosioci i propagatori razvoja konzervativnih oblika trgovine, umjesto da budu kreatori i realizatori osnove za suvremenu trgovinu“.[65]

U takvoj situaciji postojeća prodajna mreža nije mogla prihvatiti sve veću količinu proizvoda koju su proizvođači dostavljali na tržište, što je predstavljalo veliku prepreku uspješnoj proširenoj reprodukciji. Također je dolazilo do direktnog ulaska proizvođača na tržište putem vlastitih prodavaonica, čime su oni postajali „dio nerazvijene i zaostale neproduktivne trgovinske mreže, kako po svojim kapacitetima tako i po načinu poslovanja“.[66]

61 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, Materijali 4. sjednice Odbora Sekcije za robni promet Privredne komore kotara Karlovac od 31. listopada 1963., 1.

62 Ibid.

63 Ibid.

64 Ibid, 1-2.

65 Ibid, 2.

66 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 111 15/04/2026 12:31:08

Da bi se neutralizirali ti nedostaci, lokalne su partijske vlasti u karlovačkome kotaru u listopadu 1963. započele s izradom strategije razvoja suvremene trgovinske djelatnosti. Prema njihovom mišljenju, bilo je potrebno izraditi koncepciju koja će biti usklađena s perspektivnim razvojem učinkovitije integrirane proizvodnje, povećanjem osobne i opće potrošnje te rastom kupovnih fondova. To je, u praktičnom smislu, značilo da će masovnoj proizvodnji odgovarati samo krupna trgovačka poduzeća s odgovarajućim prodajnim i skladišnim kapacitetima. Riječju, bilo je potrebno sitnu trgovinu zamijeniti velikim prodavaonicama s racionalnim poslovanjem, koje su se pak trebale inkorporirati u sustav velikih trgovinskih poduzeća, s mogućnošću djelovanja na širim područjima. Svakako, ovakav način rada trebalo je uskladiti sa specifičnim mogućnostima pojedinog područja, ekonomskoj snazi i društveno-političkoj strukturi.[67]

Polazna točka koncepcije razvoja trgovine bila je da opskrba i trgovina trebaju biti briga tijela vlasti, napose komune. To se ponajprije očitovalo u zainteresiranosti političkih i partijskih tijela za izgradnju poslovnih objekata i njihovo uključivanje u poslovanje moderno organiziranih poduzeća. Naime, ekonomski položaj trgovine nije bio takav da bi ona mogla vlastitim snagama izgraditi novu bazu svog razvoja. Tadašnji uvjeti privređivanja nisu bili takvi da bi stimulirali trgovinu na što širu poslovnu ekspanziju koja je tražila adekvatna materijalna sredstva, a koja su bila znatno veća nego što ih je trgovina mogla izdvojiti bez ugrožavanja fonda osobnih dohodaka. Zbog toga je, uglavnom, postojala nezainteresiranost poduzeća za ulaganja u proširenje vlastitih kapaciteta. Usto, bilo je potrebno onemogućiti teritorijalizaciju velikih trgovinskih poduzeća na malo područje, što se ponajprije odnosilo na Karlovac i njegovu okolicu, kao i na područje Gospića i Ogulina.[68]

Područje robnog prometa, koje se obavljalo posredstvom trgovinske mreže, obuhvaćalo je proizvode namijenjene širokoj osobnoj potrošnji i proizvode koji su, kao reprodukcijski materijal, bili prilagođeni različitim oblicima produktivne potrošnje. Osnovne poteškoće pojavljivale su se u prometu prehrambenih proizvoda, tekstila i obuće.[69] U tablici 6 prikazana je struktura te udio organizacija i prodavaonica u oblasti trgovinskog prometa na području karlovačkog kotara u 1963. godini.

67 Ibid.
68 Ibid, 3.
69 Ibid, 4.

2026 casopis zapandne hr.indd 112 15/04/2026 12:31:08

-	**Organizacije**	**Prodavaonice**
Trgovinska poduzeća na veliko i malo sa sjedištem u kotaru	26	445
Trgovinska poduzeća sa sjedištem izvan kotara	10	14
Poljoprivredne i druge zadruge	64	187
Proizvođačke i druge organizacije	62	128
Privatnici (mesari i pekari)	25	24

Tablica 6. Struktura i udio u oblasti trgovinskog prometa na području karlovačkog kotara u 1963. godini[70]

Kao što je vidljivo iz prethodnoga tabelarnog prikaza, trgovinsku mrežu karlovačkog kotara činio je veliki broj organizacija, što je bio dokaz njezine usitnjenosti. Osnovu trgovinske mreže predstavljala su trgovinska poduzeća s velikim brojem prodavaonica u svome sastavu. Riječju, na jedno poduzeće prosječno je otpadalo 17,1 prodavaonica. Ukupno 8 poduzeća bilo je specijalizirano, dok su ostali bili mješovitog karaktera. Od ukupnog broja prodavaonica u kotaru, u sastavu trgovinskih poduzeća nalazilo se njih 57,80%.[71]

Trgovinska mreža proizvođačkih poduzeća i drugih organizacija sudjelovala je sa 16% u ukupnome broju prodavaonica. Ta je mreža uglavnom bila koncentrirana u gradovima, odnosno u jačim potrošačkim centrima. Samo u Gospiću, Karlovcu i Ogulinu nalazilo se 54% tih prodavaonica. Od toga je postotka na Karlovac otpadalo 37%, čime su te prodavaonice predstavljale četvrtinu svih prodavaonica u Karlovcu.[72]

Iako je u razdoblju od 1960. do 1962. bila obuhvaćena intenzivnim procesom sužavanja, zadružna je trgovinska mreža bila izuzetno značajan čimbenik na selu. U 1963. u Karlovcu je postojalo nekoliko zadružnih prodavaonica za reprodukcijski materijal i prodaju alkoholnih pića. Također, u sastavu poljoprivrednih i ostalih zadruga nalazilo se 23,40% od ukupnog broja prodavaonica u kotaru.[73] Zajednička karakteristika grupacija prikazanih u tablici 5. bila je slaba opremljenost njihovih prodavaonica, što je rezultiralo nesposobnošću prilagodbi masovnoj prodaji, preopterećenošću proizvodnih kapaciteta, kao i poteškoćama u pravovremenoj opskrbi stanovništva.

Lokacija trgovinske mreže nije bila dovoljno prilagođena potrebama prometa i opskrbe. Postojala je velika disproporcija između gradova i sela, ali i između pojedinih općina. Primjerice, u karlovačkoj je općini na jednu prodavaonicu dolazilo 300 stanovnika, dok je u ozaljskoj općini proizvode

70 Ibid.
71 Ibid, 4-5.
72 Ibid, 5.
73 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 113 15/04/2026 12:31:08

i usluge jedne prodavaonice koristilo prosječno 1 000 stanovnika. Nadalje, u gradu Karlovcu je 201 stanovnika dolazilo na jednu prodavaonicu, a na seoskome području te općine bilo je 1 318 korisnika jednoga prodajnog objekta. S obzirom na udaljenost pojedinih sela od prodavaonica, ti su odnosi na određenim područjima bili još nepovoljniji.[74]

U svim trgovinskim strukama dominirao je tip male i tradicionalno uređene prodavaonice, gdje se prodaja provodila ponajprije posredstvom prodavača, što je znatno usporavalo cjelokupan proces. Sustavi samoizbora i samoposluživanja, kao suvremeni oblici prodaje, nisu se širili brzinom koju su zahtijevala partijska tijela vlasti. Glavni uzrok tomu bio je nedostatak investicijskih sredstava neophodnih za izgradnju i adaptaciju prodajnog prostora te nabavu odgovarajuće opreme.[75] Financijsku situaciju u pojedinim poduzećima dodatno je pogoršavala obveza vraćanja kredita namijenjenih modernizaciji poslovanja u vrlo kratkome vremenskom razdoblju. Usto, radnički kolektivi nisu bili dovoljno angažirani u pogledu prilagodbe kadrova suvremenim načinima poslovanja. Na području karlovačkog kotara postojale su samo 4 samoposlužne prodavaonice, dok je jedna prodavaonica imala samoposlužno-tradicionalni karakter. Isto tako, na cjelokupnome području kotara nije postojala nijedna robna kuća, iako bi, prema mišljenju lokalnih komunističkih vlasti, „u Karlovcu, Dugoj Resi, Ogulinu, Otočcu, Gospiću i drugim većim potrošačkim centrima takvi objekti riješili mnoge probleme trgovine i snabdjevanja potrošača“.[76] Zbog spomenutih su problema politička tijela SKJ izdala preporuku iz koje je vidljivo u kojem smjeru se u budućnosti trebaju kretati trgovinski trendovi. U preporuci stoji:

> „Obzirom na financijske probleme, na postojeći prodajni prostor i na shvaćanje trgovinskih radnika najuputnije bi bilo da se specijaliziraju postojeće prodavaonice gdje god je to moguće, a u većim potrošačkim centrima da se sprovede stroga specijalizacija prodavaonica (i to uglavnom u gradovima) u sastavu trgovinskih poduzeća uz više manje specijalizirane prodavaonice proizvodnih organizacija.“[77]

Veletrgovinska poduzeća u karlovačkome kotaru, u klasičnom smislu riječi, nisu postojala jer su, u razdoblju od 1960. do 1962., grosistička poduzeća obuhvatila u svoj sastav većinu prodavaonica na malo. Zbog toga je u većini poduzeća prevladao promet na malo, dok se trgovinski promet na veliko, barem što se tiče njihova odnosa unutar pojedinih poslovnih organizacija, kao i interne realizacije, smanjivao. Jedina iznimka bilo je poduzeće *OTP Karlovac*, u kojemu je trgovinski promet na veliko premašivao trgovinski promet na malo. Preko 85% trgovinske djelatnosti obavljala su poduzeća iz Karlovca.

74 Ibid, 6.
75 Ibid, 7.
76 Ibid, 7.
77 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 114 15/04/2026 12:31:08

Ona su, većim dijelom, bila specijalizirana. Značajniji veletrgovinski promet donekle se obavljao na području Gospića, na kojemu je dominantan položaj imalo trgovačko poduzeće *Visočica*.[78]

Utjecaj veletrgovinskih poduzeća u Karlovcu bio je vrlo velik, kako u pogledu opskrbe maloprodajne trgovinske mreže, tako i zbog cjelokupnih ekonomskih efekata. Nedovoljni skladišni kapaciteti i pomanjkanje tehničke opreme bili su glavni razlozi da trgovinski promet na veliko nije bio veći. Zato se skoro 50% nabave maloprodajnih organizacija u veletrgovini provodilo u veletrgovinskim poduzećima izvan kotara. Ukupni skladišni kapacitet u cijelome kotaru bio je 10 000 m^2. Od toga je veliki dio otpadao na potrebe vlastite mreže prodavaonica veletrgovinskih poduzeća. Zatim, 2/3 skladišnog prostora nalazilo se u neodgovarajućim prostorijama. Da bi se moglo provoditi uspješno poslovanje, lokalne komunističke vlasti postavile su plan izgradnje dodatnih 40 000 m^2 skladišnog prostora, od čega 30 000 m^2 samo na području grada Karlovca.[79]

Uz istaknuto, organizacijski razvoj i funkcioniranje trgovine na malo i veliko određivali su i drugi važni čimbenici. Uvjeti privređivanja nisu osiguravali akumulaciju koja bi bila osnova za formiranje jakih trgovinskih organizacija. To se ponajprije odnosilo na nedostatak potrebnih osnovnih i obrtnih sredstava, opterećenje porezima, najamninama i drugim davanjima, određivanje maloprodajnih cijena te zadržavanje marži na stalnoj razini. Poduzeća s malim brojem prodavaonica, slabom materijalno-tehničkom infrastrukturom i niskom akumulacijom predstavljala su „plodan teren za zadržavanje zastarjele i nerazvijene unutrašnje organizacije".[80]

U takvim je uvjetima bilo otežano funkcioniranje sustava radnih jedinica i njihovih inicijativa u sklopu jedinstvene poslovne politike poduzeća, a smanjena je i mogućnost sagledavanja cjelokupne problematike trgovine u okviru područja na kojemu je poduzeće djelovalo. Visoko stručni kadrovi izbjegavali su rad u trgovinskim organizacijama, jer im one nisu omogućavale osobne dohotke kao druge gospodarske grane.[81] Za ilustraciju navodim da tijekom 1963. u karlovačkome kotaru u oblasti trgovine nije zaposlen nijedan radnik s višom ili visokom stručnom spremom. Također, postojao je i nedostatak inicijative trgovinskih organizacija za analizom potreba dodatne stručne izobrazbe svojih radnika i rukovodećih kadrova, što je rezultiralo oslanjanjem isključivo na kadrove proizašle iz školskih institucija.[82]

U okviru trgovinske djelatnosti u karlovačkome kotaru u 1963. dominirao je trend integracije poduzeća. Ovim je procesom bilo obuhvaćeno 27 trgovinskih poduzeća i nekoliko poljoprivrednih zadruga, pa je nakon integracije tih poslovnih organizacija ukupan broj smanjen na 9 poduzeća.

78 Ibid, 8.
79 Ibid, 7-8.
80 Ibid, 8.
81 Ibid.
82 Ibid, 8-9.

2026 casopis zapandne hr.indd 115 15/04/2026 12:31:08

Karakteristično je da se integracija poduzeća provela u samo 5 općina te da, osim jednog slučaja, nigdje nisu prijeđene granice komuna. Prema tome, spajanja poduzeća imala su isključivo općinski karakter. U praktičnom smislu integracija nije dala očekivane rezultate u pogledu specijalizacije prodavaonica. U Karlovcu je pristup specijalizaciji bio „prilično primitivan i nedovršen", tako da su tijekom 1963. na spomenutome području specijalizirane samo dvije prodavaonice.[83] Iako je modernizacija trgovinskog sektora u 1963. bila nešto intenzivnija u odnosu na prethodna razdoblja, u njemu su i dalje postojali problemi, koji su u zapisniku Odbora Sekcije za robni promet Privredne komore kotara Karlovac od 30. siječnja 1963. opisani na sljedeći način:

> „Proces modernizacije trgovine – ukoliko o njemu uopće možemo govoriti – zahvatio je uglavnom samo prodaju, bolje rečeno – prodavaonice. Međutim, neophodno bi bilo da se taj proces proširio i na sve ostale funkcije trgovinskih poduzeća i na njihovu unutrašnju organizaciju u cjelini, budući da i u tim funkcijama postoji još mnogo neracionalnog i zastarjelog. Upravo zastarjelost na tim funkcijama usporava, moglo bi se reći onemogućuje u punom smislu tog izraza."[84]

Za uspjeh svih napora u modernizaciji trgovine bilo je vrlo važno da ona obuhvati trgovinske kadrove. Prilikom integracije poduzeća nastao je problem izvjesnog viška radne snage. O toj problematici u prethodno spomenutome zapisniku Sekcije za robni promet kaže se:

> „Za poduzeća je ekonomski neopravdano zapošljavanje većeg broja radne snage nego je potrebno. Za sada je prevladao socijalni momenat. A pitanje je, da li taj socijalni moment uopće postoji. U trgovini se nalazi, naime, određeni broj ljudi netrgovinskih kvalifikacija, koji bi mogli da se uposle u svojim strukama. Nije n.pr. opravdano da kvalificirani šofer bude poslovođa prodavaonice, ili kovinotokar službenik na personalnim poslovima. U prodavaonicama obuće, a naročito konfekcije, zaposlen je izvjestan broj obućara i krojača kojima trgovina, svakako, nije struka. Zatim, u poduzećima je zaposlen i izvjestan broj već penzioniranih osoba, a na mnogim službeničkim poslovima se nalaze ljudi bez ikakve odgovarajuće školske ili stručne spreme. Sve su to subjektivni problemi kojima su integrirana i druga poduzeća opterećena, ali koje sama ne mogu da riješe, bar ne u cijelosti."[85]

Pa ipak, najveći problem trgovinskih organizacija u 1963. bio je već spomenuti nedostatak skladišnoga i prodajnog prostora. Nadalje, trgovine

83 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, Materijali 5. sjednice Odbora Sekcije za robni promet Privredne komore kotara Karlovac od 30. siječnja 1964., 1-2.

84 Ibid, 2.

85 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 116 15/04/2026 12:31:08

su, uglavnom, bile nedovoljno opremljene, što je bila posljedica nedovoljnog ulaganja u ovu gospodarsku granu. Pitanje većega i bržeg ulaganja u razvoj trgovine i proširenje njezinih kapaciteta bilo je akutno, ne samo s gledišta njezina kvalitativnog unapređenja, već i podmirenja potreba potrošača.[86]

Akumulacija trgovinskih poduzeća nije mogla predstavljati osnovu za proširenu reprodukciju. Takvu situaciju dodatno je pogoršavao stalan porast financijskih obveza prema društvenoj zajednici. Za daljnju izgradnju trgovinskih kapaciteta bilo je potrebno dodatno angažiranje svih izvora novca poput društvenih i investicijskih fondova te vlastitih i bankarskih novčanih sredstava.[87] Financije trgovinskih organizacija bile su neznatne, tako da, osim adaptacija, nisu dozvoljavale veće infrastrukturne zahvate. Veću akumulaciju nije omogućavao ni sustav privređivanja i marži. Zato trgovinska djelatnost nije mogla pratiti narasle kupovne i robne fondove. To se negativno očitovalo i na asortiman robe, koji je, prema mišljenju lokalnih vlasti, „u toku prošle godine postao uži i siromašniji".[88] Posljedice nemogućnosti formiranja marže u skladu s tržišnim uvjetima i troškovima nisu pogađale samo ekonomiku poduzeća, nego su i destimulirale racionalizaciju nabave robe. Taj se položaj donekle izmijenio ukidanjem *Naredbe o određivanju marži u trgovini na veliko i malo* u 1963. godini. S obzirom da je kontrolom cijena bio obuhvaćen veliki dio roba, ekonomsko rješavanje nabave i razni oblici poslovne suradnje dobili su prvorazredni značaj.[89]

Iako je teritorij karlovačkog kotara bio jako tranzitno turističko područje na kojem se zadržavao veliki broj turista, devizna prodaja robe nije se uspjela realizirati. Ako se uzme u obzir liberalizacija formalnosti prema stranim vlasnicima deviza, prema mišljenju partijskih tijela SKJ, „taj vid prodaje postaje sve više zanimljiv i moralo bi mu se prići, naročito, jer se predviđa i učešće trgovinskih organizacija u ostvarenim devizama".[90]

Veliki problem karlovačke trgovine bila je nedostatna opskrbljenost stanovništva mesom, povrćem i voćem. Doprema povrća i voća krajnjim potrošačima nije bila na zadovoljavajućoj razini ni u gradu Karlovcu, gdje je postojalo specijalizirano poduzeće za takvu vrstu prometa. Jedan od temeljnih razloga takvom negativnom poslovnom stanju bio je nedostatnost financijskih sredstava Fonda rizika, iz kojega se financirao razvoj trgovinske djelatnosti u karlovačkome kotaru. U okviru tog fonda za 1963. bilo je predviđeno ukupno 30.000.000,00 dinara, ali se, uslijed sniženja kamatnih stopa, on smanjio na iznos od 6.000.000,00 do 7.000.000,00 dinara. Takvom politikom nisu se mogla osigurati sredstva za dugoročno planiranje planske opskrbe poljoprivrednim proizvodima.[91]

86 Ibid, 3.
87 Ibid, 4.
88 Ibid, 3-4.
89 Ibid, 4.
90 Ibid.
91 Ibid, 5.

2026 casopis zapandne hr.indd 117 15/04/2026 12:31:08

Cjelokupni trgovinski promet na malo i veliko u 1963. na području karlovačkog kotara ostvaren je u iznosu od 36.583.535.000,00 dinara, što je povećanje u odnosu na prethodnu godinu za 4.788.564.000,00 dinara ili 15%. U tablici 7 prikazana je struktura trgovinskih organizacija u trgovini na malo i njihovi udjeli u robnom prometu u 1963. na području karlovačkog kotara.

Vrsta organizacije	Iznos	% povećanja 1963./1962.
Trgovinska poduzeća	17.782.001,00	+ 18,80
Proizvođačke i ostale organizacije	4.166.561,00	+ 17,30
Zadružne organizacije	3.808.782,00	+ 4,10
Privatnici	41.332,00	- 30,00
Ukupno	25.798.676,00	16,00

Tablica 7. Struktura trgovinskih organizacija u trgovini na malo i njihovi udjeli u robnom prometu u 1963. na području karlovačkog kotara (u dinarima i postocima)[92]

Kao što je vidljivo iz tablice 7, preko 2/3 prometa ostvarila su trgovinska poduzeća. U okviru poslovanja tih organizacija ostvareno je i najveće povećanje prometa, koje je iznosilo 18,80%. Znatno povećanje prometa bilo je prisutno i kod proizvođačkih te ostalih organizacija. U oba slučaja to je bio rezultat povećanja broja prodavaonica, unapređenja poslovne učinkovitosti i rasta cijena. Kod zadružnih je organizacija promet porastao za 4,10%, iako je znatan broj njihovih prodavaonica integriran u sastav velikih trgovinskih poduzeća. Promet privatnog sektora pao je za 30% u odnosu na 1962., što je, uglavnom, posljedica inkorporacije njihovih radnji, napose mesnica, u općedruštveni sektor.[93]

Za razliku od prethodnih godina, kretanje robnog prometa na veliko u 1963. imalo je pozitivnu tendenciju. U toj je godini, u odnosu na 1962., na području karlovačkog kotara zabilježen porast veletrgovinskog prometa za 12,80%. Taj je pokazatelj iznimno značajan ako se uzme u obzir da su ti poslovni rezultati ostvareni u razdoblju kada su spajanja malih poduzeća s grosističkima bila najintenzivnija. Međutim, bez obzira na pozitivne rezultate prometa u kontekstu apsolutnih i relativnih pokazatelja, opskrbljenost tržišta bila je nezadovoljavajuća.[94] U tablici 8 prikazana je realizacija robnog prometa u trgovini na veliko i malo u 1963. prema općinama karlovačkog kotara.

92 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, Materijali 5. sjednice Odbora Sekcije za robni promet Privredne komore kotara Karlovac od 30. siječnja 1964., Obrazloženje dnevnog reda.

93 Ibid.

94 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 118 15/04/2026 12:31:08

Općina	Trgovina na malo			Trgovina na veliko		
-	1962.	1963.	%	1962.	1963.	%
Donji Lapac	368.270,00	423.755,00	115,00	-	-	-
Duga Resa	1.663.105,00	2.230.408,00	134,10	697.477,00	306.581,00	44,00
Gospić	2.887.850,00	3.235.865,00	112,10	992.807,00	901.187,00	90,80
Gračac	569.268,00	672.301,00	118,10	-	-	-
Karlovac	9.845.557,00	11.255.639,00	114,30	7.609.973,00	9.332.000,00	122,60
Ogulin	2.088.732,00	2.328.513,00	111,50	80.028,00	81.611,00	102,00
Otočac	1.632.258,00	1.915.132,00	117,30	151.192,00	143.329,00	94,80
Ozalj	327.355,00	387.230,00	118,30	26.427,00	20.151,00	76,30
Slunj	591.428,00	703.847,00	119,00	-	-	-
Titova Korenica	636.242,00	778.699,00	122,40	-	-	-
Vojnić	256.269,00	335.251,00	130,80	-	-	-
Vrbovsko	721.584,00	764.391,00	105,90	-	-	-
Vrginmost	649.150,00	767.645,00	118,30	-	-	-
Ukupno	22.237.068,00	25.798.676,00	116,00	9.557.903,00	10.784.859,00	112,80

Tablica 8. Realizacija robnog prometa u trgovini na veliko i malo u 1963. prema općinama karlovačkog kotara (u dinarima i postocima)[95]

Pregled realizacije robnog prometa na malo prema općinama pokazuje da je najveće povećanje od 34,10% ostvareno na području Duga Rese, zatim 30,80% u općini Vojnić te 22,40% na prostoru Titove Korenice. Najmanje povećanje od 5,90% zabilježeno je u općini Vrbovsko. Tako su, kumulativno gledajući, sve općine realizirale povećanje robnoga prometa na malo u 1963. u odnosu na 1962. godinu. Situacija s trgovinom na veliko bila je, ipak, ponešto drukčija. Osim nedostupnosti podataka za određene općine, koja uvelike korespondira sa slučajem zaliha koji je prethodno prikazan u tekstu, valja napomenuti da su karlovačka i ogulinska općina bile najdominantnije u spomenutoj ekonomskoj kategoriji.

95 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 119 15/04/2026 12:31:08

Financijsko poslovanje poduzeća karlovačkog kotara u 1963. godini

Analizom ukupnog prihoda, dohotka i čistog prihoda u 1963. bilo je obuhvaćeno 25 trgovinskih poduzeća na području kotara te *Opća obrtna zadruga Karlovac* i samostalni trgovinski pogon poljoprivredne zadruge u Draganićima, *Opskrba*. Ove su organizacije ostvarivale 75 % ukupnog trgovinskog prometa u karlovačkome kotaru.[96]

U 1963. naplaćena realizacija i ukupni prihod nisu se puno razlikovali. Porast naplaćene realizacije za 18,70% i ukupnog prihoda za 19% u odnosu na 1962. predstavljali su relativno visoku stopu rasta budući da se kapaciteti trgovine nisu povećavali. No, važno je napomenuti da je u ovome razdoblju došlo do porasta cijena od 4% i povećanja broja zaposlenih od 11,20%. Prema tome, produktivnost rada bila je u porastu za oko 3,50%.[97]

Veliko povećanje ukupnog prihoda ostvareno je u poduzeću *Kordun* iz Slunja. Ono je iznosilo 195,70%. To je povećanje bilo rezultat preuzimanja svih prodavaonica poljoprivrednih zadruga u toj općini. U istome je poduzeću došlo do porasta zaposlenosti radne snage od 262,50%, što je pak odražavalo negativnu tendenciju u pogledu rasta produktivnosti rada. Ovdje treba uzeti u obzir da je kvantitativno povećanje opsega poslovanja nužno moralo izazvati još veće kvalitativno i kvantitativno povećanje ljudskog čimbenika unutar organizacije, čime nisu raspolagale ni poljoprivredne zadruge ni samo poduzeće *Kordun*.[98]

Znatno povećanje ukupnog prihoda ostvareno je i u *Trgovačkome poduzeću Poljomehanizacija* iz Karlovca, koje je iznosilo 85,80%, ali je tu rast broja zaposlenih iznosio samo 37,50% od ukupnog povećanja prihoda. Od ostalih poslovnih organizacija karlovačkog kotara, koje su tijekom 1963. imala povećanje ukupnih prihoda, spomenut ću poduzeće *Slaviju* iz Karlovca, koje je imalo rast od 61,10%, poduzeće *Tehnomerkur* iz Karlovca, s rastom od 42,90% te *Trgovačko poduzeće Vrginmost*, u kojemu je povećanje ukupnog prihoda iznosilo 40,70%.[99]

Međutim, trgovačko poduzeće iz Donjeg Lapca, *Una*, ostvarilo je u 1963. manji ukupni prihod nego u prethodnoj godini za 0,50%. Budući da se broj zaposlenika nije povećavao, a uzevši u obzir povećanje cijena, u ovome je poduzeću došlo do velikog pada produktivnosti rada.[100]

Tijekom 1963. poboljšao se odnos između naplaćene i fakturirane realizacije. Tako je u toj godini naplaćena realizacija iznosila 95,60%, dok je u 1962. ona iznosila 93,60%.[101] Prosječna razlika u cijeni u 1963. iznosila je

96 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 13, Materijali 7. sjednice Odbora Sekcije za robni promet Privredne komore kotara Karlovac od 21. svibnja 1964., 1.

97 Ibid.

98 Ibid.

99 Ibid.

100 Ibid.

101 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 120 15/04/2026 12:31:08

14,20%, a u 1962. bila je na razini od 13,30%.[102] Općenito gledajući, razlika u cijeni u karlovačkome kotaru bila je prilično niža od republičkog prosjeka. Posebno je niska razlika u cijeni bila u poduzećima s područja Like, pa su zbog toga tamo bili vrlo niski osobni dohoci radnika i slaba akumulacija poduzeća. Porast razlike u cijeni bio je uvjetovan povišenjem materijalnih troškova, usluga, poreza na promet, pojedinih doprinosa, kao i osobnih dohodaka.[103]

Utrošena sredstva poduzeća u karlovačkome kotaru u 1963. porasla su za 17,60% u odnosu na prethodnu godinu. Taj je porast bio manji od porasta ukupnih prihoda, koji je iznosio 19%, što je predstavljalo pozitivnu tendenciju u poslovanju. Na temelju toga došlo je do znatnog porasta neto produkta od 30,40%.[104]

Najveće povećanje utrošenih sredstava imali su poduzeće *Kordun* iz Slunja, koje je iznosilo 188,70% te poduzeće *Poljomehanizacija*, koje je, zbog povećanja realizacije, imalo utrošak od 85,80%. Smanjenje utrošenih sredstava imalo je poduzeće *Tekstil* iz Karlovca. Ono je iznosilo 9,70%, a bilo je posljedica smanjene realizacije, budući da se interna realizacija, nakon spajanja 5 bivših organizacija u ovo poduzeće, nije iskazivala.[105]

Kao što je već spomenuto, neto produkt porastao je za 30,40%. I kod ovog pokazatelja najveći rast zabilježili su poduzeće *Kordun*, odnosno 239,30%, te *Poljomehanizacija*, s rastom od 86,40%. U *Tehnomerkuru* neto produkt rastao je po stopi od 69,50%, dok je u *Slaviji* ono iznosilo 60,60%. Najmanje povećanje ostvareno je u poduzeću *Agropromet*, a iznosilo je 5,10%.[106] U tablici 9 prikazana je raspodjela neto produkta u karlovačkome kotaru između gospodarskih organizacija i društvene zajednice u 1963. u odnosu na 1962. godinu.

-	**1962.**	**%**	**1963.**	**%**	**Indeks**
Neto produkt	2.444.459,00	100,00	3.187.537,00	100,00	130,40
Gospodarske organizacije	1.341.321,00	55,00	1.783.279,00	56,00	132,90
Društvena zajednica	1.103.138,00	45,00	1.404.258,00	44,00	127,30

Tablica 9. Raspodjela neto produkta u karlovačkome kotaru između gospodarskih organizacija i društvene zajednice u 1963. u odnosu na 1962. godinu (u dinarima i postocima)[107]

102 Ibid, 2.
103 Ibid.
104 Ibid.
105 Ibid.
106 Ibid, 3.
107 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 121 15/04/2026 12:31:08

Iako neznatno u odnosu na prethodne godine, u 1963. nastavljena je tendencija kretanja raspodjele neto produkta u korist gospodarskih organizacija. Na njegovo kretanje veliki je utjecaj imao i porast nekih elemenata u strukturi troškova poslovanja. Radi se, primjerice, o osnovnom trošku za alimentiranje jednostavne reprodukcije, odnosno amortizaciji, koja je porasla za 49,80%. Također su porasli troškovi investicijskog održavanja za 30%, a troškovi reklamiranja i prezentacije za 91,10%.[108] Povećanje troškova amortizacije i investicijskog održavanja bilo je uvjetovano revalorizacijom vrijednosti osnovnih sredstava i poboljšanjem opremljenosti trgovine. Troškovi reklame i reprezentacije kod nekih su poduzeća bili u ogromnom porastu, a posljedica su, u prvome redu, provedene koncentracije trgovinske mreže i drukčije obrade tržišta.[109]

Dohodak je, kao rezultat apsolutnoga i relativno bržeg rasta ukupnog prihoda od porasta ukupnih troškova, u 1963. porastao za 33,70%, što je odražavalo pozitivnu tendenciju u kontekstu veće ekonomičnosti i rentabilnosti u trgovini.[110] U tablici 10 prikazana su poduzeća karlovačkog kotara u kojima su ostvarene najveće stope rasta dohotka u 1963. godini.

Naziv poduzeća	**% rasta dohotka**
Kordun Slunj	264,50
Tehnomerkur Karlovac	126,30
Poljomehanizacija Karlovac	111,40
Trgovačko poduzeće Ozalj	71,30
Opća obrtna zadruga Karlovac	65,60
Trgovačko poduzeće Titova Korenica	65,60
Slavija Karlovac	56,20

Tablica 10. Poduzeća karlovačkog kotara u kojima su ostvarene najveće stope rasta dohotka u 1963. godini (u postocima)[111]

Prema prethodnom prikazu, najveće povećanje dohotka u 1963. u odnosu na prethodnu godinu bilo je prisutno u poduzećima *Kordun*, *Tehnomerkur* i *Poljomehanizacija*. S druge strane, najmanje povećanje ove kategorije bilo je vidljivo u poslovanju trgovačkih poduzeća *Ozalj* i *Titova Korenica*, *Opće obrtne zadruge Karlovac*, te *Slavije*. Od poduzeća koja nisu prikazana u tablici 10, a koja su ostvarila zanemarivo povećanje dohotka, navest ću poduzeća *Bratstvo*

108 Ibid.
109 Ibid.
110 Ibid.
111 Ibid, 4.

2026 casopis zapandne hr.indd 122 15/04/2026 12:31:08

i *Visočica* iz Gospića, zatim *Trgovačko poduzeće Jezera* s Plitvica, karlovački *Agropromet* te poduzeće *Naprijed* iz Gračaca.[112]

Uz povećanje dohotka, ostvaren je i rast čistog prihoda, koje je, u 1963. u odnosu na 1962., iznosilo 33,10%. Prema analizi partijskih tijela u karlovačkome kotaru, udio bruto osobnih dohodaka u čistom prihodu povećao se za 2,90%, dok je udio doprinosa smanjen za 4,70%, a fondova poduzeća za čak 9,90%.[113] Neto osobni dohoci nisu rasli istom progresijom kao ostvareni bruto osobni dohoci, jer je njihovo povećanje iznosilo 25,30%. No, kako je broj zaposlenih porastao za 11,20%, tako je neto osobni dohodak po jednom zaposlenom mjesečno porastao za 12,70%, što je manje od povećanja neto produkta po jednom zaposlenom od 17,30%, ali je više od povećanja realizacije po jednom zaposlenom mjesečno, koje je iznosilo 4,50%.[114]

Otkup poljoprivrednih proizvoda u karlovačkome kotaru u 1963. godini

Prema statističkim podacima republičkog Zavoda za statistiku, ukupna vrijednost otkupa poljoprivrednih proizvoda u karlovačkome kotaru u 1963. iznosila je 5.043.229.000,00 dinara, što je za 0,30% manje nego u prethodnoj godini. Ako se uzme u obzir znatno povećanje cijena poljoprivrednih proizvoda, tada se može zaključiti da su postignuti rezultati još slabiji. Na smanjenje ukupnog otkupa posebno je utjecao pad otkupa stoke. Zanimljivo je napomenuti da je otkup goveda u fizičkom opsegu u 1963. podbacio za 6,70%, dok je prema financijskim pokazateljima premašen za čak 13,40%, što pokazuje koliko je velik bio porast cijena, bez obzira na eventualnu promjenu strukture otkupa goveda. Veće ili manje smanjenje otkupa zabilježeno je kod svih grupa proizvoda, osim kod jaja, povrća i industrijskog bilja. U prometu potonjeg povećan je, kako fizički, tako i financijski, opseg otkupa. Što se tiče mliječnih proizvoda, koji su predstavljali malu stavku u ukupnim vrijednostima, njihov je otkup u 1963. pao za 74,20% u financijskim, te 78,70% u fizičkim pokazateljima u odnosu na 1962. godinu.[115] U tablici 11 prikazana je struktura otkupa prema vrsti otkupljivača u karlovačkome kotaru u 1963. u odnosu na 1962. godinu.

112 Ibid, 4.
113 Ibid.
114 Ibid.
115 Ibid, 17.

2026 casopis zapandne hr.indd 123 15/04/2026 12:31:08

Vrsta otkupljivača	1962.	%	1963.	%	Indeks
Individualni proizvođači (zadruge i poduzeća)	4.399.073.000,00	87,00	4.353.921.000,00	86,30	98,90
Socijalistički sektor	655.439.000,00	13,00	689.308.000,00	13,70	105,20
Ukupan otkup	5.054.512.000,0000	100,00	5.043.229.000,00	100,00	99,70

Tablica 11. Struktura otkupa prema vrsti otkupljivača u karlovačkome kotaru u 1963. u odnosu na 1962. godinu (u dinarima i postocima)[116]

Na temelju analize podataka iz tablice 11, vidljivo je da je u 1963. porastao otkup socijalističkog sektora u odnosu na prethodnu godinu, bez obzira što je njegov udio u ukupnom otkupu zanemariv. Međutim, do značajnijih je promjena došlo u stavci individualnih proizvođača, gdje se uloga zadruga smanjila za 5,20%, dok se u istome postotku povećao udio poduzeća, koja su se u 1963. više angažirala kod individualnih poljoprivrednih proizvođača. Ovi su podaci ukazivali na inertnost poljoprivrednih zadruga u otkupu, kao i na pomanjkanje organizacije otkupa na selu.[117]

Rezultati gospodarske aktivnosti u karlovačkome kotaru na kraju 1963. godine

Planirani bruto proizvod gospodarstva karlovačkog kotara u 1963. ispunjen je s 99,80%. Pozitivna tendencija gospodarskih kretanja izražena je u činjenici da su utrošena sredstva rasla sporije od realizacije prometa, što je pak imalo za posljedicu brži porast neto produkta. Dohodak je, također, rastao brže od neto produkta. To je bio rezultat smanjenja udjela određenih elemenata u strukturi davanja društvenoj zajednici, ponajprije poreza na promet i doprinosa na izvanredni prihod. Radi drukčijeg obračuna u 1963., doprinos iz dohotka je znatno porastao, uslijed čega je i čisti prihod imao nešto blaži tempo rasta od dohotka. U raspodjeli čistog prihoda postojala je tendencija rasta osobnih dohodaka na račun fondova za proširenu reprodukciju, kako po tempu rasta, tako i po izmijenjenoj strukturi udjela osobnih dohodaka u čistom prihodu.[118]

Osobni dohoci u gospodarstvu karlovačkog kotara bili su znatno ispod republičke i savezne razine. Naime, u karlovačkom je kotaru prosječni neto osobni dohodak po jednom zaposleniku u 1963. iznosio 24.712,00 dinara,

116 Ibid.

117 Ibid.

118 HR-DAKA, *PKKK*, kutija 3, Zapisnik sastanka Upravnog odbora Privredne komore kotara Karlovac od 27. travnja 1964., 10.

2026 casopis zapandne hr.indd 124 15/04/2026 12:31:08

dok je na republičkoj razini taj pokazatelj bio u visini od 29.470,00 dinara. Na saveznoj je razini spomenuti pokazatelj iznosio 27.000,00 dinara.[119]

Analiza raspodjele narodnog dohotka u karlovačkome kotaru u 1963. između društvene zajednice i radnih organizacija pokazuje blagi porast u korist potonjih. Za društvenu se zajednicu iz narodnog dohotka izdvajalo 57,30%, dok se u 1962. utrošilo 57,60%. Nasuprot tomu, udio radnih organizacija u narodnom dohotku u 1963. bio je na 42,70%, što je bilo povećanje od 0,30% u odnosu na prethodnu godinu. Kod dinamike kretanja pojedinih elemenata u strukturi narodnog dohotka, koji je dobivala društvena zajednica, najviše je uočen porast doprinosa iz dohotka s indeksom od 145,80%, dok je indeks kamata na poslovni fond iznosio 138,40%. Smanjeni udio u strukturi narodnog dohotka u 1963. u odnosu na 1962. imali su kamate na kredite za trajne i povremene potrebe, doprinosi komorama, porez na promet, te doprinosi na izvanredni prihod i društvene investicijske fondove.[120]

Cjelokupni financijski gubici gospodarstva karlovačkog kotara u 1963. iznosili su 1.500.000.000,00 dinara, odnosno 13% više u odnosu na prethodnu godinu. Od spomenutog je iznosa 810.000.000,00 dinara bilo nepokriveno. U ovim su gubicima najveći udio imali industrija i rudarstvo, na koje je otpadalo ukupno 88,60% gubitaka. Što se industrije tiče, u ovoj je gospodarskoj grani najveći gubitak ostvario drvni sektor, a iznosio je 843.000.000,00 dinara. Od toga je bilo pokriveno 427.000.000,00 dinara.[121]

Ukupne zalihe porasle su za 11,50%, u čemu su zalihe gotovih proizvoda narasle za 2,10%, dok su zalihe sirovina i materijala smanjene za 1,80%. Na porast zaliha nedovršene proizvodnje najviše je utjecala metalna industrija u kojoj je, između ostalog, najveći nedostatak bilo nepridržavanje rokova isporuke od kooperanata, što je rezultiralo dužim vezivanjem sredstava u nedovršenoj proizvodnji. Potraživanja od kupaca i dobavljača porasla su za 7,60%, dok su obveze narasle za 32% u odnosu na 1962. godinu.[122]

Analizirajući pokazatelje uvjeta privređivanja i poslovnog uspjeha u karlovačkome kotaru i uspoređujući ih s jugoslavenskim prosjekom, moguće je utvrditi da je jugoslavensko gospodarstvo, s 2.662.000,00 dinara angažiranih poslovnih sredstava po radniku, uz stopu sposobnosti oruđa za rad od 55%, ostvarivala 958.000,00 dinara neto produkta po radniku i čistog prihoda od 57% u neto produktu. Nasuprot tomu, gospodarstvo karlovačkog kotara je, s 2.108.000,00 dinara angažiranih poslovnih sredstava po radniku i sa stopom sposobnosti oruđa za rad od 51% ostvarivala 767.000,00 dinara neto produkta po radniku i udio čistog prihoda od 55% u neto produktu. Proporcije udjela bruto osobnih dohodaka u čistom prihodu za gospodarstvo SFRJ iznosile su 81%, dok su u karlovačkome gospodarstvu bile na visini od 86,70%. Fondovi

119 Ibid.
120 Ibid, 11.
121 Ibid.
122 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 125 15/04/2026 12:31:08

prema poslovnim sredstvima za jugoslavensko gospodarstvo iznosili su 4%, a za karlovački kotar 2,50%.[123]

S područja karlovačkog kotara plasirano je tijekom 1963. na strano tržište robe u vrijednosti od 12.500.000.000,00 dinara, što je, prema indeksu od 129,80%, znatan porast u odnosu na 1962. godinu. U ovome su izvozu najveći udio imali industrijski i rudarski proizvodi te, manjim dijelom, proizvodi šumarske industrije. Na početku godine, plan izvoza bio je postavljen na iznos od 13.400.000.000,00 dinara. Prema tome, robni izvoz karlovačkog kotara rastao je bržim tempom nego izvoz SR Hrvatske, koji je porastao za svega 7%. Na slab porast izvoza u SR Hrvatskoj najviše je utjecalo smanjenje izvoza brodogradnje. Vrijednost izvoza cjelokupnoga jugoslavenskog gospodarstva porastao je u 1963. za 14%.[124]

Ovisno o specifičnostima određene industrijske grane u pogledu plasmana proizvoda, cijena, sezonskog karaktera stvaranja zaliha te raznim drugim čimbenicima, kretanje realizacije pojedinih industrijskih grana razlikovalo se od kretanja proizvodnje. Uslijed znatnog odstupanja u realizaciji proizvodnje u industriji metala i nemetala te građevinskoj industriji, sektor industrije i rudarstva imao je u 1963. podbačaj za 4% u odnosu na 1962. godinu. Ipak, u istome je razdoblju fizički opseg industrijske proizvodnje porastao za 4,20%.[125]

Na usporeni porast industrijske proizvodnje najveći je utjecaj imalo poduzeće *Jugoturbina*, koje je znatno smanjilo proizvodnju i bez čijeg bi utjecaja gospodarstvo karlovačkog kotara raslo po stopi od 7,60%, dok je bruto produkt industrije porastao za 25,70%, što je rezultat povećane proizvodnje, plasmana i porasta cijena. Radi sporijeg rasta utrošenih sredstava, neto produkt povećavao se bržim tempom od ukupnih prihoda. Nadalje, čisti prihod imao je brže povećanje od neto produkta. U raspodjeli čistog prihoda zadržala se tendencija bržeg rasta dijela za osobne dohotke, a sporije u dijelu vezanome uz fondove. Isplaćeni neto osobni dohoci po radniku rasli su po stopi od 16%, što je rezultiralo prosječnim mjesečnim primanjima po radniku u iznosu od 24.644,00 dinara.[126] Zalihe gotovih proizvoda industrije i rudarstva smanjene su za 11%, dok su zalihe nedovršene proizvodnje pokazivale znatan rast. Struktura zaliha izmijenjena je u korist onih nedovršene proizvodnje, čiji je udio u ukupnim vrijednostima u 1963. iznosio 35,70%. U 1962. te su zalihe bile na razini od 23%. Potraživanja od kupaca rasla su po stopi od 7,20%, dok su obveze prema dobavljačima bile na razini od 37%. Potraživanja prema korisnicima izvan gospodarstva smanjena su za 52%.[127] Prema podacima iskazanima u završnim računima industrijskih poduzeća, sveukupni gubici ove gospodarske grane u 1963. bili su u iznosu od 1.200.000.000,00 dinara,

123 Ibid, 12.
124 Ibid.
125 Ibid.
126 Ibid.
127 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 126 15/04/2026 12:31:08

što je povećanje od 41,20% u odnosu na 1962. godinu. Od ovoga je iznosa 618.000.000,00 dinara bilo pokriveno.[128]

Sektor industrije i rudarstva imao je u 1963. izvoz na strana tržišta u visini od 11.200.000.000,00 dinara, što je za 31% više u odnosu na prethodnu godinu.[129] U tablici 12 prikazana je struktura robnog izvoza industrije i rudarstva u karlovačkome kotaru u 1963. godini.

Industrija	**% izvoza**
Metalna industrija	33,20
Tekstilna industrija	25,30
Drvna industrija	25,00
Industrija kože i obuće	13,90
Industrija nemetala	2,60
Ukupno	100,00

Tablica 12. Struktura robnog izvoza industrije i rudarstva u karlovačkome kotaru u 1963. godini (u postocima)[130]

Najveće povećanje u strukturi izvoza u karlovačkom kotaru u 1963. bilo je u sektorima metalne, tekstilne i drvne industrije, dok je najmanji rast bio prisutan u industrijama kože i obuće te nemetala. Na ovome je mjestu važno napomenuti da je, uz porast izvoza od 25,30% u 1963. u odnosu na prethodnu godinu, tekstilna industrija u 1963. povećala ukupnu proizvodnju za 8,60%, dok je plan bruto produkta premašen za 9,20%. Uslijed znatno sporijeg rasta troškova proizvodnje u odnosu na ukupni prihod, ova je industrija povećala svoj neto produkt za 36,50%, a čisti prihod za 34,20%. Nadalje, u ovome su sektoru u 1963. povećani osobni dohoci za 19%. To znači da se prosječni osobni dohodak po radniku od 20.344,00 dinara u 1962. povećao na 24.234,00 dinara u 1963. godini.[131]

Financijski gubici u tekstilnoj industriji povećani su sa 65.100.000,00 dinara u 1962. na 98.400.000,00 dinara u 1963. godini. Kod poduzeća *Mirna* iz Gračaca nisu bili pokriveni gubici iz 1962. u visini od 44.300.000,00 dinara, pa je zbog toga poduzeće stavljeno u proces likvidacije, a njegove objekte i opremu preuzelo je poduzeće *Kamensko* iz Zagreba.[132] Poduzeće *Ličanka* iz Srba, koje je u 1962. poslovalo s pozitivnim bilancama, u 1963. ostvarilo je gubitak od 17.700.000,00 dinara. Nakon provedene analize

128 Ibid.
129 Ibid, 13.
130 Ibid.
131 Ibid, 17.
132 Ibid.

2026 casopis zapandne hr.indd 127 15/04/2026 12:31:08

cjelokupnog poslovanja ovog poduzeća, utvrđeni su također gubici u zalihama i drugim stavkama aktive u visini od 6.700.000,00 dinara, tako da je cijeli gubitak iznosio 24.400.000,00 dinara. Ukupno pokriveni gubici tekstilne industrije iznosili su 8.700.000,00 dinara, što znači da je za sanaciju ostatka poslovanja ove gospodarske grane preostalo ukupno 89.700.000,00 dinara.[133] U tekstilnoj je industriji u karlovačkome kotaru postojao, u odnosu na druge gospodarske sektore, veliki nesrazmjer između udjela neto produkta namijenjenog društvenoj zajednici i onoga predviđenog za poduzeća. Naime, udio financijskih sredstava namijenjenih društvenoj zajednici iznosio je 70% od ukupnoga neto produkta.[134]

Ukupne zalihe su neznatno porasle u 1963., dok su zalihe gotove robe smanjene za 4,20%. Također, potraživanja od kupaca i dobavljača smanjena su. Zato je, između ostalog, tekstilna industrija ostvarila najveći iznos neto produkta po radniku, koji je iznosio 1.299.000,00 dinara.[135] U robnome izvozu karlovačkog kotara tekstilna je industrija imala znatan udio. U 1963. njezin je izvoz iznosio ukupno 2.800.000.000,00 dinara. U odnosu na 1962., izvoz ovog sektora povećan je za 197%, čime je prvotno postavljeni plan premašen za 15,80%.[136]

Industrija kože i obuće najviše je povećala proizvodnju u odnosu na 1962., a planirani bruto produkt premašila je za 11,70%. U skladu s time, imala i najbrži porast ukupnog prihoda i neto produkta. Radi vrlo visokog izdvajanja doprinosa iz dohotka, čisti je prihod rastao nešto sporijim tempom. U raspodjeli čistog prihoda došlo je do velikih izmjena u odnosu na 1962., ponajprije pod utjecajem poduzeća *Josip Kraš*, koje je u 1963. izdvojilo 14.000.000,00 dinara u rezervni fond. U ovome su gospodarskome sektoru isplaćeni osobni dohoci po jednom prosječno zaposlenom porasli za 14,60%, odnosno, s prosječno 20.996,00 dinara, na 24.071,00 dinara. U odnosu na ostale grane, industrija kože i obuće imala je najveće povećanje poslovnih gubitaka. Osim poduzeća *Josip Kraš*, sve ostale poslovne organizacije poslovale su sa znatnim financijskim poteškoćama. Primjerice, poduzeće *Ivo Marinković* ostvarilo je u 1963. gubitak u visini od 90.3000.000,00 dinara, zatim *Velebit* iz Gračaca s gubitkom od 20.900.000,00 dinara te *Iko* iz Otočca, koje je, prema poslovnim bilancama, imalo negativan financijski rezultat u iznosu od 87.600.000,00 dinara.[137]

Većina poduzeća ovog sektora bila su opterećena visokim obvezama zbog provedenih rekonstrukcija. Pored niza objektivnih okolnosti koje su otežavale uspješno poslovanje poduzeća u okviru industrije kože i obuće, postojao je i čitav niz subjektivnih razloga koji su onemogućavali organizaciju racionalne i učinkovite proizvodnje. Pa ipak, jedan od najizraženijih čimbenika

133 Ibid.
134 Ibid.
135 Ibid.
136 Ibid.
137 Ibid, 17-18.

2026 casopis zapandne hr.indd 128 15/04/2026 12:31:08

koji su „kočili“ brz razvoj ovoga gospodarskog sektora bio je „vrlo zaostao režim prometa domaće sirove kože i teškoće oko dobijanja kvalitetne kože iz uvoza“.[138] Također, veliki je problem predstavljala i nemogućnost racionalne opskrbe repromaterijalom.

U strukturi zaliha najveći udio imali su gotovi proizvodi, koji su pak, u odnosu na 1962., nešto smanjeni, dok su zalihe nedovršene proizvodnje porasle. Prema ostvarenome neto produktu po jednom zaposlenom, ovaj je sektor pokazivao rast u odnosu na 1962. za 80%. Robni izvoz porastao je za 37,70%, a ukupan izvoz bio je u vrijednosti od 1.500.000.000,00 dinara. U ovome je iznosu poduzeće *Josip Kraš* sudjelovalo s 1.200.000.000,00 dinara.[139]

Iako su prodajni kapacitet bili neznatno povećani, sektor trgovine zabilježio je u 1963. porast realizacije za 18,70% u odnosu na prethodnu godinu. Ukupni prihodi u trgovini rasli su u skladu s naplaćenom realizacijom, dok je neto produkt, pod utjecajem sporijeg rasta troškova, povećan za 30%. Dohodak je također imao porast od 33,70%. U istome je omjeru porastao i čisti prihod, u čijoj je raspodjeli bila vidljiva tendencija znatno bržeg rasta osobnih dohodaka na račun fondova. S obzirom da su marže u razdoblju od 1960. do 1962. bile blokirane, takvi odnosi nisu omogućavali trgovinskoj djelatnosti ostvarivanje sredstava kojima bi se mogle realizirati značajnije investicije. Usto, ovaj je gospodarski sektor karakterizirala velika zaostalost, ponajprije u pogledu nedostatka skladišnog prostora i prodajnih kapaciteta. Isplaćeni osobni dohoci u sektoru trgovine porasli su u 1963. za 14,70%. Mjereno osobnim dohotkom po jednom zaposlenom, trgovina je pripadala najuspješnijim gospodarskim sektorima u karlovačkome kotaru. Zalihe su u odnosu na 1962. povećane za 16,60%, dok su obveze prema dobavljačima bile manje. Trgovinski sektor karlovačkog kotara ostvarivao je najveći neto produkt po jednom zaposlenom te se kretao u okviru jugoslavenskog prosjeka. Iako je trgovinski promet bilježio solidne rezultate, partijska tijela vlasti nisu bila zadovoljna kvalitetom asortimana kojima su trgovine raspolagale. To je posebice bilo vidljivo u turističkim mjestima karlovačkog kotara.[140]

Kao što je već rečeno, početkom 1960-ih godina karlovačke lokalne vlasti veliki su naglasak stavile na razvoj ugostiteljstva. Ukupni prihod ovog sektora u 1963. porastao je za 35% u odnosu na prethodnu godinu. Za razliku od 1962., kada su isplaćeni neto osobni dohoci iznosili 20.816,00 dinara po jednom zaposlenom, u 1963. povećali su se za 12,30%, pa su iznosili 23.367,00 dinara. Bez obzira na rast ukupnog prihoda i neto osobnih dohodaka, ova je gospodarska grana poslovala s velikim novčanim gubicima. Najveći utjecaj na povećanje negativnoga financijskog poslovanja imalo je poduzeće *Ozalj*, koje nije moglo na vrijeme pokrivati tekuće financijske obveze, ponajprije u pogledu provedbe velikih infrastrukturnih investicija. Pa ipak, ovo je poduzeće u 1963.

138 Ibid, 18.
139 Ibid.
140 Ibid, 23.

2026 casopis zapandne hr.indd 129 15/04/2026 12:31:08

imalo ukupno 112 240 posjetilaca, što je, u odnosu na 1962., predstavljalo povećanje od 21%.[141]

Budući da je karlovački kotar bio izrazito tranzitno područje, najveći dio prometa odvijao se tijekom turističke sezone. Broj domaćih noćenja u 1963. povećao se za 20%, a stranih za 26%. Najveći porast domaćih i stranih posjetilaca u karlovačkome kotaru u 1963. zabilježen je u Gospiću i Titovoj Korenici. Statistički gledano, 2/3 od ukupnog broja stranih noćenja otpadao je na spomenute općine. Izgradnjom i adaptacijom novih objekata u Dugoj Resi, Karlobagu, Karlovcu, Ogulinu, Plitvicama i Slunju, u 1963. došlo je do velikog povećanja broja smještajnih kapaciteta. Tada je u kotaru postojalo ukupno 1 850 smještajnih jedinica. Postotak iskorištenosti ugostiteljskih smještajnih kapaciteta u karlovačkome kotaru u 1963. jako je oscilirao. U sezonskim je mjesecima ovaj postotak bio najveći, tako da je u srpnju iznosio 71,80%, u kolovozu 87,10%, u rujnu 69,50%, dok je u ostalim mjesecima postotak iskorištenja bio znatno niži te se kretao u rasponu od 7% do 40%. Problemi razvoja ugostiteljstva na području karlovačkog kotara bili su često predmet analiza partijskih i političkih tijela SKJ. S tim u vezi, u dokumentu *Pregled privrednih kretanja kotara Karlovac u 1963.*, stoji:

> „Postavlja se pitanje, da li su ovakovi rezultati turističkog prometa realan odraz naših objektivnih mogućnosti? Naše područje obiluje prirodnim ljepotama i uslovima za razvitak raznih vidova turizma, a koji se očituju mogućnostima lova i ribolova, planinarenja, razvitku zdravstvenog i sportskog turizma, posjeti historijskim spomenicima i sl, ali svi ovi uslovi nisu do sada bili dovoljno iskorišteni u turističke svrhe. Ugostiteljska mreža u cjelini nije postigla jedan određeni kvalitetni nivo, koji je potreban za zadovoljenje svih turističkih potreba.“[142]

Zaključak

Plan gospodarskog razvoja karlovačkog kotara u 1963. bio je usklađen s planovima republike i federacije. Težilo se povećanju dinamike proizvodnje u svim gospodarskim sektorima, ponajprije u industriji, te unapređenju produktivnosti rada i usklađivanju porasta osobnih dohodaka u gospodarstvu s tempom poboljšanja produktivnosti rada. Razvoj gospodarstva i povećanje produktivnosti rada trebalo je rezultirati rastom društvenog i osobnog standarda kao osnovnih preduvjeta daljnjeg razvitka materijalnih snaga društva u cjelini. U prvoj polovici 1963. karlovačka je industrija ostvarila porast proizvodnje od 4,30% u odnosu na isto razdoblje u 1962. godini. Prema službenim statističkim podacima, u razdoblju od siječnja do travnja 1963. stopa rasta industrijske proizvodnje u karlovačkome kotaru bila je na razini

141 Ibid, 23-24.
142 Ibid, 24.

2026 casopis zapandne hr.indd 130 15/04/2026 12:31:08

od 9,40%, što je znatno manje od prosjeka SR Hrvatske, gdje je stopa rasta iznosila 14,20%. U pogledu realizacije postavljenih proizvodno-financijskih ciljeva, najslabiji rezultati ostvareni su u industriji nemetala, kemijskoj industriji, elektroindustriji, industriji građevinskog materijala te grafičkoj i drvnoj industriji, dok je iznadprosječni stupanj proizvodnje ostvaren u tekstilnoj industriji. Industrija kože i obuće zadržala se u planiranim okvirima proizvodnje i realizacije financijskog aspekta poslovanja.

Premda su u 1963. na području karlovačkog kotara u sektoru trgovine postignuti uspješni rezultati u izgradnji i uređenju prodavaonica, proširenju skladišnog prostora, nabavi opreme te unapređenju organizacije rada, ova je djelatnost zaostajala za općim gospodarskim razvojem, tako da nije omogućavala pravovremenu dopremu proizvoda krajnjim potrošačima. Neusklađenosti između proizvodnje i trgovine odrazile su se na i stupanj izgrađenosti tržišta. Slabi prodajni kapaciteti i neadekvatna organizacija poslovanja trgovinskih poduzeća otežavala su povećanje potrošnje i rezultirala pasivizacijom potrošača. Takvo stanje trgovine imalo je negativan utjecaj i na druge međusobno povezane gospodarske djelatnosti poput prometa, ugostiteljstva, turizma i zanatstva. S druge strane, jedna od najslabijih strana trgovinske djelatnosti u 1963. bilo je nepostojanje strategije razvoja, čija bi provedba rezultirala neutralizacijom poslovnih nedostataka. Izgradnja i adaptacija trgovinskih kapaciteta provodili su se selektivno i površno, ignorirajući dinamiku industrijske i poljoprivredne proizvodnje, stanje uvoza i mogućnosti kupovnih fondova. Osnovu trgovinske mreže činila su trgovinska poduzeća s velikim brojem malih prodavaonica u svome sastavu. Na jedno veliko trgovinsko poduzeće prosječno je otpadalo 17,1 prodavaonica. Ukupno 8 poduzeća bilo je specijalizirano, dok su ostali bili mješovitog karaktera. Od ukupnog broja prodavaonica u kotaru, u sastavu trgovinskih poduzeća nalazilo se njih 57,80%.

Planirani bruto proizvod gospodarstva karlovačkog kotara u 1963. ispunjen je s 99,80%. To je ponajprije rezultat sporijeg rasta utrošenih sredstava od realizacije prometa, što je kao posljedicu imalo brži porast neto produkta. Zbog smanjenja udjela određenih elemenata u strukturi davanja društvenoj zajednici, ponajprije poreza na promet i doprinosa na izvanredni prihod, dohodak je rastao brže od neto produkta. Radi promjena u sustavu obračuna u 1963., doprinos iz dohotka znatno je porastao, uslijed čega je i čisti prihod imao nešto blaži tempo rasta od dohotka. U raspodjeli čistog prihoda postojala je tendencija rasta osobnih dohodaka na račun fondova za proširenu reprodukciju.

Osobni dohoci u gospodarstvu karlovačkog kotara bili su znatno ispod republičke i savezne razine. U karlovačkome je kotaru prosječni neto osobni dohodak po jednom zaposleniku u 1963. iznosio 24.712,00 dinara, dok je na republičkoj razini taj pokazatelj bio u visini od 29.470,00 dinara. Na saveznoj je razini ta ekonomska kategorija iznosila 27.000,00 dinara.

Nadalje, za društvenu se zajednicu iz narodnog dohotka izdvajalo 57,30%, dok se u 1962. utrošilo 57,60%. Nasuprot tomu, udio radnih

2026 casopis zapandne hr.indd 131 15/04/2026 12:31:08

organizacija u narodnom dohotku u 1963. bio je na razini od 42,70%, što je bilo povećanje od 0,30% u odnosu na 1962. godinu.

Cjelokupni financijski gubici gospodarstva karlovačkog kotara u 1963. iznosili su 1.500.000.000,00 dinara, odnosno 13% više u odnosu na prethodnu godinu.

Početkom 1960-ih godina karlovačke lokalne vlasti veliki su naglasak stavile na razvoj turizma i ugostiteljstva. U ovoj se gospodarskoj grani broj domaćih noćenja u 1963. povećao za 20%, a stranih za 26%. Najveći porast posjetilaca u karlovačkome kotaru u 1963. imao je Gospić i Titova Korenica. Iako su se u 1963. izgradili i adaptirali novi objekti u Dugoj Resi, Karlobagu, Karlovcu, Ogulinu, Plitvicama i Slunju, partijska tijela vlasti nisu bila zadovoljna iskorištenjem turističkih mogućnosti u karlovačkome kotaru.

2026 casopis zapandne hr.indd 132 15/04/2026 12:31:08

Bibliografija

Arhivska građa

HR-DAKA-37-NOOK: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, fond 37, *Narodni odbor općine Karlovac*, knjiga 63.

HR-DAKA-432-PKKK: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, fond 432, *Privredna komora kotara Karlovac*, kutija 2.

HR-DAKA-432-PKKK: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, fond 432, *Privredna komora kotara Karlovac*, kutija 3.

HR-DAKA-432-PKKK: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, fond 432, *Privredna komora kotara Karlovac*, kutija 6.

HR-DAKA-432-PKKK: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, fond 432, *Privredna komora kotara Karlovac*, kutija 13.

Novine

Karlovački tjednik (Karlovac), 1963.

Literatura

Vedrana BARIČEVIĆ, „Ustavi socijalističke Jugoslavije i država sljednica: kontinuitet ili diskontinuitet u koncepciji ustavnog identiteta“, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju 4* (2007.): 203-225.

Ante BATOVIĆ, „Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma – Američki i britanski izvještaji o Hrvatskoj (1964.-1966.)“, *Historijski zbornik 63* (2010): 539-569.

Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing, 1999.

Šime ĐODAN, *Hrvatsko pitanje 1918.-1990.*, Zagreb: Alfa, 1991.

Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije. Hrvatski pogled.*, Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.

Josip MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja 24* (2015.): 239-258.

2026 casopis zapandne hr.indd 133 15/04/2026 12:31:08

Josip MIHALJEVIĆ, „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“, u *Hrvatsko proljeće 1971.*, *Zbornik radova*, ur. Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, Željko HOLJEVAC i Zorislav LUKIĆ, Zagreb: Matica hrvatska, 2023., 263-277.

Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 godine*, Beograd: Nolit, 1995.

Jože PIRJEVEC, *Jugoslavija 1918-1992-Nastanek, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper: Založba Lipa, 1995.

Jože PRINČIĆ, *Tuje naložbe v slovenskem gospodarstvu v času druge Jugoslavije (1945-1991.*) Ljubljana: Prispevki za novejšo zgodovino, 2002.

Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza,* Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Duško SEKULIĆ, „Društveno-ekonomske reforme u jugoslavenskom društvu s osvrtom na društva realnog socijalizma“, u *Teorija i praksa „realnog socijalizma. Rezultati uporednog istraživanja i polemičke rasprave,* ur. Zagorka Golubović - Filip Višnjić, Beograd: Centar za filozofiju i društvenu teoriju Instituta društvenih nauka, 1987., 97-117.

Katarina SPEHNJAK, „Izbori u Hrvatskoj 1967. i 1969.“, Časopis za suvremenu povijest 30 (1998.): 318-345.

Srđan SRDAR, „Ekonomika vanjske trgovine“, u *Ekonomika Jugoslavije II dio*, ur. Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić, Zagreb: Informator, 1968.

2026 casopis zapandne hr.indd 134 15/04/2026 12:31:08

Summary

THE ECONOMY OF THE KARLOVAC COUNTY IN THE TIME OF CONSTITUTIONAL CHANGES IN THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA (1963)
Nikola PERKOVIĆ

The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, which was instituted on the 7th of April 1963 and was called the „Charter of Self-governance", had as its goal the practical realization of the Marxist ideas of organizing the working class as a governing State. In that period, Yugoslavia was one of the most economically isolated countries in Europe. Since there was a shortage of raw materials, the burden of overwhelming investments on the state budget, and deficits in the balance of payments, which resulted in the economic crisis and the divide in the high Yugoslav communist ranks into two political strands. These strands defined the socio-economic reality of the State in diverse ways. On the one hand, there were conservative strands who held the authority in the party apparatus, while the reformists were more dominant in the ideological and theoretical aspects as they encouraged a greater level of self-governance and decentralization. Although instituting the new constitution did not result in deeper economic and political changes, the historical period in which it took place was characteristic of the rise of intellectuals, especially theoreticians of economy, who had critical debates about the fundamental social problems. The aim of this article, based on the unpublished archives, news articles and relevant historical literature, is to show the state of the economy in the Karlovac County in the year 1963, which is a year that also marks the end of the speedy economic growth of the communist Yugoslavia.

Keywords: SFRY, Constitution, 1963, Karlovac County, economy

2026 casopis zapandne hr.indd 135 15/04/2026 12:31:08

2026 casopis zapandne hr.indd 136 15/04/2026 12:31:08

PRIKAZI I IZVJEŠTAJI

REVIEWS AND NOTES

2026 casopis zapandne hr.indd 137 15/04/2026 12:31:08

Između lokalnog, nacionalnog i globalnog: 80 godina od kraja Drugog svjetskog rata

U Rijeci je 14. i 15. svibnja 2025. godine održan znanstveni skup *Između lokalnog, nacionalnog i globalnog: 80 godina od kraja Drugog svjetskog rata* posvećen promišljanju kraja rata i njegova dugotrajnog nasljeđa u različitim prostornim, političkim i memorijskim kontekstima. Skup su zajednički organizirali Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Istarsko povijesno društvo, RiMempop bilateralni projekt HRZZ-a i Arisa i Centra za istraživanje holokausta i genocida na jugoistoku Europe.

Na skupu je izlagalo sedamnaest izlagača iz pet zemalja, uglavnom sveučilišnih nastavnika te muzejskih i arhivskih djelatnika koji su Drugom svjetskom ratu i njegovu poraću pristupili iz perspektiva političke povijesti, društvenih procesa, kulture sjećanja, migracija, rodnih studija i popularne kulture.

Prvoga dana skup je započeo u prostoru Muzeja grada Rijeke, u zgradi Kockice, okruglim stolom održanim povodom 80. obljetnice oslobođenja. Raspravu je moderirao doc. dr. sc. Ivan Jeličić, a u razgovoru su sudjelovali red. prof. dr. sc. Tvrtko Jakovina, red. prof. dr. sc. Marko Medved, prof. dr. sc. Mila Orlić te prof. dr. sc. Vjeran Pavlaković. Ciljano postavljena pitanja usmjerila su raspravu prema interpretacijama oslobođenja, političkim i društvenim posljedicama završetka rata te načinima na koji se rat danas pamti i komemorira. Dok su prof. dr. sc. M. Orlić i prof. dr. sc. V. Pavlaković problematizirali talijanski i američki kontekst, red. prof. dr. sc. T. Jakovina i red. prof. dr. sc. M. Medved usredotočili su se na analizu situacije u Hrvatskoj, ističući dugotrajnu politizaciju prošlosti i složene odnose između historiografije, javnosti i politike.

Drugog dana skup je nastavljen na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci gdje je program otvoren plenarnim predavanjem prof. dr. sc. Darka Dukovskog pod *naslovom Istra i Rijeka, svibanj-prosinac 1945.* Iscrpnim predavanjem prof. dr. sc.D. Dukovski je dao svojevrstan uvod ostalim predavačima. Iscrpno i problemski strukturirano predavanje ponudilo je širi povijesni okvir za razumijevanje prijelomnog razdoblja neposredno nakon završetka rata. Prvi panel moderirala je doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić. U nastavku programa raspravljalo se o temama koje su obuhvatile širok raspon iskustava i interpretacija rata i poraća. Dr. sc. Iva Jelušić (Chr. Michelsen Institute CRMI, Bergen) izlaganjem *Život i priča: žene u Narodnooslobodilačkoj borbi* obradila je temu koja još uvijek nije dovoljno istražena. Dr. sc. Tina Filipović (European University Institute, Florence) u izlaganju *Ratna sjećanja u službi dobrosusjedske suradnje: SUBNOR I ANPI* govorila je o zajedničkoj ratnoj prošlosti i inicijativama nekadašnjih partizana s obje strane granice. Dr. sc. Lovro Kralj u izlaganju *U sjeni 1945.: Identiteti i poraz u ustaškom sjećanju* analizirao je ustaški pokret temeljem memoara i svjedočanstava. Dr. sc. Igor Jovanović predavanjem *Ilegalne migracije iz Istre od kraja Drugog svjetskog rata*

2026 casopis zapandne hr.indd 138 15/04/2026 12:31:08

do Osimskih sporazuma ukazao je na političke i gospodarske okolnosti koje su potaknule ilegalne migracije između 1945 i 1975. godine.

Moderator drugog panela bio je doc. dr. sc. Ivan Jeličić, a panel je otvoren izlaganjem red. prof. dr. sc. Marka Medveda (Medicinski fakultet Rijeka) *Katolička crkva u Rijeci u svibnju 1945.* Predavanje *Poslijeratna obnova riječke luke – pokretač šire urbane preobrazbe grada* doc. dr. sc. Andree Roknić Bežanić i Matee Plišić (Filozofski fakultet, Rijeka) prikazalo je ključne čimbenike obnove riječke luke i njezinu ulogu u urbanom razvoju grada. Dr. sc. Vedran Dukovski (Državni arhiv, Pazin) u izlaganju *Vojne uprave u Julijskoj krajini 1945.-1947. – sličnosti i razlike* obradio je pitanje uprave nad Julijskom krajinom. Olja Višković (Narodni muzej Labin pri Pučkom otvorenom učilištu Labin) u izlaganju *Uloga i iskustvo žena Labinštine u NOB-u* predstavila je temu koja je dosad bila slabo istražena.

Završni dio znanstvenog programa bio je posvećen odnosu između povijesti, sjećanja i popularne kulture. Nakon dva panela predavanja uslijedio je okrugli stola *From history to memory and popular culture*, na kojem su izlagači dr. sc. Vanni D'Alessio (Università degli Studi Federico II, Napoli), izv. dr. sc. Borut Klabjan (ZRC Koper, ERC Open Borders), Martina Ricci (Scuola Superiore Meridionale, Napoli) i moderator prof. dr. sc. Vjeran Pavlaković raspravljali o kulturi sjećanja i njezinu očuvanju.

U sekciji RiMempop održano je šest izlaganja posvećenih suvremenim pitanjima i rješenjima ratnog nasljeđa: dr. sc. Owen Kohl (Grinnell College): Solidarity's Multimodality in the Homemade Hip Hop Documentary, prof. dr. sc. Mitja Velikonja (Fakultet za družbene vede, Ljubljana): Spank the Orc! – Political Graffiti and Street Art of the War in Ukarine, doc. dr. sc. Jasmina Šepetavc (Fakultet za družbene vede, Ljubljana): Here it is: Queering Memories Trought LGBTQ+ Film Festivals, Robert Bobnič (Fakultet za društvene vede, Ljubljana): Yugowave: Internet's Music on the Fringes of Yougoslav Postnostalgia, dr. sc. Rodoljub Jovanović (Filozofski fakultet, Rijeka): When the War Returns to Walls te dr. sc. Gal Kirn (Filozofski fakultet, Ljubljana): Virtual Project 'Rebellious Ljubljana' (online).

Skup je zaključen predstavljanjem knjige *Zidovi pamte* autora dr. sc. Erica Ušića u prostoru knjižare Exlibris, čime je simbolično zaokružen dijalog između znanstvenog istraživanja, kulture sjećanja i javnog prostora.

Matea Plišić

2026 casopis zapandne hr.indd 139 15/04/2026 12:31:08

Toni Buterin, Robert Doričić, Amir Muzur, *Mali nepretenciozni povijesnomedicinski vodič Rijekom*, Rijeka, Medicinski fakultet u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, 2025., 211 str.

U okviru obilježavanja 70. godišnjice Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 14. studenoga 2025. godine predstavljena je knjiga „Mali nepretenciozni povijesnomedicinski vodič Rijekom". Sami napor i inicijativa da se objavi knjiga govori nam da Rijeka baštini snažnu tradiciju medicine i ljekarništva koju su autori odlučili predočiti javnosti u formatu vodiča za sve one kojima je Rijeka draga ili ju žele bolje upoznati. Autori tekstova su prof. dr. sc. Amir Muzur, doc. dr. sc. Robert Doričić i dr. sc. Toni Buterin. Autor fotografija je doc. art. Ivan Vranjić. Recenzenti su izv. prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, upraviteljica Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i red. prof. dr. sc. Marko Medved s Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta u Rijeci?. Usporedno s tekstovima na hrvatskome jeziku ponuđen je prijevod na engleski koji je izvela tvrtka Adverbum d.o.o., Opatija.

Knjiga je podijeljena na trinaest poglavlja (numerirana rimskim brojevima) koji zapravo označavaju ključne etape putem kojih zainteresirani ili turisti mogu započeti upoznavanje s bogatom medicinskom i povijesnom baštinom Rijeke. Nakon posljednje točke etape, vodič na zadnjim stranicama nudi: kratki esej o riječkim liječnicima i nastavnicima koji su svoje karijere protegnuli političkim djelovanjem na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini; vremensku crtu s bitnim godinama za povijest medicine i Medicinskog fakulteta, a usporedno i važnije godine za sami povijesni kontekst grada; posljednja počivališta znamenitih riječkih liječnika na Trsatu i Kozali; kratke biografije riječkih liječnika, i jednog farmaceuta, koji su svojim trudom, zalaganjem, znanjem i inovativnošću obogatili Rijeku i utkali svoje ime u njenu povijest te, na kraju, popis literature.

Prvo poglavlje *Svileni put riječke farmacije* započinje na Svilnom gdje se nalazi Jadran – galenski laboratorij, farmaceutska tvrtka i prvo dioničko društvo u Hrvatskoj osnovano 1991. godine. Od godine osnivanja tvrtka neminovno raste što ukazuje i otvaranje novog kompleksa „Pharma Valley" 2015. godine. Osim što je dobitnik brojnih nagrada za rezultate u izvozu i marketingu, JGL je postao jedan od simbola identiteta Rijeke i riječkog prstena.

Drugo poglavlje *Sušak: od ljetnikovca i banovinske bolnice do bolnice za ženu i dijete* daje uvid u to kako je Sušak izgrađen u moderni bolnički centar s visoko specijaliziranim medicinskim i ne-medicinskim kadrom na raspolaganju svojim pacijentima.

Treće poglavlje *Trsat: priča o vjeri i zdravlju* donosi laganu šetnju od kompleksa bolnice na Sušaku preko modernog sveučilišnog kampusa do Trsata gdje autori daju zanimljiv i informativan povijesni pregled Crkve Gospe Trsatske koja baštini bogatu likovnu baštinu svetaca, od kojih su neki bitni

2026 casopis zapandne hr.indd 140 15/04/2026 12:31:08

za medicinu poput Sv. Lucije (zaštitnice bolesti očiju) ili Sv. Rok (zaštitnik od kuge). Bitan podatak za medicinu i farmaciju je i zbirka medicinskih knjiga koja se nalazi i čuva u samostanskoj knjižnici.

Četvrto poglavlje *Adamićeve kuće i riječke bolesti* donosi zanimljivi podatak o prvoj kući poznatog riječkog trgovca Andrije Ljudevita Adamića, koja se nalazila pored Trsatskih stuba, kojima se spuštamo nakon Crkve Gospe Trsatske, a postaje privremena bolnica za „škrljevsku bolest" proučavana od strane riječkog protofizika Giovannija Battiste Cambierija. Istodobno je zanimljiva i druga Adamićeva kuća smještena na Fiumari ; kao dom Kraljevske velike gimnazije od 1881. do preseljenja na Sušak 1896. (današnja Prva sušačka hrvatska gimnazija) - ta je institucija iznjedrila brojne buduće liječnike.

Peto poglavlje *Stari grad starih bolnica* donosi nam podatke o prvoj bolnici u Rijeci koja se nalazila, kako navode autori, „u predjelu zvanom sv. Sebastijan". Nadalje, autori pišu o najvažnijoj riječkoj bolnici, bolnici Sv. Duha koja se nalazila u zgradi preko puta, danas nepostojeće, crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. Navedena bolnica ostala je na istoj lokaciji sve do 1823. godine kada biva premještena u zgradu nasuprot današnjeg Pomorskog fakulteta. Utisak unutar prostora Staroga grada ostavio je JGL Muzej farmacije, specijaliziran i moderan muzej koji pruža inovativan i zanimljiv pogled na svjetsku, hrvatsku i riječku povijest farmacije.

Šesto poglavlje *Nasuta aorta grada* vodi nas u šetnju Korzom, gdje možemo vidjeti sadašnju zgradu gradske vijećnice , izgrađenu 1848. godine u kojoj su donesene bitne odluke za grad poput Riječke rezolucije i odluka Nacionalnog vijeća o pripojenju Rijeke Kraljevini SHS. Skrećemo potom do Trga Riječke rezolucije gdje se nalazi augustinski samostan, kasnije dominikanski, u prošlosti dom Gradske bolnice i Gradskog vijeća (Palača Municipija). Blizu samostana u Kaštelu, uz nekadašnje sjeverne zidine kojih danas nema, nalazila se vojna bolnica. Nakon toga, penjemo se stepenicama kod Hotela Bonavije i zaustavljamo se kod historicističke Guvernerove palače, gdje autori navode bitnost same palače za riječku povijest.

Sedmo poglavlje *Zgrada koja ozdravlja i pozdravlja život* predstavlja bivši riječki sanatoriji koji je nakon Drugog svjetskog rata postao ginekološko-porođajni odjel riječke bolnice na čelu s Viktorom Finderleom, osnivačem i ravnateljem Primaljske škole u Rijeci, jedan od inicijatora za osnivanje Medicinskog fakulteta u Rijeci i izumiteljem „vakuum-ekstraktora". Nakon reorganizacije riječke bolnice, zgrada je danas namijenjena Domu zdravlja i time je zadržala svoju javnozdravstvenu funkciju.

Osmo poglavlje *Kotač koji sramotu nadomješta radom* odnosi se na zgradu preko puta Pomorskog fakulteta koja je od 1823. do 1930-tih bila Gradska bolnica Sv. Duha, a prije toga tvornica likera. Naslov poglavlja se odnosi na pokretnu ploču gdje su majke noću ostavljale svoju neželjenu djecu, a što bi se moglo smatrati pretečom današnjeg „Prozora za život". Bolnica se u drugoj polovici 19. stoljeća značajno proširila pod ravnateljstvom Antonija Felicea Giacicha, okulista i profesora na Kraljevskoj mađarskoj mornaričkoj

2026 casopis zapandne hr.indd 141 15/04/2026 12:31:08

akademiji u Rijeci, gdje će se kasnije ustanoviti Vojna bolnica Jugoslavenske narodne armije.

Deveto poglavlje *Tvornica šećera i duhana koja se opametila u knjižnicu i muzej* nas upućuje u bogati industrijski kompleks u današnjem „Art-kvartu". Ovaj prostor nekada je činila industrija, premda su se u prošlosti mijenjala postrojenja: od rafinerije šećera nastale u 18. stoljeću, tvornice duhana u 19. i 20. stoljeću, do proizvodnje motorne opreme u razdoblju socijalizma. Danas se ovdje nalaze Gradska knjižnica i Muzej Grada Rijeke koji je svoj dom našao upravo u obnovljenoj bivšoj Palači Šećerane.

Deseto poglavlje *O strukama koje porađaju porodničari i reanimiraju anesteziolozi* bavi se raznim funkcijama zgrade u kojoj se danas nalazi Fakultet zdravstvenih studija, osamostaljen od Medicinskog fakulteta 2014. godine. Fakultet je neophodan za pripremu i naobrazbu neliječničkog zdravstvenog kadra.

Jedanaesto poglavlje *Admiralski duh u boci* predstavlja jednu od velebnih zgrada u Rijeci, nekadašnju Vojno pomorsku Akademiju koja je nakon Prvog svjetskog rata i pada Austro-Ugarske Monarhije izgubila svoju prvotnu funkciju. Nakon Akademije, zgrada je namijenjena selidbi gradske bolnice Sv. Duha, ali je preseljenje teklo jako sporo zbog poslijeratne krize. Danas je kompleks dom Kliničkog bolničkog centra Rijeka.

Dvanaesto poglavlje *Štamparove stope na riječkoj javnozdravstvenoj stazi* osvrće se na reorganizaciju institucije riječkog Zavoda za zaštitu zdravlja, provedenoj od profesora Kajetana Blečića, i gradnju zgrade današnjeg Zavoda za javno zdravstvo, u kojem se nalazi i sjedište Doma zdravlja.

Trinaesto i posljednje poglavlje *Fakultet koji je podigla čista dobrota* završava s konačnom destinacijom vodiča, Medicinskim fakultetom u Rijeci, osnovanim 1955. godine. Lokacija fakulteta nije slučajna; zgrada se nalazi u nekadašnjoj gradskoj ubožnici izgrađenoj donacijama braće Antonija i Costantina Branchette, pripadnicima bogate riječke obitelji s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće.

Nakon etapa slijede već spomenuti kratki eseji o liječnicima u politici i kratke biografije liječnika bitnih za povijest Rijeke i medicine. Među biografijama nalazi se i jedan farmaceut, Ivo Usmiani, osnivač JGL-a i veliki ljubitelj povijesti općenito, začetnik projekta otvaranja JGL Muzeja farmacije.

Zaključno, vodič je savršeno opisan naslovom „nepretenciozan". Jednostavnim rječnikom pruža uvid svim zainteresiranima, a poglavito Riječanima i Riječankama, o bogatoj tradiciji i povijesti medicine koju Rijeka baštini i s kojom se ponosi. Treba pohvaliti i zanimljiv dizajn knjige izrađen od strane Cipmann d.o.o. Naime, u svakom poglavlju, opisujući bitne prostore i zgrade za riječku povijest i medicinu, nalaze se skice ruta kojima putujemo i istražujemo zanimljive informacije pružane od autora vodiča. Knjiga je odličan primjer kako oplemeniti povijest Rijeke na „nepretenciozan" način.

Siniša Pešut

2026 casopis zapandne hr.indd 142 15/04/2026 12:31:08

2026 casopis zapandne hr.indd 143 15/04/2026 12:31:08

Upute budućim autorima

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske objavljuje izvorne znanstvene članke, pregledne radove, prethodna priopćenja, te prikaze i izvještaje. Radovi se objavljuju na hrvatskom, engleskom, talijanskom i slovenskom jeziku. Svi predani i prihvaćeni radovi bit će evaluirani prvo od strane redakcije, a potom i predani na recenzijski postupak. Autori jamče da rad prihvaćen za objavljivanje nije već objavljen u nekoj drugoj publikaciji. Uredništvo si pridržava pravo da rad prilagodi propozicijama Časopisa i standardima hrvatskog književnog jezika. Svaki članak treba imati kratki sažetak na početku teksta, veći sažetak (1 – 1,5 kartice) za prijevod na strani jezik te nekoliko ključnih riječi ili pojmova.

Odobravanjem konačne verzije članka autor dodijeljuje Časopisu pravo objave. Autor garantira da članak nije ranije objavljen u nekom drugom Časopisu. Autor garantira i potvrđuje da članak ne krši autorska ili neka druga prava.

Autor razumije i pristaje na objavu članka u tiskanom i elektroničkom obliku (otvoreni pristup) (Hrčak) te odobrava neograničeno pravo besplatnog pristupa članku u cijelosti.

Nakon prihvaćanja kategoriziranog članka za objavu u Časopisu, autor smije objaviti isti članak u drugom časopisu samo uz suglasnost uredništva (sekundarna objava). Pri ponovnoj objavi članka, članak mora sadržavati podatak o tome gdje je prvi put objavljen. Autor zadržava pravo objave ili pohranjivanja članka u digitalne akademske arhive i repozitorije. Autor mora pritom osigurati da je Časopis pravovaljano naveden kao mjesto objave.

Ukoliko autor otkrije značajnu pogrešku ili netočnost u svojem objavljenom članku, njegova je obveza pravodobno obavijestiti urednika Časopisa ili izdavača i surađivati s urednikom radi povlačenja ili ispravljanja članka.

2026 casopis zapandne hr.indd 144 15/04/2026 12:31:08

Molimo autore da prilikom predaje svog rada za objavu u Časopisu za povijest Zapadne Hrvatske oblikuju tekst na sljedeći način:

Font Times New Roman; 12; 1,5 prored; kurent, obostrano poravnavanje teksta.

Način citiranja:

Knjige Ime PREZIME, *Naslov*, Mjesto izdanja: Izdavač, godina izdanja., broj citirane stranice.
Kada se isto djelo ponovo navodi u tekstu treba koristiti skraćeni oblik: PREZIME, *Naslov*, broj citirane stranice.
Za ponavljanje istog izvora u slijedećoj fusnoti treba koristiti: Ibid, broj citirane stranice.

Članci Ime PREZIME, „Naslov", *Naslov časopisa broj sveska* (godina izdanja.): broj citirane stranice.
Kada se isti članak ponovo navodi treba koristiti skraćeni oblik: PREZIME, „Naslov", broj citirane stranice.

Prilozi u knjigama ili zbornicima radova Ime PREZIME, „Naslov priloga", u *Naslov knjige/zbornika*, ur. Ime PREZIME-Ime PREZIME (za skupinu autora), Mjesto izdanja: Izdavač, godina izdanja., broj citirane stranice.

Novinski članci Ime PREZIME, „Naslov članka", *Naziv novina*, Mjesto izdanja, datum i godina., broj citirane stranice.

Neobjavljena arhivska građa Arhiv u kojem je gradivo pohranjeno (dalje: skraćeni naziv), *Naziv arhivskog fonda* (dalje: skraćeni naziv), broj kutije odnosno sveska, stranica odnosno list (folij).

Doktorska disertacija ili magistarski rad Ime PREZIME, „Naslov disertacije ili magistarskog rada", doktorska disretacija (ili magistarski rad), Naziv sveučilišta, godina obrane.

Izvori sa interneta Ime PREZIME, „Naslov", *Naslov mrežne stranice*. URL stranice (datum kada je tranici pristupljeno)

2026 casopis zapandne hr.indd 145 15/04/2026 12:31:08

Guidelines for future submissions

West Croatian History Journal publishes original scientific papers, review papers, notices, and book reviews. All submitted articles will firstly be evaluated by the editorial board, and then sent for peer review. The authors guarantee that the submitted articles were not already published in another publication. The editorial board retains the right to modify the articles within the propositions of the Journal and the standards of the English language. Every article should have a short summary at the beginning of the text, a larger summary (of 1 - 1,5 cards) for translation and a few key words or terms.

By authorising the final version of the Article the Author grants the Journal the license to publish the Article. The Author guarantees that the Article to the Journal has not been previously published elsewhere. The Author warrants and represents that the Article does not infringe upon any copyright or other right(s).

The Author understands and fully endorses that the Article will be published in print and in its open access service (Hrčak) and approves the unlimited right of unpaid access to the full text of the Article.

After accepting the article for publication in the Journal, the Author retains the right to publish the same Article in another Journal only with the consent of the Editorial board (secondary publishing). The author ensures that the Journal is properly credited. The Author retains the right to post or deposit the Article in a digital archive or institutional repository. The author ensures that the Journal is properly credited.

If the Author discovers a significant mistake or inaccuracy in the published Article, he/she must inform the Journal Editor or Publisher, and cooperate in retracting or amending the Article.

2026 casopis zapandne hr.indd 146 15/04/2026 12:31:08

The authors are asked to prepare their articles for publishing in the West Croatian History Journal in the following manner:

Font Times New Roman; 12; 1,5 line spacing; Justify.

Instructions for footnoting:

Books Name SURNAME, *Title*, Place of publishing: Publisher, year, page number.
When repeating the same source an abridged version should be used:
SURNAME, *Title*, page number.
When repeating the same source in the following footnote the author should use:
Ibid, page number.

Articles in Journals Name SURNAME, „Title“, *Journal title*, volume number (edition year) page number.
When repeating the same source an abridged version should be used:
SURNAME, „Title“, page number.

Book chapters or articles in a Collection of papers Name SURNAME, „Title“, in *Book/Collection of papers title*, ed. Name SURNAME-Name SURNAME (for a group of authors), Place of publishing: Publisher, year, page number.

Newspaper articles Name SURNAME, „Title“, *Newspaper title*, Place of publishing, date and year, page number.

Unpublished archive material Archive where the material is kept (further: abridged name), *Title of the archive fond* (further: abridged name), box or volume number, page or folio number.

Unpublished PhD or MA dissertation Name SURNAME, „Title“, PhD or MA dissertation, University, year of the defence.

Sources from the Internet Name SURNAME, „Title”, *Web page title*, URL of the page (date when the page was accessed).

PLEASE NOTE: Articles submitted in Italian or Slovenian must be prepared for publishing following the aforementioned guidelines.
NOTA BENE: Gli articoli presentati in italiano e sloveno devono essere preparati per la pubblicazione seguendo le linee guida editoriali di cui sopra.
PROSIMO, UPOŠTEVAJTE: Članki v italijanščini in slovenščini morajo biti pripravljeni za objavo in upoštevati omenjena navodila avtorjem.

2026 casopis zapandne hr.indd 147 15/04/2026 12:31:08

2026 casopis zapandne hr.indd 148 15/04/2026 12:31:08